

ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΙΣΤ
ΑΡΧ
1978

Ψηφιοποιήθηκε από το Κέντρο Εθνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1978

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Ι Σ Ο Κ Ρ Α Τ Η Σ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

17457

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

17457

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως τό δια-
κτικά βιβλία του Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου
τυπώνονται από τον Οργανισμό Έκδοσης Διδακτι-
κόν Βιβλίων και μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1978

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΣΑΚΟΥ - ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΔΑΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1978

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

α' Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Ὁ Ἴσοκράτης γεννήθηκε στήν Ἀθήνα τό 436 καί πέθανε στήν ἴδια πόλη τό 338 π.Χ. Ἔζησε δηλαδή ἕναν δλόκληρο αἰώνα, σέ μιᾶ ἀποφασιστική μάλιστα ἐποχή γιά τήν ἑλληνική ἱστορία, γεμάτη ταραχές καί πολέμους.

Τά ἔξι πρῶτα χρόνια του ἦταν τά μόνα ξένοιαστα καί εὐτυχισμένα στή ζωή του. Ἦταν ἡ ἐποχή πού τό μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας μεσουρανοῦσε, ὁ χρυσός αἰώνας τοῦ Περικλῆ ἔφτανε στή μεγαλύτερη ἀκμή του. Αὐτή ἡ θαυμαστή ἀνθηση δέν μπορεῖ παρά νά εἶχε κάποια ἐπίδραση στή διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Ἴσοκράτη.

Ἀλλά δέν ἔζησε γιά πολύ στήν ξεγνοιασιά. Μόλις ἦταν ἔξι χρονῶν ὅταν ξέσπασε ἡ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πού ἔφερε τόσες συμφορές σ' ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Τήν ταραγμένη αὐτή ἐποχή ὁ Ἴσοκράτης ἀρχίζει νά καταλαβαίνει τόν ἑαυτό του καί τό γύρω του κόσμο, καί ὅπωςδήποτε γεννιοῦνται μέσα του ἡ ἀβεβαιότητα, ἡ ἀνησυχία καί ὕστερα ἡ ἀνάγκη νά βρεῖ ἄλλος τρόπο νά ἀντιδράσει.

Ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος τελειώνει τό 404 π.Χ. — ὁ Ἴσοκράτης εἶναι πιά 32 χρόνων — μέ τήν ἦττα τῆς Ἀθήνας καί τό γενικό πένθος καί τήν ντροπή τῶν πολιτῶν τῆς. Ἀλλά καί σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ μιᾶ γενική διάλυση καί παρακμή· ὅλος ὁ Ἑλληνισμός ἔχει ὑποστεῖ ἀνυπολόγιστη φθορά, ἀφοῦ ὅλες σχεδόν οἱ ἑλληνικές πόλεις πῆραν μέρος στόν ἀλέθριο αὐτό πόλεμο, ἄλλες στό πλευρό τῆς Ἀθήνας καί ἄλλες μέ τό μέρος τῆς Σπάρτης.

Τήν Ἀθηναϊκή ἡγεμονία, πού χρεωκόπησε στά δύσκολα αὐτά χρόνια, τή διαδέχθηκε ἡ Σπαρτιατική μέ ἐπικεφαλῆς τούς νικητές Σπαρτιάτες. Αὐτοί ὡς τότε ὑπόσχονταν στίς ἑλληνικές πόλεις ἰσοτιμία καί

αυτονομία και ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ἴδιοι ὁμως θὰ ἐξελιχτοῦν σὲ δυνάστες πολὺ πιάμισιτούς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μὲ τίς δεκαρχίες και τίς τριακονταρχίες — κυβερνήσεις ἀπὸ ὀλιγαρχικούς — πού τοποθετοῦσαν στίς διάφορες πόλεις μετὰ τὸν πόλεμο, γιά νά διευκολύνουν τά δικά τους σχέδια.

Τώρα παντοῦ ἀνησυχία και ἀγωνία, φόβος και ἀναταραχὴ πολεμική συνθέτουν τήν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, καθὼς πότε ἢ μία και πότε ἢ ἄλλη ἀπὸ τίς ἑλληνικές πόλεις, πού ἀποχτοῦν κάποια δύναμη, προσπαθοῦν νά ἐπιβάλουν τήν κυριαρχία τους στίς ἄλλες μὲ ὅλα τά μέσα, ἀκόμα και μὲ τή βοήθεια τοῦ Πέροση βασιλιᾶ, και προκαλοῦν τὸ μῖσος και τήν ἀντίδρασή τους.

Στήν ἀρχή ἢ Σπάρτη τρεῖς δεκαετίες σχεδόν κάνει ὅ,τι θέλει στήν Ἑλλάδα, μὲ τὸ δικαίωμα πού τῆς ἐξασφάλισε ἢ νίκη της στόν Πελοποννησιακό πόλεμο και μὲ τή συμπαράσταση τῶν Περσῶν, και τελικά παραδίνει στά χέρια τῶν τελευταίων τά ἑλληνικά νησιά και τά μικρασιατικά παράλια και τοὺς δίνει τὸ δικαίωμα νά ἐπεμβαίνουν στά πράγματα τῆς Ἑλλάδας μὲ τή συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., προκαλώντας ἔτσι τήν ἀνησυχία και τήν ἀντίδραση ὄλων τῶν Ἑλλήνων.

Ἦστερα ἢ Θήβα θὰ ἀναστατώσει πάλι τήν Ἑλλάδα μὲ τή δική της ἐπεκτατική πολιτική και θὰ δημιουργήσει και ἄλλα πανελλήνια προβλήματα κοντὰ στά τόσα πού ὑπῆρχαν, ὥσπου θὰ ὑποκύψει και αὐτή στή μάχη τῆς Μαντινείας τὸ 362 π.Χ., ὅπου σκοτώθηκε ὁ Ἐπαμεινώνδας, και τὸ χάος, πού ἐπικρατοῦσε μέχρι τότε στήν Ἑλλάδα, ἐγινε ἀκόμα μεγαλύτερο, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ξενοφώντας στό τέλος τῶν «Ἑλληνικῶν» του.

Τὸ χάος αὐτὸ και ἢ διάλυση θὰ εὐνοήσουν τά σχέδια μιᾶς νέας δυνάμεως, πού ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ βορρᾶ γεμάτη σφρίγος και ὁρμή. Εἶναι τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, πού ἔχει τήν τύχη τά ἀποφασιστικά αὐτὰ χρόνια νά κατευθύνεται ἀπὸ τὸ Φίλιππο τὸ Β', ἄνθρωπο δραστήριο, ἐξυπνο και δυναμικό, πού μπορεῖ και ξέρει νά ἐκμεταλλεντεῖ τίς εὐκαιρίες. Αὐτός λοιπόν ἀπὸ ἐπιτυχία σὲ ἐπιτυχία και ἀπὸ νίκη σὲ νίκη θὰ φτάσει ὡς τή Νότια Ἑλλάδα και θὰ ἐπιβάλει μὲ τή βία τήν κυριαρχία του σὲ μιὰ ἀποφασιστική γιά τήν ἑλληνική ἱστορία μάχη, τή μάχη στή Χαιρώνεια τὸ 338 π.Χ., πού ἐγκαινιάζει μιὰ νέα ἐποχή γιά τὸν ἑλληνικό κόσμον τήν ἐποχή αὐτή τὸ ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ δέν τὸν παίζουν πιά οἱ μεγάλες πόλεις τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας — Ἀθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος.

Θήβα κτλ. — αλλά νέες δυνάμεις, πού διαμορφώθηκαν στό μεταξύ στόν ελληνικό χώρο, μέ επικεφαλής τούς Μακεδόνες.

Στό διάστημα αυτό, μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, σέ ποιά κατάσταση βρίσκεται ἡ Ἀθήνα, ἡ ιδιαίτερη πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου ζεῖ, διαμορφώνει τόν κόσμο του καί δημιουργεῖ τό ἔργο του ὁ συγγραφέας; Ἦταν βέβαια φοβερό τό πλήγμα, πού δέχτηκε ἀπό τήν ἤττα της στόν πόλεμο, καί ἀνπολόγιστες οἱ ὕλικές καί ἠθικές ζημιές της. Ὡστόσο οἱ δυνάμεις καί οἱ σταθερές ἀξίες πού ἔκλεινε μέσα της ἡ πόλη αὐτή ἦταν ἀτέλειωτες : Δέν πέρασε πολὺς καιρός καί ἄρχισε πάλι νά ἀναλαμβάνει ἀπό κάθε ἀποψη. Σ' αὐτό τή βοήθησε πολὺ καί ἡ αὐταρχική πολιτική τῆς Σπάρτης, πού δυσαρέστησε τίς ἐλληνικές πόλεις καί τίς ἔκαμε νά νοσταλγήσουν τήν Ἀθηναϊκή ἡγεμονία καί νά στραφοῦν πάλι μέ ἐμπιστοσύνη πρὸς τήν πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ιδιαίτερα μέ τήν κακή ἐντύπωση πού προκάλεσε στό πανελλήνιο ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τό 387 π.Χ., γιά τήν ὁποία ὑπεύθυνους θεωροῦσαν τούς Σπαρτιάτες.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δυσαρέσκειας, ἀλλά καί τῆς ἀθηναϊκῆς δραστηριότητος, ἦταν νά δημιουργηθεῖ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία τό 378 π.Χ., δύο χρόνια μετά τήν κυκλοφορία τοῦ Πανηγυρικοῦ· στό γεγονός αὐτό φαίνεται πὸς βοήθησε καί ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη, πού καλεῖ τούς Ἕλληνες νά ὁμοιοήσουν καί νά ἐνωθοῦν κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Βέβαια διάφοροι λόγοι ἱστορικοί, καί ιδιαίτερα ἡ πολιτική τῆς Θήβας, πού εἶχε ἀρχίσει πιά νά παίξει πρωτεύοντα ρόλο στό προσκήνιο τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, συνετέλεσαν νά μὴν κρατήσῃ πολὺ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία. Ὡστόσο ὅμως ἡ ἡγεμονία αὐτή ἦταν ἀληθινὸς θρίαμβος γιά τήν Ἀθήνα, μετά τή φοβερὴ φθορά πού εἶχε ὑποστεῖ κατά τόν Πελοποννησιακὸν πόλεμο, καί ἀποδείχνει ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι ἡ πόλη αὐτή δικαιολογημένα δημιουργοῦσε στοὺς πολίτες της περηφάνια γιά τό μεγαλεῖο της καί δικαιώνει τίς θέσεις πού παίρνει ὁ Ἰσοκράτης στόν Πανηγυρικό του λόγο γιά τὰ ἀπαράβατα δικαιώματα τῆς πατρίδας του στό θέμα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμα ἐξηγεῖ γιατί καί κατά τόν 4ο αἰῶνα, μετά τὰ δλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἐξακολουθοῦν νά ἀναφαίνονται ἐξαιρετες πνευματικές μορφές μέσα σ' αὐτή τήν πόλη, ὅπως ἡ μορφή τοῦ Ἰσοκράτη λ.χ., καί γιατί καί τήν ἐποχὴ αὐτή παραμένει πάντα τό ἐκπαιδευτήριον ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

β' ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη Θεόδωρος ἦταν πλούσιος· εἶχε ἐργοστάσιο πού κατασκεύαζε αὐλούς. Αὐτό τοῦ ἔδωσε τή δυνατότητα νά πάρει ἀπό τά πρῶτα χρόνια του ἐπιμελημένη ἀγωγή καί μόρφωση καί νά ἀξιολογήσει ἔτσι τά φυσικά του προσόντα· γιατί ἦταν προικισμένος μέ μιά ἐμφυτη κλίση γιά τά γράμματα, μέ δευδέροκεια καί ἦθος, πού τόν ἔκαναν νά ξεχωρίζει ἀνάμεσα στούς συνομηλίκους του. Ἀλλά καί ἡ μορφή του ἦταν ὡραία, ἰδίως ὅταν ἔφτασε στά χρόνια τῆς ἐφηβείας. Ἦταν δηλαδή ὁ «καλός κάγαθός» νέος — ὡραίος στή μορφή καί στήν ψυχή, ἰδανικό πού τόσο ἀγαποῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι — μέ τίς ἀρετές τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς του καί μέ τή χάρη τῆς μορφῆς του.

Δάσκαλοι, πού ἄσκησαν ἀποφασιστική ἐπίδραση ἐπάνω του — ἔξω ἀπό τήν ἴδια τήν πόλη του, πού ἦταν, ὅπως εἶπαμε, πάντα τό κοινό ἐκπαιδευτήριό ὅλης τῆς Ἑλλάδας — στάθηκαν γνωστοί σοφιστές πρῶτα, πού δίδασκαν τή ρητορική τέχνη εἰσπράττοντας συχνά γενναῖα δίδακτρα καί σημάδεψαν μέ τήν παρουσία τους τήν ἐποχή του: Ὁ Πρωταγόρας, ὁ Προδίκος, ὁ Τεισίας καί ἰδίως ὁ Γοργίας.

Τόν τελευταῖο τόν ἄκουσε στή Θεσσαλία, ὅπου εἶχε πάει γι' αὐτό τό σκοπό ἀνάμεσα στό 421 καί τό 413 π.Χ., τήν ἐποχή τῆς Εἰρήνης τοῦ Νικία, ὁπότε τά πράγματα ἤρεμοῦν κάπως μέσα στή γενική θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Γοργίας εἶχε ἐξαιρετική φήμη σά σοφιστής καί δάσκαλος στήν ἐποχή του καί ὅλοι, ὅσοι μπορούσαν νά πληρώσουν τά μεγάλα δίδακτρα πού γύρευε, φιλοδοξοῦσαν νά στείλουν τά παιδιά τους κοντά του. Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη εἶχε ἀκόμα τήν οικονομική δυνατότητα νά ἀνταποκριθεῖ σέ τέτοιες ἀξιώσεις — ἀργότερα ἔχασε τήν περιουσία του μέσα στή γενική καταστροφή πού ἔφερε ὁ πόλεμος — καί ἔτσι μπόρεσε νά ἀκούσει ἀπό κοντά τό μεγάλο δάσκαλο. Ἦταν φυσικό βέβαια νά ἐπηρεαστεῖ ἀπό τή διδασκαλία τοῦ Γοργία: Ἡ πίστη του στή δύναμη πού ἔχει ἕνας καλοδουλεμένος λόγος νά πείθει τό κοινό ἀσφαλῶς ὀφείλεται στά μαθήματα τοῦ Γοργία, ὅσο καί ἂν ἀπομακρύνθηκε ἀργότερα ἀπό τό πνεῦμα τοῦ δασκάλου του, πού θεοποιῶσε τή δύναμη τοῦ λόγου καί πού εἶναι ὁ εἰσηγητής ὅλων τῶν ρητορικῶν σχημάτων καί ὁ δημιουργός τοῦ ἔντεχνου πεζοῦ λόγου στήν Ἑλλάδα.

Ἀργότερα ἔγινε καί μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ὁ μέγας φιλόσοφος τόν ἀγάπησε πολύ καί τόν ἐπηρεάσε βαθιά. Ἀλλά καί ὁ Ἰσοκράτης

δέθηκε μέ τό δάσκαλό του, καί ὁ ἄδικος θάνατός του τό 399 π.Χ. τόν πίκρανε πολύ — λένε μάλιστα πώς βγήκε στήν ἀγορά μέ ροῦχα πένθημα.

Τά μαθήματα τοῦ Γοργία λοιπόν πρῶτα γιά τή μεγάλη δύναμη τοῦ λόγου καί ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὕστερα διαμόρφωσαν κυρίως τόν ψυχικό καί τόν πνευματικό κόσμο τοῦ Ἰσοκράτη, μαζί μέ διάφορες ἄλλες ἐπιδράσεις πού δέχτηκε ἀπό πολλές μεριές.

Μετά τό τέλος τοῦ πολέμου οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς ἔγιναν πολλές γι' αὐτόν, ἀφοῦ ἔχασε, ὅπως εἶπαμε, ὅλη του τήν περιουσία. Γιά νά ἀντιμετωπίσει λοιπόν τό οικονομικό πρόβλημα, ἀναγκάζεται νά ἐργαστεῖ ἐπαγγελματικά καί νά κάνει γιά δέκα χρόνια περίπου, ἀπό τό 404 μέχρι τό 393 π.Χ., τό λογογράφο: πληρώνεται δηλαδή καί γράφει δικανικούς λόγους γιά λογαριασμό τῶν πελατῶν του. Τό ἐπάγγελμα αὐτό ἀναδείχτηκε μετά τόν πόλεμο, πού δημιούργησε πολλές δικαστικές ὑποθέσεις στήν Ἀθήνα, καί πολλοί συνάδελφοί του εἶχαν ἐξαιρετική ἐπιτυχία στόν τομέα αὐτόν, ὅπως ὁ Λυσίας. Ἀλλά καί ὁ Ἰσοκράτης ἐργάστηκε μέ εὐσυνειδησία, ἄν καί εἶχε νά ἀντιμετωπίσει τόν ἰσχυρό ἀνταγωνισμό τῶν ἄλλων λογογράφων, ἰδίως τοῦ Λυσία, καί κατάφερε νά διορθώσει τά οικονομικά του μέ τό ἐπάγγελμα αὐτό, πού δέν τό ἀγαποῦσε, γιατί δέν ταίριαζε στήν ιδιοσυγκρασία καί στά ἐνδιαφέροντά του, καί τό ἀσκοῦσε μόνο ἀπό ἀνάγκη.

γ Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Κατά τό 390 π.Χ. ἡ οικονομική του κατάσταση τοῦ ἐπέτρεψε νά ἀφήσει τό ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου καί νά ἀνοίξει στήν Ἀθήνα μιὰ σχολή, γιά νά γίνει δάσκαλος καί ὀδηγητής τῶν νέων σέ μιὰ δύσκολη ἐποχή.

Ἡ σχολή αὐτή λειτουργοῦσε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Ἀθήνας, ἀνάμεσα στό Κενόσαργες καί στό Λύκειο, τό ἄλσος δηλαδή τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνα, κοντά στόν Ἰλισό, ὅπου ἦταν ἡ Περιπατητική Σχολή τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶχε γύρω στους 14 - 18 μαθητές, Ἀθηναίους στήν ἀρχή καί ὕστερα, μετά τή δημοσίευση τοῦ Πανηγυρικοῦ τό 380 π.Χ., πού τόν ἔκαμε διάσημο, ἀπό πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ἐμεναν κοντά του 3 - 4 χρόνια, καί ἀνάμεσα στό δάσκαλο καί στους μαθητές ἀναπτύσσονταν πάντοτε ἰσχυροί δεσμοί φιλίας, πού βοήθοῦσαν νά καρποφορήσει ἅμεσα

καί άποδοτικά ο σπόρος τής διδασκαλίας του. Μετά τό τέλος τών σπουδών όλοι σχεδόν άποχωρίζονταν μέ μεγάλη θλίψη τόν Ίσοκράτη. Τά διδάκτρα πού πλήρωναν δέν είναι άκριβώς γνωστά, φαίνεται όμως πώς μέ τίς εισπράξεις τής Σχολής, αλλά και μέ διάφορες δωρεές τών φίλων του, κατόρθωσε νά ξαναφτιάξει μιά περιουσία.

Τόν 4ο αιώνα λειτουργούν και άλλες σχολές στην Ήθίνα: ήταν μιά ανάγκη γιά τήν άνήσυχη αυτή εποχή, άφού οι άνθρωποι δέν έχουν πού νά στηριχτούν και διφοούν νά άκούσουν και νά μάθουν. Σέ τρεις βασικές κατηγορίες μπορούμε νά χωρίσουμε τίς σχολές αυτές: Πρώτα είναι οι καθαρά ρητορικές, όπως τού Γοργία, πού σκοπό έχουν νά διδάξουν στους νέους κυρίως τή ρητορική τέχνη, γιά νά τούς ετοιμάσουν γιά τήν πολιτική σταδιοδρομία. Ύστερα είναι οι φιλοσοφικές, όπως τού Πλάτωνα και τού Άριστοτέλη, πού ασχολούνται ιδιαίτερα μέ θεωρητικά προβλήματα, χωρίς νά έχουν πρακτική κατεύθυνση, και τέλος οι ενδιάμεσες, ως πούμε, σάν τή σχολή τού Ίσοκράτη, πού, χωρίς νά άδιαφορεί γιά τή ρητορική κατάρτιση τών μαθητών, φιλοδοξεϊ και επιδιώκει νά δημιουργήσει ολοκληρωμένες ήθικές προσωπικότητες, ανθρώπους άξιους πού δέ θά έξαντλούνται στή θεωρητική συζήτηση, αλλά θά είναι σέ θέση νά άντιμετωπίσουν όλα τά προβλήματα τού καιρού τους, άτομικά και πολιτικά, μέ τά εφόδια τής άρετής και τής πρακτικής γνώσης πού θά άποχτούσαν στή Σχολή.

Είχε δηλαδή περισσότερο πρακτική κατεύθυνση από μιά καθαρή φιλοσοφική σχολή και άντιμετώπιζε σοβαρότερα τά ήθικά και θεωρητικά προβλήματα από μιά ρητορική σχολή. Βοηθούσε τούς νέους νά καλλιεργήσουν τήν ψυχή και τό πνεύμα τους και νά άποκτήσουν ήθικά και πρακτικά εφόδια, γιά νά τά βγάλουν πέρα σέ οποιαδήποτε κατάσταση και νά βοηθούν και τήν πολιτεία άποτελεσματικά. Γιατί, γιά τόν Ίσοκράτη, τά εφόδια, πού άποχτούμε σάν άτομα, δέν έχουν καμιά άξία, άν δέν τά χρησιμοποιούμε γιά τό καλό τών συνανθρώπων μας.

Κατά τή γνώμη του λοιπόν, άληθινά μορφωμένοι άνθρωποι δέν είναι αυτοί πού είναι φορτωμένοι γνώσεις και σοφία: είναι εκείνοι πού μπορούν νά άντιμετωπίσουν κάθε κατάσταση, σάν άτομα ή σάν μέλη μιάς πολιτείας, και νά προσφέρουν πολύτιμη βοήθεια στό σύνολο και στό συνάνθρωπό τους: εκείνοι πού δέν ένοχλούνται από τά έλαττώματα και τίς άδυναμίες τών άλλων, αλλά τά βλέπουν όλα μέ ανθρωπιά και κατανόηση: εκείνοι πού σέ κάθε τους κίνηση, σέ κάθε έκδήλωσή τους, προσέχουν νά

μὴν πληγώνουν, νά μὴν προσβάλουν τόν ἄλλο· ἐκεῖνοι πού ξέρουν νά βάζουν χαλινάρι στά πάθη τους καί δέν παρασέρονται ἀπό εὐκόλες ἀπολαύσεις, ὥστε νά μὴν μποροῦν νά ξεχωρίσουν τό καλό ἀπό τό κακό, τί ἔχει ἀξία στή ζωή καί τί δέν ἔχει· ἐκεῖνοι πού δέν κλονίζονται ἀπό τίς συμφορές πού τούς τυχαίνουν, ἀλλά τίς ἀντιμετωπίζουν μέ γενναιότητα, χωρίς νά ξεχνοῦν ὅτι ὑπάρχουν πάντα καί χειρότερες καταστάσεις καί ὅτι εἶναι ντροπή νά μὴν τίς λογαριάζουν καί νά σκέφτονται ἐγωϊστικά μόνο τόν ἑαυτό τους· τέλος ἐκεῖνοι πού δέ διαφθείρονται ἀπό τήν εὐτυχία καί τήν καλή τους τύχη, ὥστε νά ἀποχτήσουν ἔπαρση καί ἀνόητη περηφάνια.

Γιά νά φτάσουμε ὁμως σέ ἕνα τέτοιο ἀποτέλεσμα, ἀπαραίτητες εἶναι τρεῖς προϋποθέσεις: Οἱ ἔμφυτες ἰκανότητες τοῦ νέου — χωρίς αὐτές τίποτα δέν μπορεῖ νά φέρει οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα — ἡ κατάλληλη ἀγωγή, πού θά δεχτεῖ στά χρόνια πού διαπλάθεται καί διαμορφώνεται ὁ χαρακτήρας του, καί τέλος ἡ πείρα, πού θά ἀποχτήσει ὁ ἴδιος χρησιμοποιοῦντας τά ἐφόδια αὐτά πάνω στήν πράξη, σάν ἄτομο καί σάν μέλος μιᾶς κοινωρίας.

Τό βασικό ὕλικό γιά τή διδασκαλία του ἀποτελοῦσαν οἱ πανηγυρικοί καί οἱ συμβουλευτικοί λόγοι. Οἱ πρῶτοι προορίζονταν νά ἀπαγγελθοῦν σέ πανηγύρεις καί σέ συγκεντρώσεις καί εἶχαν γιά βασικό τους θέμα τόν ἔπαινο τῶν προγόνων καί τῆς πολιτείας· οἱ δεῦτεροι ἀπευθύνονταν σέ διάφορα πρόσωπα καί ἔδιναν συμβουλές κάθε λογῆς. Οἱ λόγοι αὐτοῖ τοῦ ἐξασφάλιζαν πλούσιο παιδευτικό ὕλικό, γιά νά ἐφαρμόσει τίς παιδαγωγικές καί ἠθικές του ἀρχές στίς εὐπλαστες ψυχές τῶν νέων, πού τίς χειρίζονταν μέ προσοχή καί ἀληθινό σεβασμό. Ἀντίθετα εἶχε ἀποκλείσει ἀπό τή διδασκαλία τούς δικανικούς λόγους, πού ἀπαγγέλλονταν στά δικαστήρια, γιατί τούς περιφρονοῦσε, ἀφοῦ παρουσίαζαν τά πάθη καί τίς ἀντιδικίες τῶν ἀνθρώπων, καί τούς θεωροῦσε ἀκατάλληλους γιά παιδαγωγικούς σκοπούς.

Μέ τό φωτεινό της πρόγραμμα, μέ τό μελετημένο περιεχόμενό της καί μέ τήν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, δέν ἦταν δύσκολο ἡ Σχολή νά πραγματοποιήσει τό σκοπό της: Νά δημιουργήσει δηλαδή ἀνθρώπους ἀξιους ἀπό κάθε ἄποψη, ἰκανούς νά βοηθήσουν τήν πολιτεία, ἰδίως τήν κρίσιμη ἐκείνη ἐποχή. Καί πράγματι οἱ μαθητές τῆς πρώτης δεκαετίας, 390 - 380 π.Χ. — ὁ Εὐνομος, ὁ Κάλιππος, ὁ Ὀνήτορας, ὁ Ἀντικλής, ὁ Λυσιθείδης, ὁ Φιλωνίδης καί ἄλλοι — τιμήθηκαν ἀπό τήν πολι-

τεία μέ τό χρυσό στέφανο γιά τίς ὑπηρεσίες, πού τῆς πρόσφεραν· οἱ κατοπινοί πάλι — ὁ Τιμόθεος, ὁ Λεωδάμας, ὁ Θεόπομπος, ὁ Ἔφορος, ὁ Διόδοτος, ὁ Πύθωνας, ὁ Ἰερώνυμος — ἐργάσθηκαν ὅλοι γιά τόν ἴδιο πολιτικό σκοπό πού ἐπιδιώκει καί ὁ δάσκαλός τους στά διάφορα δημοσιεύματά του.

δ. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΙΔΕΑ

Ὁ Ἰσοκράτης ἔζησε σέ ὄλο τους τό βάθος τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καί προσπάθησε λογικά καί ψυχραίμα, ἀλλά καί μέ μοναδική ἐπιμονή καί συνέπεια, νά προσφέρει καί τίς δικές του ὑπηρεσίες στή λύση τους, ὅπως τήν εἶχε συλλάβει ὁ ἴδιος.

Πίστευε ἀπόλυτα πώς ἕνας μονάχα τρόπος ὑπῆρχε, γιά νά σωθεῖ ἡ Ἑλλάδα: Νά σταματήσει τό γοηγορότερο ὁ καταλυτικός ἐμφύλιος σπαραγμός, νά μονοιάσουν μεταξύ τους οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ συνειδητοποιήσουν τήν ἐθνική τους ἐνότητα καί τήν κοινή τους μοίρα. Νά στραφοῦν ὕστερα ὅλοι μαζί μέ ὄρμη καί πείσμα ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πού εἶναι οἱ φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί τους. Ἡ πολιτική αὐτή πρῶτα πρῶτα θά ἱκανοποιήσει ὅλες τίς εὐγενικές φιλοδοξίες τῶν Ἑλλήνων καί θά πραγματώσει τά ἐθνικά καί ἠθικά ἰδανικά τους· ὕστερα, μέ τήν κατάκτηση ξένων γόνιμων ἐδαφῶν καί μέ τήν ἐγκατάσταση πολλῶν Ἑλλήνων στίς πλούσιες χώρες τῆς Ἀνατολῆς, θά λυθοῦν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα τῆς Ἑλλάδας, ἀφοῦ θά μπορέσει ἔτσι νά ἀποσυμφορηθεῖ ὁ ἐλληνικός χῶρος, πού εἶναι φτωχός καί δέν ἐπαρκεῖ νά θρέψει ὅλους τούς κατοίκους του.

Ὁ Ἰσοκράτης θά ἀγωνιστεῖ μέ μεγάλη εὐσυνειδησία νά πραγματοποιήσει τό ἰδανικό του. Δέ θά ἀναμειχθεῖ βέβαια στήν ἐνεργό πολιτική, ὅπως ὁ πατριώτης του Δημοσθένης, γιατί θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἀκατάλληλο γι' αὐτήν. Ὅμως ὁ λόγος του — καί ξέρεи ὅτι τά καταφέρει πολύ καλά ἐδῶ — θά μπεῖ στήν ὑπηρεσία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καί δέ θά κουραστεῖ νά ἐπιμένει καί νά προσπαθεῖ 50 χρόνια συνεχῶς, ἀπό τό 390 π.Χ. πάνω κάτω μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του.

Τό 380 π.Χ., μέ τόν Παναηγυρικό του λόγο, θά ζητήσει νά ἀναλάβει ἡ Ἀθήνα τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων, γιά νά τούς ὀδηγήσει ἐναντίον τῶν βαρβάρων, στό μοναδικό τρόπο τῆς σωτηρίας, προβάλλοντας μέ

πάθος τὰ ἠθικά ἀπαρβίαστα δικαιώματα πού ἔχει ἡ πατρίδα του πάνω στό θέμα αὐτό. Ὁ Ἀθηναῖος, πού γαλουχήθηκε στά πρῶτα χρόνια του μέ τή λάμψη τῆς Ἀθήνας τοῦ Περικλῆ, δέν εἶναι εὐκολο νά παραδεχτεῖ πώς ἡ πόλη του, τσακισμένη ἀπό τὰ ἀλλεπάλληλα χτυπήματα, δέν ἔχει τή δύναμη νά ἐπιβληθεῖ τὰ χρόνια αὐτά στους Ἕλληνες· μόνο ἀργότερα, καί ὕστερα ἀπό πολλές ἀπογοητεύσεις, θά ὑποχρεωθεῖ νά δεῖ τήν ἀλήθεια.

Ἀλλά ὁ Ἰσοκράτης δέ θά σταματήσει τόν ἀγῶνα του: Ἀπό τό 380 ὡς τό 345 π.Χ. δημοσιεύει λόγους τόν ἕνα μετά τόν ἄλλο μέ κεντρικό πυρῆνα πάντα τό ἴδιο θέμα: προσπαθεῖ νά ἐνθουσιάσει τούς Ἕλληνες, νά κάνει κοινή συνείδηση ὄλων τή δικιά του βαθιά πίστη. Στέλνει ἀνοιχτές ἐπιστολές, γιά νά ξεσηκώσει τίς ἰσχυρές προσωπικότητες τοῦ καιροῦ του νά ἀναλάβουν τήν ἡγεσία σέ μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Τή μιὰ φορά τραβάει τήν προσοχή του ὁ Νικοκλῆς τῆς Κύπρου, τήν ἄλλη ὁ Ἰάσοντας τῆς Θεσσαλίας, ἀργότερα ὁ Διονύσιος τῶν Συρακοσῶν ἢ ὁ Ἀρχίδαμος τῆς Σπάρτης. Καμιά ὅμως ἀπό τίς προσωπικότητες αὐτές δέν ἦταν δυνατό νά ἀνταποκριθεῖ στήν πρόσκλησή του· τούς ἔλειπαν τὰ προσόντα, πού νόμιζε ὁ Ἰσοκράτης ὅτι εἶχαν, καί δέν μπορούσαν νά ἐξαρθοῦν στό ὕψος τῶν περιστάσεων.

Ἔτσι ἡ φωνή τοῦ ρήτορα θά μείνει χωρίς καμιά ἀπόκριση γιά πολύ καιρό, ὥσπου νά φανεῖ μιὰ ἄλλη ἡγετική μορφή ἀπό τό βορρά, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Β', πού χωρίς ἄλλο συγκέντρωσε πολύ περισσότερα προσόντα ἀπό ὄλους τούς προηγούμενους καί στηριζόταν σέ πολύ πιό ἐνδοϊκές προϋποθέσεις. Γιά ἄλλη μιὰ φορά λοιπόν ὁ Ἰσοκράτης ἀρπάχτηκε ἀπό τήν εὐκαιρία καί στήριξε σ' αὐτήν ὅλες του τίς ἐλπίδες, σέ ἐποχή μάλιστα πού τίποτα δέν ἔπρεπε νά ἀναβληθεῖ, ἀφοῦ ὁ ρήτορας ἔχει περάσει πιά τὰ 80 του χρόνια.

Μέ τό λόγο του «Φίλιππος» τό 346 π.Χ. καί μέ ἐπιστολές ζητάει ἀπό τό Μακεδόνα βασιλιά νά γίνει ὁ ἄξιος ἀρχηγός, πού θά συμφιλώσει τούς Ἕλληνες καί θά τούς ὀδηγήσει ἐνωμένους στήν ἐκστρατεία κατά τῶν Περσῶν.

Τά πράγματα δέ θά ἔρθουν βέβαια ὅπως τὰ ὀνειρεύτηκε ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Φίλιππος θά ἐπιβάλλει μέ τή βία τήν κυριαρχία του στους Ἕλληνες στή μάχη τῆς Χαιρώνειας τό 338 π.Χ. Ὑστερα οἱ περιστάσεις θά βοηθήσουν νά πραγματοποιηθεῖ καί τό ὄνειρο τοῦ μεγάλου ἰδεολόγου μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κάπως διαφορετικά βέβαια

από ὅ,τι εἶχε ἐλπίζει ἐκεῖνος, ὅπωςδήποτε ὁμως μετὰ τό θάνατό του, ὅταν ὁ ἴδιος δέν μπορεῖ πιά νά χαρεῖ τούς καρπούς ἀπό τό δικό του σπόρο.

ε' ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Ἦταν γραφτό του νά πεθάνει σέ μιὰ πολύ ἄτυχη ὥρα: ἀμέσως μετὰ τή μάχη στή Χαιρώνεια, ἀφοῦ εἶδε νά ἀλληλοσκοτώνονται πάλι μέ μαρτιά οἱ Ἕλληνες καί νά γκροεμίζονται ἔτσι ὅλα του τά ὄνειρα, πού 50 ὀλόκληρα χρόνια τά ἔτρεφε μέ τόση πίστη καί μέ τόσο πάθος.

Λένε πώς πέθανε ἀπό αἰτία τήν τέταρτη ἢ τήν ἕνατη μέρα μετὰ τή συμφορά, τή μέρα πού ἔθαβαν τούς νεκρούς τῆς μάχης. Ἦταν τόση ἡ ἀπογοήτευση καί ἡ πίκρα του, πού ἀρνήθηκε, λέει, νά δεχτεῖ τροφή καί νερό, καί ἔτσι αὐτοκτόνησε. Ἄλλοι ὁμως ἰσχυρίζονται πώς αὐτό δέν ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στήν πραγματικότητα: οἱ συγκινήσεις τοῦ 338 π.Χ., ἡ μεγάλη του ἡλικία — εἶναι πιά 98 χρόνων ὁ Ἴσοκράτης — καί μιὰ ἀρρώστια, πού τόν βρῆκε στά τελευταῖα του χρόνια — μιλάει γι' αὐτήν ὁ ἴδιος στόν Παναθηναϊκό του λόγο — ἦταν φυσικό νά προκαλέσουν ἕνα θάνατο φυσιολογικό. Ὅπως καί νά εἶναι ὁμως, ὁ Ἴσοκράτης μένει πιστός στό ἰδανικό του μέχρι τήν τελευταία του στιγμή καί ὁ θάνατός του ὅπωςδήποτε ἔχει κάποια σχέση μέ τό ἰδανικό αὐτό.

Ἡ μορφή τοῦ Ἴσοκράτη στήν ταραγμένη ἐποχή του στάθηκε πάνω ἀπό κάθε ὑποψία καί συγκέντρωσε τό γενικό σεβασμό καί τήν ἐκτίμηση ὄλων. Τό γεγονός αὐτό ἀποδείχνει καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλο τήν ἀγνή φιλοπατρία του, τήν καθαρή πρόθεση στίς πράξεις του καί τήν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του.

στ' ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τό ἔργο τοῦ Ἴσοκράτη ἀποτελεῖται ἀπό λόγους δικανικούς, ἐπιδεικτικούς ἢ πανηγυρικούς, συμβουλευτικούς ἢ παραινετικούς καί ἀπό διάφορες ἐπιστολές. Μέσα σ' αὐτό προβάλλουν καθαρά οἱ ἰδέες του, πολιτικές, κοινωνικές καί παιδαγωγικές, ἡ ἐποχή μέ τά προβλήματά της καί ὅλα σχεδόν τά πολιτικά γεγονότα καί οἱ ἱστορικές στιγμές της.

Οἱ ἀρχαῖοι λογάριζαν 60 λόγους τοῦ Ἴσοκράτη, σ' ἐμᾶς ὁμως ἔφτασαν μόνο 21 καί 9 ἐπιστολές. Ἀπό αὐτούς οἱ 6 εἶναι δικανικοί,

οί 3 παραινετικοί καί οί ὑπόλοιποι ἐπιδεικτικοί καί πολιτικοί. Ὁ ἴδιος δέν ἀπάγγειλε οὔτε ἕναν μῦθον στό πλῆθος. Ἦταν δειλός καί εἶχε φωνή ἀσθενική. Τούς ἔγραφε ὁμως καί τούς δημοσίευε γιά τό κοινό — λένε πώς τά βιβλία του εἶχαν μεγάλη κυκλοφορία στήν ἐποχή του — ἢ ἦταν ρητορικά γυμνάσματα, πού χρησίμευαν γιά νά διδάσκει τούς μαθητές του.

Οἱ λόγοι πού μᾶς σώθηκαν εἶναι κατά κατηγορίες οἱ ἐξῆς:

1. Δικανικοί: Πρός Εὐθύνονον, ἀμάρτυρος (403 ἢ 402 π.Χ.), Παραγραφή πρὸς Καλλίμαχον (402 ἢ 401 π.Χ.), Κατά Λοχίτον (400 — 396 π.Χ.), Περὶ τοῦ ζεύγους (396 ἢ 395 π.Χ.), Τραπεζιτικός (393 — 391 π.Χ.) καί Αἰγυπτιακός (391 ἢ 390 π.Χ.). Οἱ δικανικοί λόγοι, πού γράφτηκαν τά πρῶτα δέκα χρόνια τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, ἀπεικονίζουν τή μεταπολεμική περίοδο μέ τήν οὐδέτητα, τά πάθη καί τήν παρακμή της.

2. Συμβουλευτικοί ἢ Παραινετικοί: Εὐδαγόρας (γύρω στό 374 π.Χ.), Πρὸς Νικοκλέα (μετά τό 373 π.Χ.) καί Νικοκλῆς (λίγο ἀργότερα) — Ὁ γνωστός πρὸς Δημόνικον λόγος, πού ἀποδίδονται ὡς τώρα στόν Ἰσοκράτη, δέν εἶναι δικός του· γράφτηκε μᾶλλον ἀπό κάποιον μαθητή του — Οἱ λόγοι αὐτοί περιέχουν συμβουλές πρὸς τό νεαρό Κύπριο ἡγεμόνα Νικοκλῆ, γιό τοῦ φίλου του Εὐδαγόρα, πού σκοπό ἔχουν νά τόν βοηθήσουν στήν ἀσκηση τῶν καθηκόντων του, σάν πολίτη καί σάν ἄρχοντα. Παρουσιάζουν ὁμως γενικότερο ἐνδιαφέρον, καθώς προβάλλουν καί οἱ τρεῖς καινούριο ἰδανικό πολιτικῆς ζωῆς, τή μοναρχία. Ὁ Ἰσοκράτης δηλαδή θεωρεῖ σάν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς του τήν παρουσία μιᾶς ἰσχυρῆς προσωπικότητας, μέ ἠθικά καί πνευματικά ἐφόδια, πού θά μπορούσε μέ τό κύρος της καί μέ τήν πειθῶ νά ἐπιβάλλει στίς πόλεις καί στούς Ἕλληνας γενικότερα τίς σωστές λύσεις.

3. Ἐπιδεικτικοί ἢ Πανηγυρικοί: Κατά τῶν Σοφιστῶν (390 π.Χ.), Βούσειρις καί Ἑλένη (πρὶν ἀπό τό 385 π.Χ.) — ἐγκώμια μέ παιδαγωγικό περιεχόμενο — Πανηγυρικός (380 π.Χ.) — τό πρῶτο πολιτικό ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη καί ἀσφαλῶς ὁ τελειότερος λόγος του — Πλαταϊκός (πρὶν ἀπό τό 371 π.Χ.), Ἀρχίδαμος (366 π.Χ.), Περὶ εἰρήνης (355 π.Χ.), Ἀρεοπαγίτικος (354 π.Χ.), Περὶ ἀντιδόσεως (353 π.Χ.) — ἐδῶ ἐξηγεῖ τό νόημα τῆς πολιτικῆς καί παιδαγωγικῆς του ἐργασίας ἀπαντώντας στίς ἐπικρίσεις τῶν ἐχθρῶν του — Φίλιππος (346 π.Χ.) καί Παναθηναϊκός (342 - 339 π.Χ.) — τό τελευταῖο του ἔργο, πού

έγραψε σέ ηλικία 94 χρόνων, γι' αυτό και είναι κατώτερο στή μορφή από τά προηγούμενα.

4. *Ἐπιστολές*: Πρός Διονύσιον, πρὸς Φίλιππον, πάλι πρὸς Φίλιππον, πρὸς Ἀντίπατρον, πρὸς Ἀλέξανδρον, πρὸς τούς παῖδας Ἰάσονος, πρὸς Τιμόθεον, πρὸς Μυτιληναίων ἄρχοντας καί πρὸς Ἀρχίδαμον. Πρόκειται γιά ἀνοιχτές ἐπιστολές, πού σκοπό εἶχαν νά παρουσιάσουν προβλήματα τῆς ἐποχῆς καί νά διαβαστοῦν ἀπό ὄλους.

ζ' Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ

Ἀπό τούς λόγους πού μᾶς σώθηκαν οἱ πιό σπουδαῖοι ἀπό κάθε ἄποψη εἶναι οἱ ἐπιδεικτικοί - πολιτικοί, πού συγκεντρώνουν ὅλες τίς ἰδέες του καί περιβάλλον τή ρητορική ἱκανότητα καί τίς λογοτεχνικές ἀρετές τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἡ ἐξαιρετικά ἐπιμελημένη μορφή τους τοῦ ἐξασφάλισε δίκαια τή φήμη τοῦ ἀριστοτέχνη πεζογράφου. Τό λεξιλόγιό του δέν ἔχει τίποτα τό ξεχωριστό, εἶναι ἡ γλώσσα πού μιλιέται στήν ἐποχή του, καί τό διακρίνει ἀκρίβεια καί σαφήνεια. Δέν κνηγάει τίς περὶτεχνες καί φανταχτερές ἐκφράσεις, ὅπως ὁ Γοργίας, καί ἀποφεύγει τίς εἰκόνες καί τίς τολμηρές μεταφορές· παραθέτει ὁμως τίς λέξεις μέσα στή φράση μέ κάποια τάξη καί ἀντιστοιχία, ἔτσι πού ὁ λόγος του ἀποχτάει ρυθμό καί ἁρμονία. Τέλος κάθε ἔργο του ἀποτελεῖ ἕνα ὀργανωμένο σύνολο, ὅπου ξεχωρίζεις καθαρά τά μέρη του, δεμένα ὁμως μεταξύ τους ἁρμονικά· τά πάντα πειθαρχοῦν στό κεντρικό νόημα, χωρίς νά χάνουν τήν αὐτοτέλειά τους καί οἱ δευτερεύουσες ἰδέες.

Τά βασικά θέματα στό ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη δέν εἶναι βέβαια ἀγνωστα στόν ἀρχαῖο κόσμο. Ἡ λαμπρή «Πανελλήνια ἰδέα» λ.χ., πού ἔρχεται καί ξαναρχεται ἀκούραστα σχεδόν σέ ὄλους του τούς λόγους, δέν εἶναι δικό του ἐπινόημα. Ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι πολλοί πρὶν ἀπὸ αὐτόν εἶχαν ἀσχοληθεῖ μέ τό ἴδιο θέμα — γνωστοί εἶναι οἱ Ὀλυμπιακοί λόγοι τοῦ Γοργία καί τοῦ Λυσία, μέ τό ἴδιο σχεδόν θέμα, πού τούς ἀπάγγελαν στήν Ὀλυμπία, ὁ πρῶτος τό 392 καί ὁ ἄλλος τό 388 π.Χ. Ἐκεῖνο ὁμως πού ξεχωρίζει τόν Ἰσοκράτη ἀπό ὄλους τούς ἄλλους εἶναι ἡ πίστη του ὅτι ἡ ἔνωση τῶν Ἑλλήνων δέν ἐπιβάλλεται μόνο γιά λόγους ἠθικούς· ἀποτελεῖ μαζί καί ἀνάγκη ἐθνική, κοινωνική καί οικονομική, ὅπως ἐξηγήσαμε παραπάνω, εἶναι ἡ μοναδική λύση γιά νά σωθεῖ ὁ Ἑλληνισμός. Βλέπουμε

δηλαδή ἐδῶ ἔναν ἀνθρωπο θετικό, μέ ἀναπτυγμένη πολιτική συνείδηση, ἔναν πολιτικό ἔξυπνο καί διορατικό, πού συλλαμβάνει σέ βάθος τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

Μπορεῖ λοιπόν τό θέμα νά εἶναι τό ἴδιο, ὁ Ἴσοκράτης ὁμως τό τοποθετεῖ, τό χειρίζεται καί τό παρουσιάζει μέ τρόπο διαφορετικό ἀπό τούς ἄλλους. Καί ἀσφαλῶς δέν εἶναι τό γεγονός ὅτι τοῦ λείπει ἄλλο θέμα, πού τόν κάνει νά ἐπανερχεται κάθε τόσο στό ἴδιο· εἶναι ἡ βαθιά του πίστη ὅτι ἀποτελεῖ τό πρῶτο καί τό κύριο πρόβλημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ὅτι κανεῖς δέ θά ἔπρεπε οὔτε στιγμή νά ἀπομακρύνεται ἀπό αὐτό.

Εἶναι ἀκόμα βέβαια ὅτι ὁ ρήτορας ἀνάγει τό λόγο του αὐτόν πάνω ἀπό ἄλλα χρόνια. Ἀρχισε νά σκεφτεῖται τό θέμα διὰ ἄρα τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ λογογράφου, γύρω στό 392 π.Χ., τῆ χρονιά πού ὁ Γοργίας ἀπέγραψε στήν Ὀλυμπία τόν Ὀλυμπιακό του λόγο μέ τό ἴδιον σχεδόν θέμα καί τῆ χρονιά πού οἱ Πέρσες ἔπιασαν τόν Ἀθηναῖο κωμῶδη Κοκωναί καί προέβλεψαν νά ἔξωγη στόν ἀπέρατα τῶν συμπατριωτῶν του.

Τό 388 π.Χ. ὁ Ὀλυμπιακός λόγος τοῦ Ἀνσία, πού ἀπογγυλῆθη καί στήν Ὀλυμπία καί κηρύσσει τοῖς Ἕλληνας νά ἐπιδοῦν κατά τῶν κερταίων τῶν Σαρακεσσάων ἀσιασίων, εἶσαι νά ἀρροπῆ στήν Ἴσοκράτη. Ἀπορριπτική ὄμως γιά τήν ἀκαλλιέργεια τοῦ λόγου αὐτοῦ στό θέμα ἡ ἐπιγραφή τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα το 387 π.Χ., πού παράδει γιά Ἕλληνας ἦσαν καί τό μακεδονικό παράδειγμα τῶν Πέρσων βασιλέων καί ἀναπύριξε σ' αὐτόν τῶ δικαίωμα νά ἐμφανιστοῦν ἀπό κέρματα τῆς Ἑλλάδος, καταπραϊκτικῶς εἶναι τό γόητρο τῶν Ἕλληνας. Ἡ κριτική αὐτή δικαιολογικῶς ἄρα τήν ἀναντιστήση στήν ψυχῆ τοῦ ρήτορα καί τοῦ ἔξαυρίσαι ἄρθενα ἐπιχειρήματα γιά τό δικαίω του.

Ὅτι ὁ Ἰσοκράτης εἶχε δουλεύσει πρῶ ἀπό τό 387 π.Χ. εἶσαι βέβαια, γιατί ὅς τήν παράγραφο 116 δε γίνεται καθόλου λόγος γιά τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού ἔδ τοῦ ἔδω ἀπό τήν ἀρχή πλῆρως εἶσαι γιά τούς ἀσιασῶν του. Μετά τήν 116 καί ἄνω τό σχέδιο τοῦ λόγου σχεδόν εἶσαι ἐξολοκληρωμένο, ὁ Ἴσοκράτης γράφει ἀκόμα 73 παραγράφους — εἶσαι πανοῦ καί, ἡ ἐκτέλεση αὐτή ἀναίμαται σέ τούς ἀσῶν καί ἀγροπόνητοι ἡ ἀναγγεῖλαι τῆς συνθήκης — εἶσαι κούρας κούρας ἀρροπῆται κερτακή κατά τῆς Εἰρήνης, ἐπικρῖνει τήν πολιτική τῶν ἀκαλλιέργικῶν

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

Ὁ Πανηγυρικός κυκλοφόρησε τό καλοκαίρι τοῦ 380 π.Χ. μεταξύ Ἰουλίου καί Σεπτεμβρίου. Ἡ χρονολογία εἶναι σίγουρη, γιατί οἱ πολιорκίες τῆς Ὀλύμπου καί τοῦ Φλειούντα — πού ἀναφέρονται μέσα σάν γεγονότα σύγχρονα καί διασκοῦν ἀκόμα — ἄρχισαν τό 382 καί 381 π.Χ. καί τέλειωσαν τό 379 π.Χ.

Εἶναι ἀκόμα βέβαιο ὅτι ὁ ρήτορας δούλενε τό λόγο του αὐτόν πάνω ἀπό δέκα χρόνια. Ἄρχισε νά σκέφτεται τό θέμα ὅταν ἄφηρε τό ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου, γύρω στά 392 π.Χ., τή χρονιά πού ὁ Γοργίας ἀπάγγειλε στήν Ὀλυμπία τόν Ὀλυμπιακό του λόγο μέ τό ἴδιο σχεδόν θέμα καί τή χρονιά πού οἱ Πέρσες ἐπιασαν τόν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα καί προκάλεσαν νέα ἔξαψη στά πνεύματα τῶν συμπατριωτῶν του.

Τό 388 π.Χ. ὁ Ὀλυμπιακός λόγος τοῦ Λυσία, πού ἀπαγγέλληκε πάλι στήν Ὀλυμπία καί καλοῦσε τούς Ἕλληνας νά ἐνωθοῦν κατά τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, ἔδωσε νέα ἀφορμή στόν Ἰσοκράτη. Ἀποφασιστική ὁμως γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ λόγου αὐτοῦ στάθηκε ἡ ὑπογραφή τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα τό 387 π.Χ., πού παράδινε τά ἑλληνικά νησιά καί τά μικρασιατικά παράλια στόν Πέρση βασιλιά καί ἀναγνώριζε σ' αὐτόν τό δικαίωμα νά ἐπεμβαίνει στά πράγματα τῆς Ἑλλάδας, καταρρακώνοντας ἔτσι τό γόητρο τῶν Ἑλλήνων. Ἡ εἰρήνη αὐτή δικαιολογημένα ἔφερε τήν ἀγανάκτηση στήν ψυχή τοῦ ρήτορα καί τοῦ ἐξασφάλισε ἄφθονα ἐπιχειρήματα γιά τό σκοπό του.

Ὅτι ὁ Πανηγυρικός εἶχε δουλεντεῖ πρῖν ἀπό τό 387 π.Χ. εἶναι βέβαιο, γιατί ὡς τήν παράγραφο 115 δέ γίνεται καθόλου λόγος γιά τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού θά τοῦ ἔδινε ἀπό τήν ἀρχή πλούσιο ὕλικό γιά τούς σκοπούς του. Μετά τήν 115 καί ἐνῶ τό σχέδιο τοῦ λόγου σχεδόν εἶναι ὀλοκληρωμένο, ὁ Ἰσοκράτης γράφει ἀκόμα 75 παραγράφους — εἶναι φανερό πώς ἡ επέκταση αὐτή οφείλεται στίς νέες ἀνάγκες πού δημιούργησε ἡ ἀναγγελία τῆς συνθήκης — ὅπου κυρίως κάνει δοριμώτατη κριτική κατά τῆς Εἰρήνης, ἐπικρίνει τήν πολιτική τῶν Λακεδαιμονίων

καί τόν προδοτικό τους ρόλο καί ἀναλύει τή σημασία καί τίς δλέθριες συνέπειες πού θά ἔχει αὐτή γιά τήν Ἑλλάδα.

Ὁ λόγος γράφτηκε βέβαια μέ τήν εὐκαιρία μιᾶς Ὀλυμπιάδας πάλι, ἀλλά δέν ἀπαγγέλθηκε στήν Ὀλυμπία. Ἀπευθύνεται πρωταρχικά στούς μαθητές του μέ σκοπό νά τούς διδάξει — ἀπό πολιτική καί ρητορική ἄποψη — ἀλλά καί εὐρύτερα προβάλλει σέ ὄλο τό ἑλληνικό κοινό τό πολιτικό του πιστεύω, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπό τίς ἀνάγκες ἐκείνης τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς : Νά ἐνωθοῦν ἐπιτέλους οἱ Ἕλληνες ἀφήνοντας τήν καταλυτική ἀντιζηλία καί τά μίση, πού τούς ὀδήγησαν σέ τέτοια παρακμή, καί ὅλοι μαζί νά στραφοῦν κατά τοῦ φυσικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατά τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πού τόσες συμφορές τούς ἔφεραν ὡς τώρα. Ἡ ἐκστρατεία αὐτή θά λύσει ὅλα τά δξύτατα προβλήματα τῶν Ἑλλήνων — πολιτικά, κοινωνικά, οἰκονομικά — μέ τήν κατάκτηση νέων πλούσιων ἐδαφῶν, ὅπου θά ἐγκατασταθεῖ μέγα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, πού πλεονάζει τώρα καί προκαλεῖ συμφόρηση στόν ἑλληνικό χῶρο.

Τήν ἡγεσία στήν ἱερή αὐτή ἀποστολή φυσικό εἶναι νά τήν ἀναλάβει ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔχει πολλά πατροπαράδοτα καί ἀπαραβίαστα δικαιώματα γι' αὐτό. Πρῶτη κράτησε τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας καί πάντοτε φέροθηκε ἄφογα πρὸς τούς Ἕλληνες.

Μέ τήν εὐκαιρία, ἀκολουθώντας παλιά συνήθεια καλά δοκιμασμένη, πλέκει μέ τρόπο ἔξοχο τό ἐγκώμιο τῶν Ἀθηῶν καί ἐπιμένει — ὅπως πρὶν ἀπό 50 χρόνια ὁ Περικλῆς — στά πολιτιστικά της ἐπιτεύγματα, πού καθιέρωσαν στή συνείδηση τῶν Ἑλλήνων τή λαμπρή πόλη μέ τά ὕλικά καί τά πνευματικά ἀγαθά, πού δημιούργησε καί πρόσφερε ἀπλόχερα γιά τήν προκοπή καί τήν εὐδαιμονία ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

Ἀναγκαστικά θά ἀντιπαραθέσει ἐδῶ καί τή σπαρτιατική πολιτική στά χρόνια τῆς ἡγεμονίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἐπικρίνοντάς την αὐστηρά, ἰδιαίτερα μέ τά ἐπιχειρήματα πού τοῦ ἔδινε ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, γιά νά ἐνισχύσει τή θέση του πῶς ἡ ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων ἀνήκει δικαιοματικά μόνο στήν πόλη τῆ δικιά του.

Ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη ἔχει, εἴπαμε, στόχο διπλό : Τήν ἐνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τή μιᾶ καί τήν ἀνάγκη τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν βαρβάρων ἀπό τήν ἄλλη. Παρουσιάζει ὅμως αὐστηρή ἐνότητα καί τά μέλη πειθαρχοῦν στήν κεντρική γραμμή. Θεωρεῖται δίκαια τό ἀριστοῦργημα τῆς πολιτικῆς κριτικῆς καί συγκεντρώνει ὅλες τίς ἀρετές τῆς ὥρι-

μης πιά ρητορικής τέχνης. Μόλο πού οι ιδέες του δέν ἀκούγονται γιά πρώτη φορά στὴν Ἑλλάδα, ὁ ἔξοχος χειρισμὸς τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Ἴσοκράτη ἔκαμε νά ξεχαστοῦν ὅλα τὰ προηγούμενα ἔργα, πού παρῶς ἴσως τὸ ἴδιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ πάνω στὰ πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς εἶναι βέβαια δύσκολο νά ἀποδειχτεῖ. Μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε μέ κάποια βεβαιότητα πὼς προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιά τὴ δεύτερη ἀθηναϊκὴ συμμαχία, πού ἔγινε σέ δύο χρόνια — τὸ 378 π.Χ. — καὶ ἀκόμα πὼς εἶχε κάποια ἐπίδραση, ἔστω καὶ ἔμμεση, στὰ μεταγενέστερα πολιτικά γεγονότα, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ νίκη τῆς Ἑλλάδας κατὰ τῶν Περσῶν μέ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Γιά τὴ φιλολογικὴ ὅμως ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ μποροῦμε νά εἶμαστε πιὸ κατηγορηματικοί : Ἦταν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὁ πιὸ γνωστός, ὁ πιὸ διαβασμένος λόγος, καὶ εἶχε τούς περισσότερους μιμητές. Τὸ ὄφρος καὶ οἱ ιδέες του στάθηκαν πρότυπο γιά ὅλους τούς μεταγενέστερους, πού ἐπανερχόνταν στό πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἑλλάδας καὶ Περσίας. Ἦταν ἀκόμα ὁ λόγος πού προτιμοῦσε καὶ ὁ Ἴσοκράτης καὶ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια του μιλάει πάντα μέ ἰδιαίτερη ἀγάπη γι' αὐτόν. (Φίλιππος, § 84—85).

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Πολλές φορές απόρησα μέ αυτούς πού καθιέρωσαν τίς θρησκευτικές γιορτές καί ὀργάνωσαν τούς ἀθλητικούς ἀγῶνες¹ : Ἐκριναν ἀξίες γιά τόσο μεγάλα ἔπαθλα τίς ἰκανότητες τοῦ σώματος, ἐνῶ αυτούς πού κοπίασαν προσωπικά γιά τό κοινό καλό καί καλλιέργησαν ἔτσι τόν ψυχικό τους κόσμο ὥστε νά εἶναι σέ θέση νά ὠφελήσει καί τούς ἄλλους, σ' αυτούς δέν ἔδωσαν καμιά τιμητική διάκριση. Καί ὅμως τό σωστό θά ἦταν γι' αυτούς κυρίως νά νοιαστοῦν· γιατί δυό φορές τόση δύναμη καί ἄν ἀποχτήσουν οἱ ἀθλητές, οἱ ἄλλοι δέ θά εἶχαν νά κερδίσουν τίποτα παραπάνω· ἀντίθετα, καί ἕνας μονάχα ἄνθρωπος ἄν θά σκεφεῖ σωστά, ὅλοι θά ἦταν δυνατοί νά ὠφεληθοῦν, ὅσοι θά ἤθελαν νά γευτοῦν τή γνώση ἐκείνου.

“Ὅμως δέν ἀπογοητεύτηκα ἀπό αὐτό ὥστε νά ἀδρανήσω. Ἐκρίνα καί ἰκανό ἔπαθλο τή φήμη πού θά μοῦ φέροι αὐτός ὁ λόγος καί ἤρθα νά δώσω γνώμη καί γιά τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους καί γιά τήν ἀνάγκη νά μονοιάσουμε μεταξύ μας, καί ἄς ξέρω καλά ὅτι πολλοί ἀπό ὅσους κάνουν τούς σοφιστές² ἔχουν κίβλας ἀσχοληθεῖ μέ αὐτό τό θέμα³. Ἐχω, βλέπετε, τήν ἐλπίδα πῶς θά ξεχωρίσω τόσο ἀπό κείνους, ὥστε νά δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση πῶς τίποτα σχετικό δέν εἶπανε ποτέ. Ὑστερα θεωρῶ ἄριστους τούς λόγους πού ἀναφέρονται στά πῖο σοβαρά θέματα. Αὐτοί προβάλλουν τήν ἀξία τοῦ ρήτορα καί ὅσους τούς ἀκοῦν τούς ὠφελοῦν πολύ. Τέτοιοι εἶναι καί ὁ λόγος πού θά πῶ.

Ἄλλωστε οὔτε καί οἱ συνήθεις ἔχουν ἀλλάξει ἔτσι πού νά εἶναι ἀνώφελο πιά νά γίνει λόγος γιά τά ζητήματα αὐτά. Οἱ λόγοι πρέπει νά σταματοῦν μονάχα ὅταν τά πράγματα λάβουν κάποιο τέλος καί δέν ὠφελεῖ πιά ἡ συζήτηση γι' αὐτά ἢ ὅταν διαπιστωθεῖ πῶς κάποιος λόγος ἔφτασε πιά σέ τέλεια μορφή, ὥστε νά μήν ἀφήνει περιθώρια στούς ἄλλους νά προχωρήσουν παραπάνω. Ὅσο ὅμως τά πράγματα στήν Ἑλλάδα ἀκολουθοῦν τόν ἴδιο δρόμο ὅπως πρῖν καί ὅσα εἰπώθηκαν ὡς τώρα τυχαίνει νά εἶναι ἄχρηστα, πῶς νά μή στρέψουμε τή

1 Τό θέμα καί ὁ χειρισμός του.

- σκέψη και τό στοχασμό μας στό λόγο αὐτόν, πού, ἂν τυχόν π
 τύχει τό σκοπό του, σίγουρα θά μᾶς ἀπαλλάξει καί ἀπό τόν ἐμφύλιο π
 λεμο καί ἀπό τή σημερινή ἀναταραχή καί ἀπό τίς πιό μεγάλες συ
 7 φορές; Ἄλλωστε, ἂν σέ καμιά περίπτωση δέ θά ἦταν δυνατό νά δηλη
 θοῦν τά ἴδια πράγματα διαφορετικά παρά μέ ἓνα τρόπο, θά μι
 ροῦσε ἴσως κανεῖς νά σκεφεῖ πώς εἶναι περιττό νά ἐνοχλεῖ τ
 κόσμο χρησιμοποιώντας τά ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα μέ ἄλλου
 "Ὅμως ἡ φύση τῶν λόγων εἶναι τέτοια, ὥστε τά ἴδια πράγματα
 8 πολλούς τρόπους νά μπορεῖ νά τά ἀναπτύξεις, καί τά σπουδαῖα σ
 ἀσήμαντα νά τά παρουσιάσεις καί τά μικρά νά μεγαλοποιήσεις κα
 ἀκόμα τά παλιά μέ σύγχρονο πνεῦμα νά προβάλεις καί τά καινούρ
 γεγονότα μέ τόν παλιό δοκιμασμένο τρόπο νά ἐκθέσεις. Γι' αὐτό ἀκρ
 βῶς δέν πρέπει νά ἀποφεύγεις τά θέματα πού οἱ προηγούμενοι ἀ
 σένα ἀντιμετώπισαν, ἀλλά νά προσπαθεῖς νά τά ἀναπτύξεις μέ τρώ
 πιά σωστό ἀπό κείνους. Τά περασμένα γεγονότα βέβαια εἶναι κοι
 9 κληρονομιά γιά ὅλους μας. Δουλειά τώρα τῶν προικισμένων μέ μυα
 εἶναι νά κάνουν σωστή ἐκμετάλλευση αὐτῶν καί, στήν κατάλληλ
 στιγμή, νά ἀναφέρουν μονάχα ὅ,τι χρειάζεται γιά τό καθένα ἀπό αὐ
 καί νά τά διατυπώσουν μέ τρόπο ἄψογο. Νομίζω μάλιστα πώς τό
 10 μονάχα θά μπορούσαν νά προκόψουν καί οἱ ἄλλες τέχνες καί
 ρητορική ἐπιστήμη, ὅταν θαυμάζουμε καί ἐκτιμοῦμε ὄχι τόσο α
 τούς πού εἶχαν τήν πρωτοβουλία νά ἀρχίσουν ἓνα ἔργο, ὅσο ἐκείνου
 πού τό ἔφεραν σέ πέρας μέ τόν πιό τέλειο τρόπο· οὔτε καί αὐτο
 πού θέλουν νά μιλοῦν γιά θέματα πού κανένας ἄλλος προηγούμεν
 δέν ἔπιασε, ἀλλά ὅσους γνωρίζουν νά τά λέν μέ τρόπο πού κανένο
 ἄλλος δέ θά τό μπορούσε.
- 11 **Καί ὅμως βρίσκονται ἄνθρωποι νά κατακρίνουν τούς λόγους π**
 ζεπερνοῦν τό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ πλήθους καί εἶναι δουλεμέ
 νοι μέ τέχνη καί ἐπιμέλεια. Καί ἔχουν πέσει τόσο ἔξω, ὥστε συγκρι
 νουν τούς ἐπιδεικτικούς λόγους, πού ἔγιναν μέ τέχνη καί ἀξιώσει
 μέ τά διάφορα δικαστικά ἔγγραφα⁴, πού ἀναφέρονται σέ ἰδιωτικές συμ
 βάσεις, σάν νά ἦταν ὑποχρεωτικό νά μοιάζουν τά δύο εἶδη. Οὔτε περνά
 ἀπό τό μυαλό τους πώς τοῦτα ἐδῶ, τά ἔγγραφα, εἶναι γραμμένα ἀπλ
 καί ἀπέριττα, ἐνῶ οἱ λόγοι οἱ ἐπιδεικτικοί, γραμμένοι μέ ἐπιμέλει
 καί σχήματα ρητορικά, ἀποβλέπουν στήν ἐντύπωση πού θά δημιουρ

Βεβαιότητα
 τοῦ
 συγγραφέα
 πώς θά
 ἐκθέσει τό
 θέμα
 καλύτερα ἀπό
 τούς
 προκατόχους
 του.

γήσουν. Ἡ μήπως τάχα αὐτοὶ μποροῦν καὶ διακρίνουν τὴν ἀπλή ἐκφραση, ἐνῶ ἐκεῖνος πού ξέρει νά μιλάει μέ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς ρητορικῆς δέ θά μποροῦσε νά τὰ πεῖ καὶ ἀπλά;

Δέν τοὺς διαφεύγει βέβαια ὅτι ἐπαινοῦν ὅσους τυχαίνει νά ἔχουν κάποια ψυχικὴ συγγένεια μαζί τους. Ἐγὼ δέν ἔχω τίποτα νά πῶ σ' αὐτούς· ἀπευθύνομαι σ' ἐκείνους πού δέ θά δεχτοῦν τίποτα ἀπὸ ὅσα λέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ θά δυσανασχετήσουν καὶ θά ζητήσουν νά βροῦν στά λόγια μου ὅ,τι δέν πρόκειται νά βροῦν στοὺς ἄλλους. Σ' αὐτούς λοιπὸν τοὺς ἐκλεκτούς⁵ δύο λόγια ἀκόμα θά τοιμῆσω γιὰ τὴ δικιά μου θέση νά τοὺς πῶ καὶ ἀμέσως ὕστερα θά μπῶ στό θέμα μου.

Βλέπω τοὺς ἄλλους ρήτορες στά προοίμιά τους νά προσπαθοῦν νά διαθέσουν εὐνοϊκά τὸ ἀκροατήριό τους, νά βρίσκουν προφάσεις γιὰ ὅσα πρόκειται νά ποῦν καὶ νά ἰσχυρίζονται ἄλλοι πὼς τάχα ἡ προετοιμασία γιὰ τὸ λόγο τους στάθηκε πρόχειρη καὶ βιαστικὴ καὶ ἄλλοι πὼς εἶναι δύσκολο νά βροῦν τὰ λόγια πού θά ἀποδώσουν ἀκριβῶς τὸ μέγεθος τῶν γεγονότων⁶. Ἐγὼ, ἂν δέ μιλήσω μέ τρόπο πού νά ταιριάζει ἀπόλυτα στὴ σημασία τῶν γεγονότων καὶ στὴν ὑπόληψή μου καὶ στό χρόνο πού δαπάνησα, ὄχι μονάχα γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ λόγου⁷, ἀλλὰ καὶ σέ ὅλη τὴ ζωὴ μου μέχρι τώρα, παρακαλῶ ὄχι μονάχα νά μὴν ἔχετε καμιά ἐπιείκεια, ἀλλὰ νά μέ περιφρονήσετε, νά μέ περιγελάσετε ὅλοι! Ὅ,τι καὶ νά πεῖς θά ἀξίζει νά τὸ πάθω, ἀφοῦ τόσο μεγάλα λόγια λέω χωρὶς νά διαφέρω διόλου ἀπὸ τοὺς ἄλλους⁸.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Γιὰ μένα ἰδιαίτερα λοιπὸν αὐτὰ εἶχα νά ἀναφέρω στὴν ἀρχή. Ὅσο γιὰ τὰ κοινὰ ζητήματα, πολλοὶ ἔρχονται καὶ μᾶς λέν πὼς πρέπει ἀπαραίτητα νά σταματήσουμε τὴν ἔχθρα μεταξύ μας καὶ νά στραφοῦμε πρὸς τὸ βάρβαρο-διεκτραγωδοῦν τίς συμφορές πού ἔπασαν ἐπάνω μας ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ ἀπαριθμοῦν τίς ὠφέλειες πού θά προκύψουν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Αὐτοὶ βέβαια ὅλοι μᾶς λένε τὴν ἀλήθεια· μόνο πού δέν ἀρχίζουν ἀπὸ ἐκεῖ πού θά μποροῦσαν νά πετύχουν τὸ σκοπὸ τους ἀσφαλέστερα. Δηλαδή ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἄλλοι βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ δικιά μας ἐπιρροή καὶ ἄλλοι κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν Λακεδαιμονίων· τὰ πολιτεύματα, βλέπετε, πού σύμφωνα μ' αὐτὰ διοικοῦνται οἱ πόλεις, ἔτσι ξεχώρισαν τοὺς πῖο πολλούς. Ὅποιος λοιπὸν νομίζει πὼς οἱ ἄλλες πόλεις θά κάνουν κάτι ἀξιο-

¹⁵ ΘΕΜΑ Α'.
Ποιὸς πρέπει
νά ἔχει τὴν
ἡγεμονία.

λογο, προτοῦ νά συμφιλιωθοῦν οἱ δύο μεγάλες πόλεις, πού τίς κατευθύνουν, εἶναι πολύ ἀφελής καί βρῖσκεται μακριά ἀπό τήν πραγματικότητα.

- 17 "Ὅποιος ὅμως δέν ἐπιδιώκει μονάχα νά ἐπιδειχτεῖ ἀλλά φιλοδοξεῖ νά ἐπιτύχει καί κάποιο ἀποτέλεσμα, πρέπει ἀπαραίτητα νά ἐπιζητήσει ἐκεῖνα τά ἐπιχειρήματα πού θά πείσουν τίς δύο αὐτές πόλεις νά ἀναγνωρίσουν τήν ἰσοτιμία μεταξὺ τους καί νά μοιράσουν λογικά τήν ἡγεμονία· καί τά πλεονεκτήματα, πού προσπαθοῦν νά ἐπιτύχουν σήμερα ἀπό τοὺς Ἕλληνες, νά τά ἐπιδιώξουν αὔριο ἀπό τοὺς βαρβάρους.
- 18 Τῆ δικιά μας πόλη βέβαια εἶναι εὐκολο νά τήν ὀδηγήσουμε πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή· οἱ Σπαρτιάτες ὅμως καί τώρα ἀκόμα δυσπιστοῦν. Κληρονόμησαν, βλέπετε, τῆ λανθασμένη γνώμη ὅτι τάχα εἶναι πατροπαράδοτο προνόμιο σ' αὐτούς νά ὀδηγοῦν τοὺς ἄλλους. Ἄν ὅμως τοὺς ἀποδείξει κάποιος πῶς ἡ τιμὴ αὐτῆ ἀνήκει περισσότερο σ' ἐμᾶς παρά σ' ἐκεῖνους, θά ἄφηναν ἴσως κατὰ μέρος τίς διαφωνίες πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα καί θά κοιτοῦσαν τό συμφέρον τους.
- 19 Ἐπρεπε λοιπόν καί οἱ ἄλλοι ρήτορες ἀπό αὐτό τό σημεῖο νά κάνουν τήν ἀρχή· νά μᾶς δίνουν συμβουλές γιά ὅσα θέματα ὑπάρχει ὁμοφωνία, προτοῦ μᾶς δώσουν γνώμη γιά ὅσα ἀμφισβητοῦνται. Ἐγὼ πάντως γιά δύο λόγους βασικά εἶναι ἀνάγκη νά μιλήσω διεξοδικά γι' αὐτά τά τελευταῖα θέματα : Πρῶτα, γιά νά πετύχουμε κάποιο ἀποτέλεσμα ὅσο ἀκόμα εἶναι καιρός καί σταματώντας τίς
- 20 ἔχθρες μεταξὺ μας νά πολεμήσουμε ὅλοι μαζί τό βάρβαρο· ὕστερα, ἄν αὐτό σταθεῖ ἀδύνατο, γιά νά δείξω ξεκάθαρα ποιοὶ ἐμποδίζουν τήν εὐτυχία τῶν Ἑλλήνων καί νά γίνει σέ ὅλους φανερό ὅτι ἡ πόλη μας δικαιολογημένα κράτησε καί παλιότερα τήν ἀρχηγία στή θάλασσα καί τώρα πάλι μέ τό δίκιο της διεκδικεῖ τήν ἡγεμονία⁹.

ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ 21
ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ
ἹΑρχαιότητα.

- Καί αὐτό γιατί, ἄν πρέπει σέ κάθε πράξη νά τιμοῦν αὐτούς πού ἔχουν μιὰ πείρα ἐξαιρετικὴ καί πιό μεγάλη δύναμη, χωρίς συζήτηση ἐμεῖς ἔχουμε τό δικαίωμα νά πάρουμε πάλι τήν ἡγεμονία, πού εἴχαμε καί σέ παλιότερους καιρούς : Κανείς δέ θά μπορούσε νά παρουσιάσει ἄλλη πόλη μέ τέτοια ὑπεροχὴ στόν πόλεμο τῆς στεριᾶς ὅση εἶναι ἡ δικιά μας
- 22 στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Μά καί ὅσοι ἀκόμα δέ θεωροῦν δίκαιη τήν ἀντίληψη αὐτή, γιὰ τὰ πράγματα ἀλλάζουν διαρκῶς — καί πραγμα-
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ματι ἡ ἐξουσία δέν παραμένει σταθερά ποτέ στά ἴδια χέρια — βρίσκουν ὅμως σωστό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία, σάν ὁποιοδήποτε ἄλλο προνόμιο, αὐτοί πού πρῶτοι τήν ἀπόχτησαν ἢ ὅσοι πρόσφεραν τά μεγαλύτερα ἀγαθά στό Πανελλήνιο, καί αὐτοί, νομίζω, συμφωνοῦν μαζί μου. "Ὅσο πιό πίσω μέσ στό χρόνο ἀναζητήσουμε τίς 23
ρίζες καί γιά τό ἓνα καί γιά τό ἄλλο¹⁰, τόσο πιό κάτω θά ἀφήσουμε αὐτούς πού θά ἀναμετρηθοῦν¹¹ μ' ἐμᾶς στό θέμα τῆς ἡγεμονίας : Εἶναι κοινή ὁμολογία ὅτι ἡ πόλη μας εἶναι ἡ πιό παλιά, ἡ πιό μεγάλη καί ἡ πιό ὀνομαστή σ' ὅλο τόν κόσμο. Καί μόλο πού ἡ ἀρχή τῆς ἱστορίας της στάθηκε ὀπωσδήποτε ἐξαιρετική, γιά τήν κατοπινή λαμπρή πορεία της μέσα στό χρόνο, τῆς πρέπει ἀκόμα μεγαλύτερη τιμή.

Στή χώρα ἐτούτη κατοικοῦμε χωρίς νά διώξουμε ἄλλους¹²: οὔτε 24
τή βρήκαμε ἔρημη· οὔτε καί μαζευτήκαμε ἐδῶ πέρα ἀνάκτοιο ἀπό διάφορα ἔθνη. Εἶναι τόσο ὠραία καί γνήσια, λέω, ἡ καταγωγή μας, ὥστε ἐκεῖ πού γεννηθήκαμε ἐκεῖ καί κατοικοῦμε χωρίς καμιᾶ διακοπή, γέννημα — θρέμμα αὐτοῦ τοῦ τόπου¹³. "Ἐτσι μπορούμε νά ὀνομάσουμε τήν πόλη μας μέ τίς ἴδιες τρυφερές λέξεις πού χρησιμοποιοῦμε γιά τούς στενοὺς μας συγγενεῖς. Μονάχα ἐμεῖς δηλ. ἀπό τούς "Ἕλλη- 25
νες ἔχουμε τό δικαίωμα νά τήν ἀποκαλέσουμε τροφό, πατρίδα, μάνα. Καί ἀλήθεια πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά προβάλουν μιᾶ τόση λαμπρή καταγωγή αὐτοί πού ἔχουν εὐλογία περηφάνια, διεκδικοῦν τήν ἡγεμονία μέ τό δίκιο τους καί ἀναφέρονται συχνά στό παρελθόν τους.

Τόσο σημαντική λοιπόν εἶναι καί ἡ πρώτη μας ἀρχή καί ὅσα 26
ὑστερα μᾶς χάρισε ἡ τύχη. "Ὅσο γιά τά ἀγαθά πού ἐμεῖς προσφέραμε στοὺς ἄλλους, ὁ καλύτερος τρόπος νά τά δοῦμε εἶναι νά ἐξετάσουμε μέ χρονολογική σειρά τά κατορθώματα τῆς πόλης μας ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή. Σέ μιᾶ τέτοια θεώρηση θά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ πόλη μας 27
ὄχι μονάχα στάθηκε ἡ πρώτη πάντα στοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνες, ἀλλά καί δημιουργήσε ἀποκλειστικά σχεδόν τόν πολιτισμό πού ἔχουμε καί πού μ' αὐτόν ρυθμίζουμε τίς σχέσεις μεταξύ μας καί μᾶς ἐξασφαλίζει τή δυνατότητα νά ζοῦμε ἀνθρωπινά. Ἀναγκαστικά ὅμως ἀπό ὅλες τίς εὐεργεσίες θά διαλέξουμε ὄχι βέβαια αὐτές πού ἦταν ἀσημαντες — γι' αὐτό καί πέρασαν ἀπαρατήρητες καί δέν ἔγινε λόγος — ἀλλά ἐκεῖνες πού, γιά τήν ἀποφασιστική τους σημασία, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παντοῦ καί πάντοτε τίς θυμοῦνται καί τίς μνημονεύουν.

*Ἡ προσφορά
στοὺς
"Ἕλληνες τῶν
ὀλιγῶν
ἀγαθῶν της.*

Καί πρῶτα πρῶτα αὐτό πού εἶχε πρωταρχική καί ἄμεση ἀνά- 28

- γκη¹⁴ ὁ ὄργανισμός μας τό πῆρε ἀπό τήν πόλη μας. Μπορεῖ βέβαια αὐτό νά εἶναι μονάχα μῦθος, ὅμως ἀξίζει καί τώρα νά τόν πῶ: Ἡ Δήμητρα, μέσ στίς περιπλανήσεις της ὅταν τῆς ἔκλεψαν τήν Κόρη¹⁵, ἔφτασε κάποτε στή χώρα μας. Συμπάθησε λοιπόν τοὺς προγόνους μας γιά ὅσα καλά τῆς ἔκαναν — δέν μπορεῖ ἄλλος νά τά μάθει αὐτά ἐξόν ἀπό τοὺς μυημένους στά Ἑλευσίνια Μυστήρια¹⁶ — καί τοὺς χάρισε δῶρα διπλά, δῶρα πού ἔχουν πολύ μεγάλη ἀξία: Τοὺς καρπούς τῆς γῆς ἀπό τή μιά μεριά, πού μᾶς βοήθησαν νά μὴ ζοῦμε σάν τά θειά, καί τά Μυστήρια τῆς Ἑλευσίνιας ἀπ' τήν ἄλλη, πού δίνουν ἐλπίδες γλυκές στοὺς μυημένους γιά τό τέλος τῆς ζωῆς μας, γιά τήν αἰωνιότητα.
- 29 Ἡ πόλη μας ὅμως, πού εὐτύχησε νά ἔχει τήν ἀγάπη τῶν θεῶν, εἶχε καί ἄμετρη ἀγάπη γιά τόν ἄνθρωπο. Τόσα ἀγαθὰ πού ἀπόχτησε δέν τά ἔκρυψε ζηλότυπα ἀπό τοὺς ἄλλους: ἀπό ὅσα πῆρε σέ ὅλους ἔδωσε. Καί νά, τά Ἑλευσίνια Μυστήρια καί τώρα ἀκόμα κάθε χρόνο τά τελοῦμε¹⁷. τῆ χρήση πάλι, τήν καλλιέργεια καί τήν ὠφέλεια ἀπό τοὺς δημητριακοὺς καρπούς σέ ὅλους χωρὶς ἐξαίρεση τῆ δίδαξε. Γιά ὅλα αὐτά κανεῖς δέ θά μπορούσε νά ἀμφιβάλει, ἂν μάλιστα προσθέσω λίγα ἀκόμα.
- 30 Πρῶτα πρῶτα τό ἐπιχείρημα πῶς ἡ παράδοση αὐτή εἶναι πολύ παλιά, πού θά μπορούσε ἴσως νά μᾶς κάνει νά μὴν τῆ λογαριάσουμε, αὐτό τό ἴδιο ἐπιχείρημα δικαιολογημένα θά μπορούσε καί νά ἀποδείξει ὅτι ἔγιναν στήν πραγματικότητα ὅσα λέγονται. Ἀφοῦ πολλοί ἔχουν μιλήσει γιά τήν παράδοση αὐτή καί ὅλοι τήν ἔχουν ἀκουστά, ἐπιβάλλεται νά θεωροῦμε τά λεγόμενα ἀπόλυτα ἀξιόπιστα καί ὄχι λόγια καινούρια ἀδοκίμαστα ἀπό τό χρόνο. Ἐπειτα δέν εἶναι τό μοναδικό μας ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μῦθος καί ἡ παράδοση φτάνουν στίς μέρες μας ἀπό τά πολύ παλιά· ἔχουμε δυνατότητα νά χρησιμοποιήσουμε καί ἄλλες ἀποδείξεις, πῶς ἰσχυρές ἀκόμα ἀπό αὐτό.
- 31 Οἱ περισσότερες δηλ. ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας κάθε χρόνο στέλνουν στήν πόλη τῆ δικιά μας, ἀνάμνηση τῆς παλιάς εὐεργεσίας, τίς ἀπαρχές¹⁸ ἀπό τῆ συγκομιδῆ τους· ὅσες μάλιστα ἀθέτησαν τό χρέος τους αὐτό, πολλές φορές τίς πρόσταζε ἡ Πυθία νά φέρουν τόν καρπό καί νά ἐκπληρώσουν ἔτσι τήν πατροπαράδοτη ὑποχρέωσή τους ἀπέναντι στήν πόλη μας. Σέ τί ἄλλο λοιπόν θά ἀξίζε νά ἔχουμε πιότερη ἐμπιστοσύνη, ἂν ὄχι σέ ὅ,τι χρησιμοδοτεῖ ὁ θεός καί συμφωνοῦν μ' αὐτό καί πολλοί Ἕλληνες; Ἀκόμα περισσότερο πού οἱ

παλιές μας παραδόσεις συμβαδίζουν απόλυτα με τὰ σημερινὰ μας ἔργα καὶ ἐτοῦτα πάλι συμφωνοῦν με ὅσα οἱ παλιοὶ μᾶς ἔχουν παραδώσει.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ἂν τὰ ἀφήσουμε ὅλα κατὰ μέρος 32 καὶ ἐξετάσουμε τίς πρῶτες στιγμὲς πού ἐμφανίστηκε ὁ ἄνθρωπος στὴ γῆ, θὰ δοῦμε πὼς οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δὲ βρῆκαν ἔτοιμα τὰ μέσα τῆς ζωῆς πού ἔχουν τώρα, ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ τὰ ἀνακάλυψαν οἱ ἴδιοι. Ποιοὶ ὅμως ἀπὸ ὅλους πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ἢ ὅτι τὰ δέχτηκαν χάρισμα ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἢ ὅτι τὰ ἀνακάλυψαν ψάχνοντας οἱ ἴδιοι; Ὅχι 33 αὐτοὶ πού ὅλοι παραδέχονται πὼς εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι, οἱ πιὸ προικισμένοι γιὰ τίς τέχνες καὶ οἱ πιὸ εὐσεβεῖς πρὸς τοὺς θεοὺς; Περιττό τώρα νὰ ἀναπτύξω πόση τιμὴ ἀξίζει σ' αὐτούς πού ἔγιναν οἱ δημιουργοὶ τόσο μεγάλων ἀγαθῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι κανεὶς δὲ θὰ μπορούσε νὰ βρεῖ δῶρο τόσο σημαντικό, ἀντάξιο στὰ κατορθώματά τους.

Γιὰ τὴ σπουδαιότερη λοιπὸν εὐεργεσία, πού στάθηκε ἡ πρώτη, 34 κοινὴ γιὰ ὅλο τὸν κόσμο, αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ. Τὰ ἴδια πάλι χρόνια ἢ πόλη μας ἔβλεπε τοὺς βαρβάρους νὰ κατέχουν τὸ πιὸ μεγάλο μέρος ὅλου τοῦ κόσμου τότε, τὴν ὥρα πού οἱ Ἕλληνες, ἀσφυκτικὰ κλεισμένοι σ' ἓναν τόπο στενό, ἀπὸ ἔλλειψη ἀκριβῶς ζωτικοῦ χώρου, ἀλληλοεπιβουλεύονταν καὶ ὁ ἓνας ἐξεστράτευε κατὰ τοῦ ἄλλου, με ἀποτέλεσμα ἄλλοι νὰ χάνονται ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸν πόλεμο. Μπροστά σέ μιά τέτοια κατάσταση δὲν ἦταν βέβαια δυνατὸ νὰ 35 ἀδιαφορήσει: "Ἔστειλε στίς διάφορες πόλεις ἀρχηγούς, παράλαβαν τοὺς πιὸ φτωχοὺς, ἔγιναν στρατηγοὶ τους καὶ νίκησαν με τὰ ὅπλα τοὺς βαρβάρους: ἴδρυσαν ὕστερα πόλεις πολλές στίς δυὸ ἡπείρους, ἀποίκισαν ὅλα τὰ νησιά καὶ ἔσωσαν ἔτσι τοὺς συντρόφους τους, μὰ καὶ ὅσους εἶχαν μείνει πίσω στὴν πατρίδα: Στούς τελευταίους, βλέ- 36 πετε, ἀφῆσαν ἀρκετὴ γῆ, γιὰ νὰ ἐργάζονται, ἐνῶ στοὺς συντρόφους τους ἔδωσαν περισσότερη ἀπὸ ὅση εἶχαν πρὶν, τώρα μάλιστα πού εἶχαν δικές τους ὅλες τίς χῶρες πού κατέχουμε καὶ σήμερα. Ἔτσι διευκόλυναν πολὺ καὶ ὅσους ὕστερα θέλησαν νὰ μιμηθοῦν τὴν πόλη μας καὶ νὰ ἱδρῦσουν ἀποικίες: δὲν εἶχαν πιά ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπίσουν ἓνα σωρὸ κινδύνους γιὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς νέας χώρας, ἀφοῦ μπορούσαν νὰ πᾶν καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν εὐκόλα σ' αὐτές πού ἤδη εἶχαμε κατακτήσει ἐμεῖς.

"Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ προβάλει ἡγεμονία με 37

περισσότερα δικαιώματα μές στή βαθιά παράδοση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τούτη ἐδῶ, πού παρουσιάστηκε προτοῦ ἀκόμα ἰδρυθοῦν οἱ περισσότερες ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας; Καί ἀκόμα ποιά ἡγεμονία θά μπορούσε νά καυχηθεῖ πώς στάθηκε πιό χρήσιμη ἀπό τή δικιά μας, πού ἀναστατάωσε¹⁹ τούς βαρβάρους καί ὀδήγησε τούς Ἕλληνες σέ μιά τέτοια οικονομική εὐμερία;

Ἡ προσφορά 38
τῶν πνευμα-
τικῶν ἀγαθῶν
της.

Νά μή θαρρεῖτε ὅμως πώς, ἀφοῦ κατάφερε νά πραγματοποιήσει τά πιό σπουδαῖα ἔργα, ἀδιαφόρησε γιά τά ἄλλα. Βέβαια θεώρησε πρωταρχικό της χρέος νά βρεῖ ψωμί γιά ὅσους πεινοῦσαν — καί εἶναι ἀνάγκη ὅλοι, ὅσοι φιλοδοξοῦν νά διοικήσουν ἱκανοποιητικά ὅλους τούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς μας, αὐτό τό πρόβλημα νά ἀντιμετωπίζουν πρῶτα. Πιστεύοντας ὅμως πώς μιά ζωή, πού ἀποβλέπει νά ἱκανοποιήσει μονάχα οικονομικές ἀνάγκες, δέν ἔχει τή δύναμη νά κάμει τούς ἀνθρώπους νά τήν ἐπιθυμοῦν, φρόντισε τόσο καί γιά τίς ἄλλες μας ἀνάγκες, ὥστε ἀπό τά πνευματικά ἀγαθά, πού ἔχουμε ὅλοι σήμερα — αὐτά πού δέν τά πήραμε ἀπό τούς θεούς, ἀλλά τά δημιουργήσαμε οἱ ἴδιοι μέ τήν κοινή προσπάθεια — τίποτα δέν ἔγινε χωρίς τήν ἀποφασιστική συμβολή τῆς δικιάς μας πόλης· ἀντίθετα τά πιό πολλά ὀφείλουν τήν ὑπαρξή τους ἀποκλειστικά σ' αὐτήν.

39 Θέλω νά πῶ ὅτι βρῆκε τούς Ἕλληνες νά ζοῦνε χωρίς νόμους καί νά εἶναι σκόρπιοι ἐδῶ καί ἐκεῖ, νά καταδυναστεύονται ἀπό τυράννους ἢ νά χάνονται ἀπό ἀναρχία, καί τούς ἀπάλλαξε ἀπό ὅλα τά κακά αὐτά, ἄλλους ἀναλαμβάνοντας τήν προστασία τους καί σ' ἄλλους προβάλλοντας τόν ἑαυτό της γιά ὑπόδειγμα εὐνομούμενης πολιτείας· εἶναι γνωστό πώς πρώτη αὐτή καθιέρωσε νομοθεσία καί

40 διαμόρφωσε πολίτευμα δημοκρατικό²⁰. Τό ἀποδείχνει εὐκολα τό ἐξῆς γεγονός: Στά πανάρχαια χρόνια, ὅταν γίνονταν καταγγελίες γιά ἐγκλήματα καί ἤθελαν νά λύσουν τίς διαφορές τους μέ βάση τή λογική καί ὄχι μέ τρόπο αὐθαίρετο²¹, στήριζαν πάντα τήν κρίση τους στίς διατάξεις τῶν δικῶν μας νόμων. Ἀλλά καί ἀπό τίς τέχνες, τόσο τίς βιοποριστικές, ὅσο καί αὐτές πού ἐπινοήσαμε γιά τήν ψυχαγωγία μας, ἄλλες τίς ἀνακάλυψε ἡ πόλη μας καί ἄλλες τίς καλλιέργησε ἀκόμα πιό πολύ καί τίς παράδωσε στους ἄλλους νά τίς χρησιμοποιήσουν.

41 Τούς ἄλλους τομεῖς ἔπειτα τῆς πολυπλευρῆς δραστηριότητάς της τούς ρύθμισε μέ πνεῦμα τόσο φιλόξενο καί τόσο στοργικό γιά ὅλους, ὥστε νά προσαρμόζονται καί σ' αὐτούς πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό χρή-

ματα και σε ἄλλους θέλουν νά ἀπολαύσουν τὰ ἀγαθὰ τους· δέν ἦταν ἄστοργη οὔτε γιὰ ἄλλους τοὺς εὐνόησε ἢ τὴν τύχη οὔτε γιὰ κείνους πού δυστυχοῦσαν στὸν τόπο τους, ἀλλὰ ἐξασφάλισε στοὺς πρώτους εὐχάριστη καὶ ἀνετη ζωὴ²², στοὺς ἄλλους πάλι σίγουρο καταφύγιο καὶ ἀσφάλεια²³.

Ἄκόμα εἶναι γνωστό πὼς κάθε χώρα βέβαια δέν παρουσιάζει 42 αὐτάρκεια σέ ὅλα τὰ προϊόντα : Ἄλλα τῆς λείπουν καὶ ἄλλα τὰ ἔχει παραπάνω ἀπὸ τίς ἀνάγκες τῆς. Ἔτσι ὑπάρχει μέγα πρόβλημα πού νά διαθέσει τὸ περίσσειμα καὶ ἀπὸ πού νά κάνει εἰσαγωγή γιὰ τὰ ἄλλα. Καὶ αὐτὸ ὅμως τὸ πρόβλημα ἢ πόλη μας τὸ ἀντιμετώπισε μέ τρόπο ἀποφασιστικό : Στὴ μέση τῆς Ἑλλάδας ἔκαμε ἐμπορικό κέντρο τὸν Πειραιά, ὅπου συγκεντρώνονται τόσα προϊόντα, ὥστε αὐτὰ πού εἶναι δύσκολο νά τὰ προμηθευτεῖς καθένα καὶ ἀπὸ τόπον ἄλλο, ἐδῶ τὰ βρίσκεις εὐκόλα ὅλα συγκεντρωμένα.

Σ' αὐτοὺς λοιπὸν πού καθιέρωσαν τίς πανελλήνιες γιορτές ται- 43 ριάζει δίκαιος ἔπαινος. Μᾶς κληροδότησαν τὸ θαυμάσιο ἔθιμο νά μαζευόμαστε ὅλοι μαζί στὸν ἴδιο τόπο ὕστερα ἀπὸ σποινδές καὶ ἀπὸ διάλυση τῆς ἔχθρας πού μᾶς χώριζε²⁴. νά ἐνάνομε κατόπιν τίς προσευχές καὶ τίς θυσίες μας καὶ νά θυμώμαστε τοὺς παλιούς συγγενικούς δεσμούς μας, νά ἔχουμε πιὸ φιλικὴ διάθεση στό μέλλον ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλο καὶ τέλος νά ἀνανεώνουμε τίς παλιές φιλίες καὶ 44 νά δημιουργοῦμε νέες. Οὔτε λοιπὸν γιὰ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους οὔτε καὶ γιὰ τίς προικισμένες φύσεις εἶναι ἄσκοπη ἢ προσέλευση στίς πανελλήνιες γιορτές, ἀφοῦ οἱ τελευταῖοι ἔχουν τὴν εὐκαιρία νά ἐπιδείξουν τὰ προσόντα τους μπροστὰ στό συγκεντρωμένο πλῆθος τῶν Ἑλλήνων²⁵ καὶ οἱ ἄλλοι μποροῦν νά τοὺς καμαρώσουν πού κάνουν μεταξὺ τους ἀγώνα εὐγενικό. Καὶ ὅλοι εἶναι εὐχαριστημένοι, ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν μέ τί νά ἱκανοποιηθοῦν : Οἱ θεατές βλέπουν τοὺς ἀθλητές νά ἀγωνίζονται γιὰ χάρη τους καὶ τοῦτοι πάλι σκέφτονται πὼς ὅλοι ἦρθαν γιὰ νά τοὺς καμαρώσουν. Ἀφοῦ λοιπὸν τόσο καλὸ 45 κάνουν σ' ἐμᾶς οἱ πανελλήνιες συγκεντρώσεις, ἦταν φυσικό νά μὴ μείνει πίσω ἢ πόλη μας οὔτε καὶ σ' αὐτές.

Καὶ πράγματι ἀπόχτησε θεάματα πάρα πολλὰ καὶ θαυμαστά²⁶, 45 ἄλλα πολυτελῆ καὶ πολυδάπανα, ἄλλα ὀνομαστά γιὰ τὴν ἀξία τους τὴν καλλιτεχνική καὶ ἄλλα πάλι πού συνδυάζουν καὶ τὰ δύο. Καὶ εἶναι τόσο τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων πού καταφθάνουν συνέχεια στὴν

- πόλη μας, ώστε, αν κάτι καλό υπάρχει στην επικοινωνία αυτή ανάμεσα στους ανθρώπους, και αυτό τό άπόλαυσε ή πόλη μας. Πέρα από αυτά υπάρχει ή δυνατότητα νά βρεϊ κανείς έδω φίλους ειλικρινείς και συντροφίεις κάθε λογής²⁷, νά δει άγώνες δρόμου και σωματικής άλκής, άγώνες λόγου, πνεύματος και όλων τών άλλων έργων του άνθρώπου, και για όλα αυτά τά πιο μεγάλα έπαθλα. Γιατί, εκτός από όσα άθλοθετεί ή ίδια, τά καταφέρει νά προσφέρουν και οι άλλες πόλεις τής 'Ελλάδας' και αυτό γιατί όσα έμεις κρίνουμε άξια, άμέσως άποχτοϋν μία τέτοια φήμη, πού τά αγαπάει όλος ο κόσμος. Έξωρα από αυτά οι άλλες πανελλήνιες συγκεντρώσεις γίνονται σέ χρονικά διαστήματα άραιά²⁸ και διαλύονται γρήγορα, ένω ή πόλη ή δικιά μας είναι μία άδιάκοπη γιορτή για όσους φτάνουν σ' αυτόν τόν τόπο.
- 47 'Η πόλη μας δίδαξε επίσης ότι ή καλλιέργεια του πνεύματος²⁹ τά επινόησε και έδωσε μορφή σέ όλα αυτά, μās έδωσε τά έφόδια νά μεταφέρουμε τή θεωρία σέ πράξη, γλύκανε τις σχέσεις μεταξύ μας, ξεχώρισε τις συμφορές σ' αυτές πού φέρνει ή άμάθεια και αυτές πού φέρνει ή άνάγκη και μās έμαθε νά φυλαγόμαστε από τις πρῶτες και νά αντιμετωπίζουμε μέ καρτερία τις άλλες. 'Η πόλη μας άναγνώρισε ακόμα τήν πρέπουσα άξία στην τέχνη του λόγου, πού όλοι λαχταροϋν νά άποκτήσουν, φθονοϋν ώστόσο αυτούς πού τήν κατέχουν. Και αυτό γιατί έχει βαθιά έπίγνωση πώς είναι τό μόνο φυσικό μας πλεονέκτημα άπέναντι στά ζῶα και ακριβῶς αυτό είναι πού μās κάνει νά ξεχωρίζουμε από εκείνα σέ όλες τις άλλες εκδηλώσεις μας· βλέπει καλά ότι ή τύχη στις άλλες βέβαια πλευρές τής ανθρώπινης δραστηριότητας είναι έτσι ιδιότροπη και άστατη, ώστε πολλές φορές δέν πετυχαίνουν στή ζωή οι μυαλωμένοι, ένω τά καταφέρουν οι άνόητοι, και μονάχα οι λόγοι πού είναι καμωμένοι μέ όμορφιά και τέχνη δέν είναι δυνατό νά βγοϋν από άμαθείς και άξεστους, παρά είναι δημιουργήματα πνευμάτων φωτεινών και προικισμένων. Έξέρι ακόμα ότι οι καλλιεργημένοι και αυτοί πού θεωροϋνται άξεστοι σ' αυτό τό σημείο διαφέρουν μεταξύ τους βασικά, αλλά και όσοι άνατράφθηκαν από τήν αρχή όπως ταιριάζει σέ ελεύθερους δέν ξεχωρίζουν από τήν παλικαριά και από τά πλούτη τους και από άλλα τέτοια αγαθά· ή ικανότητα στό λόγο είναι πού τους προβάλλει και άποτελεϊ κατά κοινή όμολογία τό άλάνθαστο κριτήριο για τό βαθμό καλλιέργειας πού διαθέτει ο καθένας· και όσοι χειρίζονται τό λόγο μέ ικανότητα δέν

έχουν δύναμη μόνο στον τόπο τους, αλλά και στα άλλα μέρη τους τιμούν.

Τόσο πολύ ξεπέρασε ή πόλη μας όλους τους άλλους στην πνευμα- 50
τική ανάπτυξη και στην τέχνη του λόγου, ώστε οι δικοί της μαθητές
έγιναν δάσκαλοι στους άλλους³⁰. τό όνομα πάλι "Ελληνες κατόρθωσε
νά μή συμβολίζει πιά τήν καταγωγή, αλλά τήν καλλιέργεια του πνεύ-
ματος, και "Ελληνες νά ονομάζονται πιά πολύ όσοι δέχτηκαν τον τρό-
πο τής δικιάς μας άγωγής και μόρφωσης παρά αυτοί που έχουν τήν
ΐδια μέ έμās καταγωγή.

Γιά νά μή δώσω όμως τήν έντύπωση πώς πελαγοδρομώ σέ λε- 51
πτομέρειες, ένω στην άρχή ύποσχέθηκα πώς θά άναπτύξω όλο τό θέ-
μα στην γενική μορφή του, και για νά μή φανεί πώς πλέκω έγκώμιο
στην πόλη μας μέ όλα τά παραπάνω, γιατί αδύνατō νά τήν επαινέσω
για τά πολεμικά της κατορθώματα, άς πούμε πώς τά είπα όλα αυτά
για όσους ίκανοποιείται τό φιλότιμό τους όταν άκούν τέτοια θέματα.
Έγώ προσωπικά νομίζω ότι στους προγόνους μας δέν ταιριάζει μικρό-
τερη τιμή για τους πολεμικούς κινδύνους που αντιμετώπισαν από όση
για τίς άλλες ευεργεσίες που πρόσφεραν στους "Ελληνες. Δέν ήταν δά 52
ούτε μικροί ούτε άσήμαντοι ούτε και λίγοι οι άγώνες που υπόμειναν
άντίθετα, πολλοί και μεγάλοι και φοβεροί! "Άλλοι για νά υπερασπί-
σουν τή δικιά τους χώρα και άλλοι για τήν έλευθερία των 'Ελλήνων —
Είναι γνωστό πώς πάντοτε διέθεταν τή δύναμη τής πόλης για τό
κοινό συμφέρον τής 'Ελλάδας και για τήν υπεράσπιση 'Ελλήνων,
που δεινοπαθοῦσαν. Γι' αυτό δά και μάς κατακρίνουν μερικοί πώς 53
τάχα δέ σκεφτόμαστε λογικά, αφού είχαμε τήν άνόητη συνήθεια
νά βοηθούμε τους αδύνατους — λές και δέ βοηθάνε τέτοια λόγια
αυτούς που θέλουν νά μάς επαινέσουν! Υίοθετήσαμε αυτή τήν τακτι-
κή όχι γιατί δέν ξέρουμε τί ρόλο παίζουν οι ισχυρές συμμαχίες για τήν
ασφάλειά μας· ξέρουμε καλύτερα από τους άλλους τίς συνέπειες μιās
τέτοιας τακτικής, αλλά τό βρίσκουμε πιά έντιμο νά υπερασπίζουμε
τους πιά αδύνατους ενάντια στό συμφέρον μας, παρά νά συνεργοῦμε
στις άδικίες των ισχυρών, μόνο και μόνο για νά έξασφαλίσουμε ύλικά
κέρδη.

"Ισως θά ήταν δυνατό νά άντιληφθει κανείς τή νοοτροπία και 54
τή δύναμη τής πόλης μας από τίς επικλήσεις για βοήθεια που μερι-
κοί μάς έκαναν ως τώρα. Αυτές που τώρα τελευταία έγιναν ή

51 Πολεμικές
επιχειρήσεις τής
'Αθήνας πριν
από τά
Μηδικά.

ἦταν γιά ἀσήμαντα ζητήματα θά τίς παραλείψω. "Ὅμως πολύ προ-
 τοῦ νά γίνουν τά Γρωϊκά — ἀπό ἐκεῖ εἶναι σωστό νά ἀντλοῦν ἐπιχει-
 ρήματα ὅσοι προβάλλουν δικαιώματα πατροπαράδοτα — ἤρθαν οἱ
 55 γιοί τοῦ Ἡρακλῆ³¹ καί λίγο πρῖν ὁ Ἄδραστος³² τοῦ Ταλαοῦ καί βασι-
 λιάς τοῦ Ἄργους. Ὁ τελευταῖος ἀπότυχε στήν ἐκστρατεία κατά τῆς
 Θήβας καί δέν εἶχε τή δύναμη ὁ ἴδιος νά σηκώσει καί νά θάψει τούς νε-
 κρούς πολεμιστές του, πού εἶχαν πέσει κάτω ἀπό τά τείχη τῆς Καδ-
 μείας. Ζήτησε λοιπόν ἀπό τήν πόλη μας νά τόν συνδράμει σ' αὐτή
 τή συμφορά — πού σέ ὅλους εἶναι δυνατό νά τύχει — καί νά μήν ἀνε-
 χτεῖ νά μένουν ἄταφοι οἱ σκοτωμένοι στούς πολέμους, οὔτε νά κατα-

56 πατηθεῖ παλιά συνήθεια καί νόμος ἱερός πατροπαράδοτος. Τά τέκνα
 πάλι τοῦ Ἡρακλῆ, κυνηγημένα ἀπό τήν ἐχθρα τοῦ Εὐρυσθέα, ἄφη-
 σαν κατά μέρος τίς ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας σάν ἀνίκανες νά τούς
 προσφέρουν συνδρομή στή δυστυχία τους καί πίστεψαν πώς μόνο ἡ
 δικιά μας ἦταν σέ θέση νά τούς παρασταθεῖ γιά τό καλό πού ὁ πατέ-

57 ρας τους ἔκανε σέ ὅλη τήν ἀνθρωπότητα.
 Ἄπό ὅλα αὐτά φαίνεται ὀλοκάθαρα πώς καί τά χρόνια ἐκεῖνα ἡ
 πόλη μας εἶχε τά πρωτεῖα : Ποιός τάχα θά εἶχε τό κουράγιο νά κάνει
 ἐπικλήσεις γιά βοήθεια ἤ σέ κατώτερους του ἤ στούς ὑποταγμένους σέ
 ἄλλους καί δέ θά λογάριζε τούς πιό ἰσχυρούς; Ἀκόμα περισσότερο
 πού τά ζητήματά τους δέν εἶχαν χαρακτήρα ἰδιωτικό, ἀλλά παρουσία-
 ζαν ἐνδιαφέρον γενικό, καί ἦταν φυσικό νά ἀσχοληθοῦν μέ αὐτά μονάχα
 ὅσοι διεκδικοῦσαν τό δικαίωμα νά κατευθύνουν τίς τύχες τῶν Ἑλλήνων.

58 Ἄλλωστε δέ φαίνεται νά διαψεύστηκαν οἱ ἐλπίδες τους, πού
 τούς ὀδήγησαν νά καταφύγουν στούς προγόνους μας. Ἀνάλαβαν,
 ὅπως ξέρουμε, ἀπό τή μιὰ μεριά τόν πόλεμο ἐναντία στούς Θηβαίους,
 γιά νά πετύχουν νά ἐνταφιαστοῦν οἱ νεκροί, καί ἀπό τήν ἄλλη τά ἔβα-
 λαν μέ τή δύναμη τοῦ Εὐρυσθέα γιά τό χατήρι τῶν παιδιῶν τοῦ Ἡ-
 ρακλῆ. Ἔτσι ἀνάγκασαν μέ ἐκστρατεία τούς Θηβαίους νά παραδώ-
 σουν τούς νεκρούς στούς συγγενεῖς τους νά τούς θάψουν· ἀλλά καί
 τό στρατό τῶν Πελοποννησίων, πού ἔκαμε εἰσβολή στή χώρα μας
 μαζί μέ τόν Εὐρυσθέα, τόν καταδίωξαν, τόν νίκησαν στή μάχη καί
 ἔδωσαν γερό χτύπημα στήν ὑπεροψία καί τή θρασύτητα ἐκείνου.

59 Καί γιά τά ἄλλα τους κατορθώματα βέβαια τούς θαυμάζουν τούς
 προγόνους μας, ὅμως φήμη ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπόκτησαν ἀπό τίς
 πράξεις τους αὐτές. Δέν πέτυχαν δά καί μικρό πράγμα: Ἄλλαξαν τόσο

τύχη και στίς δυό περιπτώσεις πού ἀνάφερα πιά πάνω, ὥστε αὐτός πού ἔκρινε σωστό νά μᾶς ἰκετεύσει γύρισε πίσω, ἀφοῦ πέτυχε ὅλα ὅσα ζήτησε, μέ τή βία, ἀπ' τούς ἐχθρούς του· ὁ Εὐρυσθέας πάλι, πού ἔλπιζε γιά μιὰ στιγμή πώς θά μᾶς ἐπιβληθεῖ μέ τή βία, πιάστηκε αἰχμάλωτος καί ἀναγκάστηκε νά πέσει στά πόδια μας ἰκέτης. Αὐτός 60 πού σέ ὅλη τή ζωή του ἔδινε ἐντολές καί καταδυναστεύε ἐκεῖνον, πού ξεπέρασε τή φύση τήν ἀνθρώπινη— ἦταν γιός τοῦ Δία³³, μά καί σάν ἀνθρώπος θεϊκιά δύναμη εἶχε— ὅταν ἔκανε τό λάθος νά τά βάλει μαζί μας, τόσο ἀνάποδα τοῦ ἤρθαν τά πράγματα, ὥστε ἔπεσε στά χέρια τῶν ἀπογόνων τοῦ θύματός του καί τελείωσε ντροπισμένος τή ζωή του.

Παρόλο πού πολλές ἦταν οἱ εὐεργεσίες πού προσφέραμε στήν 61 πόλη τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ περίσταση τό ἔφερε νά σᾶς μιλήσω μοναχά γι' αὐτήν. Καί αὐτό γιὰτί οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν βασιλιάδων τῆς Σπάρτης καί ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλῆ, στηριγμένοι ἀκριβῶς στή σωτηρία πού τούς ἐξασφάλισαμε ἐμεῖς, κατέβηκαν στήν Πελοπόννησο, πῆραν τό Ἄργος, τή Λακεδαίμονα καί τή Μεσσήνη, ἔδρυσαν ὕστερα τή Σπάρτη καί ἔγιναν οἱ δημιουργοί τῶν ἀγαθῶν πού ἀπολαβαίνουν τώρα ὅλοι. Ὅλα αὐτά βέβαια ἔπρεπε νά τά θυμοῦνται ἐκεῖνοι 62 καί σέ καμιά περίπτωση νά μήν εἰσβάλουν στή χώρα τούτη, ἀπό ὅπου ξεκίνησαν καί ἀπόκτησαν τόση εὐημερία· ποτέ νά μή βάζουν σέ κίνδυνο τήν πόλη αὐτή, πού ἀντιμετώπισε κινδύνους, γιά νά ὑπερασπίσει τά τέκνα τοῦ Ἡρακλῆ· οὔτε καί νά ἔχουν τήν ἀξίωση νά κάνουν σκλάβοι τους³⁴ τήν πόλη, πού ἔσωσε τό γένος τοῦ Ἡρακλῆ, τή στιγμή μάλιστα πού κάνουν βασιλιάδες τούς ἀπογόνους του.

Μά καί ἂν ἀκόμα πρέπει νά ἀφήσω κατά μέρος τήν καλοσύνη 63 πού τούς δεῖξαμε καί τήν εὐγνωμοσύνη πού χρωστοῦν σ' ἐμᾶς, γιά νά ξαναγυρίσω στό βασικό μου θέμα καί νά σᾶς πῶ τά πράγματα χωρίς περιστροφές, ἔχω νά πῶ ὅτι δέν εἶναι πατροπαράδοτη συνήθεια τῶν Ἑλλήνων νά διευθύνουν οἱ ξενοφερμένοι³⁵ τούς αὐτόχθονες³⁶, οὔτε καί ὅσοι εὐεργετήθηκαν τούς εὐεργέτες τους, οὔτε καί αὐτοί πού ἔπεσαν στά γόνατα θερμοπαρκαλώντας ὅσους τούς δέχτηκαν μέ καλοσύνη καί ἀνθρωπιά.

Μπορῶ ὅμως νά ἀποδείξω αὐτά καί πιά συνοπτικά: Ἄπό 64 τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ἂν βγάλεις τή δικιά μας, ἦταν καί εἶναι οἱ πιά μεγάλες τό Ἄργος, ἡ Θήβα καί ἡ Σπάρτη. Οἱ πρόγονοί μας ὅμως τόσο τούς πέρασαν ὅλους αὐτούς, ὥστε γιά τό χατήρι τῶν

- Ἀργείων, ὅταν ἔπαθαν τῆ συμφορά ἐκεῖνη, ἐπέβαλαν τῆ θέλησὶ τους στοὺς Θηβαίους, τῆ στιγμή μάλιστα πού ἐτοῦτοι ἦταν γεμάτοι ἔπαρση, πού νίκησαν. Ἐπειτα γιὰ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἡρακλῆ νίκησαν πολεμώντας τοὺς Ἀργείους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Τέλος μέ τόν πόλεμο κατὰ τοῦ Εὐρυσθέα ἔσωσαν αὐτούς πού ἔδρυσαν τῆ Σπάρτη καὶ σήμερα τήν κυβερνοῦν. Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν ξέρω μέ ποιόν τρόπο θά μπορούσε νά ἀποδείξει κανεὶς σαφέστερα τό δικαίωμα πού ἔχουμε γιὰ τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων.
- 66 Τώρα, νομίζω, ἤρθε ἡ ὥρα νά μιλήσω καὶ γιὰ τὰ κατορθώματα τῆς πόλης κατὰ τῶν Περσῶν, κυρίως γιατί βασικό θέμα τοῦ λόγου μου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἡγεμονία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τους. Ἄν ἀπαριθμοῦσα ὅμως ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀγῶνες, θά ἔτρωγα χωρίς ἄλλο πολύ χρόνο· γι' αὐτό, ὅπως καὶ παραπάνω, θά σταθῶ μόνο στοὺς πύο σημαντικούς.
- 67 Οἱ Θράκες λοιπόν, οἱ Σκύθες³⁷ καὶ οἱ Πέρσες ὁπωσδήποτε εἶναι τὰ πύο πολεμικά ἀπό τὰ βαρβαρικά ἔθνη καὶ ἔχουν τήν πύο μεγάλη δύναμη. Ὅλοι αὐτοὶ τὰ βάλανε μαζί μας, καὶ ἡ πόλη ἀντιμετώπισε σκληροὺς ἀγῶνες ἐναντίον τους. Τί θά ἀπομείνει τώρα γιὰ ἐπιχείρημα σ' αὐτούς πού ὑποστηρίζουν τό ἀντίθετο, ἀφοῦ θά ἀποδειχτεῖ ὅτι, ὅσοι ἀπό τοὺς Ἑλληνας ἀδυνατοῦσαν νά βροῦν τό δίκιο τους, σ' ἐμᾶς κατάφευγαν γιὰ προστασία καὶ, ὅσοι ἀπό τοὺς βαρβάρους εἶχαν σκοπό νά ὑποδουλώσουν τοὺς Ἑλληνας, πρῶτα τὰ ἔβαζαν μαζί μας;
- 68 Ἀπό τοὺς πολέμους αὐτούς βέβαια ὁ πύο ὀνομαστός στάθηκε ὁ Περσικός. Ὅμως τὰ ἀρχαιότερα κατορθώματά μας δέν ἀποτελοῦν ἀπόδειξη μικρότερη γιὰ ὅσους προβάλλουν δικαιώματα στό θέμα τῆς πατροπαράδοτης ἡγεμονίας. Θέλω νά πῶ πῶς, τόν καιρό πού ἡ Ἑλλάδα ἦταν ταπεινὴ καὶ ἀσήμαντη, ἤρθαν στή χώρα μας οἱ Θράκες μέ τόν Εὐμόλοπο³⁸, τό γιό τοῦ Ποσειδώνα, καὶ οἱ Σκύθες μέ τίς Ἀμαζόνες³⁹, τίς θυγατέρες τοῦ Ἄρη — ὄχι βέβαια τήν ἴδια ἐποχὴ, ἀλλά τὰ χρόνια πού τό καθένα ἔθνος ἀπό τὰ δυό αὐτά ἐπιχειροῦσε νά ἐπεκταθεῖ καὶ στήν Εὐρώπη. Μισοῦσαν ὁπωσδήποτε ὅλους μαζί τοὺς Ἑλληνας, μά ἐπινόησαν προφάσεις γιὰ νά τὰ βάλουν μέ ἐμᾶς ξεχωριστά, ἀκριβῶς γιατί πίστευαν πῶς, πολεμώντας μόνο μέ τῆ δικιά μας πόλη, τήν ἴδια ὥρα θά ἐξασφάλιζαν κυριαρχία πάνω σέ ὅλους τοὺς Ἑλληνας.
- 69 Βέβαια δέν τὰ κατάφεραν. Μπορεῖ νά πολέμησαν μόνο μέ τοὺς

δικούς μας τούς προγόνους, έπαθαν όμως τέτοια συμφορά, σάν νά τά έβαλαν μέ όλο τόν πληθυσμό τῆς γῆς. Θέλετε καί απόδειξη γιά τό μέγεθος τῆς καταστροφῆς πού τούς βρῆκε τότε; Ποτέ ἡ παράδοση γι' αὐτά τά γεγονότα δέ θά ἦταν τόσο ζωντανή, ἂν τό κατορθώμα τό ἴδιο δέν εἶχε έντελῶς ξεχωριστή σημασία.

Λένε μάλιστα γιά τίς Ἀμαζόνες πώς, ἀπό ὅσες ἤρθαν ἐδῶ, κα- 70
μιά δέ γύρισε πίσω· καί ὅσες πάλι ἀπόμειναν στόν τόπο τους διώχτη-
καν ἀπό τήν ἐξουσία πού εἶχαν, μόνο καί μόνο γιά τό κακό πού έπα-
θαν ἐδῶ. Γιά τούς Θράκες ὕστερα, πού εἶχαν τά ἴδια σύνορα μ' ἐμαῖς
πρωτύτερα, λένε ὅτι μέ ἐκείνη τήν καταστροφή πῆγαν καί χῶθηκαν
τόσο βαθιά, ὥστε στόν ἄδειο χῶρο πού ἄφησαν ἐγκαταστάθηκαν
ἔθνη πολλά καί διάφορες φυλές καί χτίστηκαν τεράστιες πόλεις.

Καλά καί ἀξια βέβαια εἶναι ὅλα αὐτά γιά ὅσους μέ τό δίκιο τους 71
διεκδικοῦν τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας. "Ὅμως κατορθώματα ἀνά-
λογα μέ αὐτά καί ὅπως θά τά περίμενε κανένας ἀπό τούς ἀπογόνους
τέτοιων προγόνων εἶναι ἐκεῖνα πού ἔκαναν ὅσοι πολέμησαν μέ τό Δα-
ρεῖο καί τόν Ξέρξη. Αὐτός ὁ πόλεμος βέβαια ἦταν ὁ φοβερότερος
ἀπό ὅλους, καί ἔπεσαν μαζεμένοι στήν Ἑλλάδα κίνδυνοι πάμπολλοι
τήν ἴδια ἐποχή. Οἱ ἐχθροί πίστευαν πώς ἦταν ἀκατάβλητοι γιά τό
πλῆθος τους τό ἀμέτρητο, καί οἱ σύμμαχοί μας νόμιζαν πώς ἡ πα-
λικαριά τους δέ βρίσκει τό ταίρι της. Παρ' ὅλα αὐτά οἱ πρόγονοί μας 72
νίκησαν καί τούς δυό — φυσικά μέ τόν τρόπο πού στόν καθένα
ταίριαζε — καί στίς μάχες ὅλες διακρίθηκαν. Γι' αὐτό καί κρίθη-
καν ἀμέσως ἀξιοί γιά τά ἀριστεῖα καί πολύ γρήγορα ἀπόχτησαν
τήν ἡγεμονία στή θάλασσα, πού τούς τήν ἔδωσαν οἱ ἄλλοι Ἕλληνες,
χωρίς νά τήν ἀμφισβητοῦν οὔτε καί αὐτοί πού ἐπιδιώκουν σήμερα
νά μᾶς τήν ἀφαιρέσουν⁴⁰.

Καί ἄς μή νομίσει κανένας πώς μοῦ διαφεύγει ὅτι καί οἱ Σπαρ- 73
τιάτες τά δύσκολα ἐκεῖνα χρόνια πρόσφεραν ἐξαιρετικές ὑπηρεσίες
στήν Ἑλλάδα. "Ἰσα ἴσα! Μά γι' αὐτό ἀκριβῶς κιόλας μποροῦ καί
πλέκω τέτοιο ἐγκώμιο στήν πόλη μας· γιατί τῆς ἔλαχαν τέτοιοι ἀν-
ταγωνιστές καί μπόρεσε νά τούς ξεπεράσει τόσο. Μάλιστα θέλω νά
πῶ περισσότερα γιά τίς δυό πόλεις, νά μή μιλήσω σύντομα, γιά νά
σᾶς βοηθήσω νά θυμηθεῖτε ἀκριβῶς δυό πράγματα σπουδαῖα : Καί
τήν παλικαριά τῶν πατεράδων μας καί τό μίσος τους τό ἄσβηστο
γιά τούς βαρβάρους.

71 Ἡ σπονδαί-
τητα τῶν Μηδι-
κῶν - Συμβολή
Σπάρτης καί
Ἀθηνῶν.

Βέβαια δέν ξεχνῶ πώς εἶναι δύσκολη ἡ θέση μου, ἀφοῦ ἤρθα τελευταῖος νά μιλήσω γιά θέματα πού ἄλλοι τά καταπιάστηκαν ἀπό καιρό καί μίλησαν γι' αὐτά πολλές φορές σέ λόγους ἐπιτάφιους οἱ πῖο δεινοί τῆς πόλης ῥήτορες⁴¹. Εἶναι φυσικό τά πῖο σπουδαῖα σημεῖα τους νά ἔχουν πιά ἐξαντληθεῖ καί νά ἔχουν ἀπομείνει μονάχα λεπτομέρειες. Καί αὐτές ὅμως, ἀφοῦ τό ἐπιβάλλει ἡ περίσταση, δέ θά διατάσω νά τίς ἀναφέρω.

⁴¹Ἐπαινος τῶν
προγόνων,
πού διαμόρφω-
σαν τή γενιά
τῶν Μηδικῶν.

Βέβαια πρόσφεραν, νομίζω, πάρα πολλές εὐεργεσίες καί ἀξίζουσαν χωρίς ἄλλο τόν πῖο μεγάλο ἔπαινο αὐτοῖ πού πρόταξαν τά στήθη τους γιά τήν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων⁴². Ὅμως σωστό δέν εἶναι νά ξεχνοῦμε καί ἐκείνους πού ἔζησαν πρῖν ἀπό αὐτόν τόν πόλεμο⁴³ καί εἶχαν στά χέρια τους τήν τύχη τόσο τῆς μιᾶς ὅσο καί τῆς ἄλλης πολιτείας: Ἐκείνοι εἶναι πού ἄσκησαν τούς μεταγενέστερους, ἔδειξαν στό λάο τό δρόμο γιά τήν ἀρετή καί τόν ἔκαναν νά γίνει ὁ φόβος καί ὁ τρόμος τῶν βαρβάρων.

76 Καί αὐτό γιατί δέν ἔδειχναν ἀδιαφορία γιά τά δημόσια πράγματα, δέν τά ἐκμεταλλεύονταν σάν νά ἦταν προσωπικό τους βίος ἀδιαφορώντας σύγκαιρα γι' αὐτά, σάν νά ἦταν ξένα. Ἀντίθετα τά νοιάζονταν μέ τήν καρδιά τους, σάν νά ἦταν δικό τους χτῆμα, μά ἀπομάκρυναν κάθε προσωπικό συμφέρον ἀπό αὐτά, ὅπως εἶναι σωστό νά γίνεταί πάντα γιά πράγματα πού δέ μᾶς ἀνήκουν. Οὔτε καί μετροῦσαν τήν εὐτυχία μέ βάση τή χρηματική περιουσία τοῦ καθενός· πλοῦτη σπουδαῖα καί ἄξια πίστευαν πώς ἔχει αὐτός μονάχα πού κάνει ὅσα εἶναι γιά νά τοῦ ἐξασφαλίσουν τό πῖο ἔντιμο ὄνομα καί γιά νά ἀφήσει στά παιδιὰ του κληρονομιά τήν πῖο μεγάλη δόξα.

77 Δέ ζήλευαν ἐπίσης τήν ἐπίδειξη παράτολμης παλικαριᾶς — γι' αὐτό καί δέν ἔπαιρναν μέτρα γιά νά ἀσκηθεῖ ἡ τόλμη τους. Παρ' ὅλα αὐτά τούς ἦταν πῖο ὀδυνηρό νά τούς κακολογοῦν οἱ συμπολίτες τους, παρά νά δώσουν τή ζωή τους τιμημένα ὑπερασπίζοντας τήν πόλη· καί περισσότερη ντροπή τούς ἔφερνε τό σφάλμα πού εἶχε ἀντίχτυπο στό κοινό συμφέρον ἀπό ὅση νιώθουμε σήμερα ἐμεῖς γιά τά προσωπικά μας λάθη. Αὐτό ὀφείλεται βασικά στό γεγονός ὅτι ἀγρυπνοῦσαν πάντα γιά τή δικαιοσύνη καί τή σωστή ἐφαρμογή τῶν νόμων — ὄχι τόσο γι' αὐτούς πού ἀναφέρονταν σέ ἰδιωτικές συναλλαγές, ὅσο γι' αὐτούς πού ρύθμιζαν τίς καθημερινές κοινωνικές σχέσεις τῶν πολιτῶν. Ἦξεραν δά ὅτι οἱ τίμιοι ἄνθρωποι δέ χρειάζονταν πολλές γρα-

πτές διατυπώσεις· μιά άπλή έντιμη συμφωνία εύκολα θά μπορούσε νά στηρίξει και τίς προσωπικές και τίς δημόσιες συναλλαγές τους.

Και είχαν τέτοια πολιτική συνείδηση, ώστε ο άνταγωνισμός ανάμεσα στα κόμματα είχε σκοπό όχι βέβαια ποιό θά έξοντώσει τό άλλο, για νά ανάλαβει ύστερα τήν έξουσία, αλλά ποιό θά πρωτοπροσφέρει τίς άγαθές ύπηρεσίες του στην πόλη. Και τά πολιτικά τους κόμματα δέν απόβλεπαν σε κομματικά όφέλη, αλλά έξυπηρετούσαν μόνο τοῦ συνόλου τά συμφέροντα.

Μέ τόν ίδιο άκριβώς τρόπο ρύθμιζαν και τίς σχέσεις τους μέ τίς άλλες πόλεις, τίς συμμαχικές : Προστάτευαν τούς "Έλληνες και δέν τούς καταπίεζαν· θεωροῦσαν χρέος τους νά είναι οί στρατηγούς τους και όχι οί τύρανοι τους· προτιμοῦσαν νά τούς αποκαλοῦν ήγέτες και όχι άφεντικά, σωτήρες και όχι έξολοθρευτές. "Επαιρναν μέ τό μέρος τους τίς πόλεις μέ τίς ευεργεσίες τους και δέν τούς ανάγκαζαν μέ τή βία, και ήταν ο λόγος τους πιό αξιόπιστος από ό,τι είναι σήμερα οί όρκοι. Είχαν τήν αξίωση οί συμφωνίες και οί συνθήκες νά είναι άπαραβίαστες σαν τήν ανάγκη· όχι πώς είχαν καμιά έπαρση, πού ήταν οί άρχηγοί, αλλά καμάρωναν πραγματικά για τή ζωή τους, πού ήταν μετρημένη και άψογη. "Ενιωθαν ακόμα χρέος τους στους κατώτερους νά φέρονται όπως θά ήθελαν οί ίδιοι νά φέρονται οί άνώτεροι σ' αὐτούς. Τέλος ο καθένας έβλεπε τήν πόλη του σαν ιδιαίτερα δικό του τόπο, μά ένιωθε για κοινή πατρίδα όλων τήν "Ελλάδα.

Μέ τίς άρχές αυτές και αυτά τά ήθη άνάθρεψαν τή νέα γενιά και άνάδειξαν σε τέτοια παλικάρια αὐτούς πού άντιμετώπισαν τήν επιδρομή τών έχθρών από τήν "Ασία, ώστε κανείς ποτέ, ρήτορας ή ποιητής, δέ μπόρεσε νά γράψει τίποτα άντάξιο στις λαμπρές πράξεις εκείνων. Και τούς δικαιολογώ άπόλυτα : Είναι τό ίδιο δύσκολο νά βρεΐς έπαινους για εκείνους πού έχουν ξεπεράσει τίς άρετές τών άλλων, όσο και γι' αὐτούς πού δέν έχουν κάνει τίποτα αξιόλογο : Σε τούτους δέ βρίσκεις τί νά επαινέσεις, σ' εκείνους πάλι πού νά βρεΐς λόγια πού νά αποδώσουν ταιριαστά τίς πράξεις τους!

Και πράγματι πώς νά βρεθούν λόγοι ταιριαστοί για τέτοιους άντρες, πού ξεπέρασαν τόσο πολύ εκείνους πού πολέμησαν στην Τροία; "Εκείνοι δέκα χρόνια όλόκληρα χρειάστηκαν για μιά μονάχα πόλη· έτοῦτοι μόνο σε λίγο χρόνο όλες τίς άσιατικές δυνάμεις κατατρόπωσαν. Και δέν έσωσαν μόνο τήν πατρίδα του ο καθένας, αλλά

82 Η συμβολή τών "Αθηνών στα Μηδικά.

ἐξασφάλισαν καί τήν ἐλευθερία ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καί ποιά τάχα πράξις ἢ προσπάθεια ἢ κίνδυνο ἀπόφυγαν, γιά νά ἔχουν ὅσο ζοῦσαν τό μέτωπο ψηλά, ἀφοῦ καί γιά τή δόξα, πού θά ἀποχοῦσαν μετά θάνατο, δέχτηκαν νά πεθάνουν τόσο πρόθυμα;

84 Μάλιστα σκέφτομαι πώς κάποιος θεός, ἀπό τήν παλικαριά τους θαμπαμένους, ξεσήκωσε τόν πόλεμο αὐτό, λεβέντες τέτοιοι νά μήν πᾶν χαμένοι οὔτε καί νά τελειώσουν τή ζωή τους ἄδοξα, ἀλλά νά ἀξιωθοῦν τήν ἴδια δόξα καί τιμή πού χαίρονται οἱ ἡμίθεοι, οἱ γεννημένοι ἀπό τοὺς θεοὺς· γιατί καί ἐκεῖνοι βέβαια παράδωσαν τό σῶμα τους στό θάνατο, ὑποκύπτοντας στήν ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης φύσης τους, ἄφησαν ὅμως ἀθάνατη μνήμη τῆς ἀρετῆς τους⁴⁴.

85 Ἄνεκαθεν βέβαια οἱ πρόγονοί μας καί οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν μεγάλο ἀνταγωνισμό ἀνάμεσά τους, ὅμως τά χρόνια ἐκεῖνα ἀνταγωνίστηκαν γιά ἓναν ὠραιότατο σκοπό. Δέν ἐβλεπαν ὁ ἓνας τόν ἄλλο μέ μίσος ἐχθρικά, ἀλλά ἀντικρίζονταν ἀντίπαλοι εὐγενικοί γιά τά πρωτεῖα τῆς ἀρετῆς. Δέν κολάκευαν τό βάρβαρο, γιά νά ὑποδουλώσουν τήν Ἑλλάδα μέ τή δικιά του συνδρομή⁴⁵, ἀλλά μπροστά στή σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ὁμονοοῦσαν πάντα καί ἀνταγωνίζονταν μονάχα ποιός ἀπό τοὺς δύο θά συντελέσει περισσότερο σ' αὐτή. Καί πρῶτα - πρῶτα

86 ἔδειξαν τήν παλικαριά τους σ' ἐκείνους πού ἔστειλε ὁ Δαρεῖος⁴⁶. Δηλαδή, ὅταν ἀποβιβάστηκαν στήν Ἀττική οἱ Πέρσες, οἱ Ἀθηναῖοι δέν περίμεναν τοὺς συμμάχους, ἀλλά θεώρησαν προσωπική ὑπόθεσή τους τόν κοινό ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καί ἀντιμετώπισαν μόνο μέ τή δικιά τους δύναμη αὐτούς πού ἔδειξαν καταφρόνηση γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα — μιά χούφτα ἄνθρωποι ἐνάντια σέ πολλές μυριάδες — σάν νά διακινδύνευαν ζωές πού δέν ἦταν δικές τους. Οἱ ἄλλοι πάλι δέν πρόλαβαν νά μάθουν τόν πόλεμο στήν Ἀττική καί, ἀφήνοντας στήν ἄκρη κάθε ἄλλη ἔγνοια τους, ἔτρεξαν νά μᾶς βοηθήσουν, μέ τόση μάλιστα σπουδή, ὅση θά ἔδειχναν, ἂν θά ἐκπορθοῦσαν οἱ ἐχθροὶ τήν ἴδια τους τή χώρα⁴⁷.

87 Νά τώρα καί ἡ ἀπόδειξη γιά τήν εὐγενικιά τους ἄμιλλα καί τή σπουδή τους : Τήν ἴδια μέρα, λένε, πού οἱ πρόγονοί μας ἔμαθαν τήν ἀπόβαση τῶν βαρβάρων ἔτρεξαν νά ὑπερασπίσουν τά σύνορα τῆς χώρας καί, ἀφοῦ τοὺς νίκησαν στή μάχη, ἔστησαν τρόπαια⁴⁸ τοῦ θριάμβου τους ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Οἱ Σπαρτιάτες πάλι σέ τρεῖς μονάχα μέρες καί ἄλλες τόσες νύχτες κατάφεραν νά διασχίσουν χίλια διακόσια στάδια⁴⁹, μάλιστα μέ ρυθμό πορείας στρατιωτικῆς. Τόσο πολύ βιάστηκαν

καί οἱ δύο, οἱ Σπαρτιάτες γιά νά λάβουν μέρος στόν ἀγώνα καί οἱ Ἀθηναῖοι γιά νά ἀγωνιστοῦν πρῖν νά ἔρθει ἡ βοήθεια.

Ἦστερα ἀπό αὐτά ἔγινε ἡ δευτέρη ἐκστρατεία⁵⁰, πού τή διεύθυνε 88
προσωπικά ὁ Ξέρξης, ἀφοῦ ἄφησε τά παλάτια του καί τόλμησε νά
γίνει ἀρχιστράτηγος καί ἀφοῦ ξεσήκωσε μαζί του ὅλους τοὺς Ἀσιά-
τες. Γι' αὐτόν ὅσες ὑπερβολές καί ἄν πεῖς, πάλι πιο κάτω ἀπό τήν πρα-
γματικότητα θά εἶναι. Εἶχε μιὰ τέτοια ἀλαζονεία καί ἔπαρση, ὥστε θε- 89
ώρησε ἀσήμαντο κατόρθωμα νά ὑποτάξει τήν Ἑλλάδα καί, ἔχοντας
τή φιλοδοξία νά ἀφήσει στήν ἀνθρωπότητα μνημεῖο πού νά ξεπεράσει
κάθε δυνατότητα ἀνθρώπινη, δέν ἠσύχασε παρά μόνο ἀφοῦ σοφίστη-
κε καί ἀνάγκασε νά γίνει αὐτό πού ὅλοι ἔχουν νά τό λένε : Νά διαβεῖ τό
πεζικό μέσα ἀπό τή θάλασσα, μέ τό γεφύρι στόν Ἑλλήσποντο, καί
νά διαπλεύσει ὁ στρατός του τή στεριά, μέ τή διώρυγα στόν Ἄθω.
Λοιπόν αὐτόν τόν ἀνθρώπο, πού τόσο τό εἶχε πάρει ἀπάνω του, πού 90
τόσο μέγала ἔργα τεχνικά κατάφερε, πού ἦταν ἀφέντης καί μονάρ-
χης σέ τόσα πλήθη ἀμέτρητα, οἱ πρόγονοί μας τόν ἀντιμετώπισαν
μοιράζοντας ἰσότιμα τό βάρος τοῦ κινδύνου : Οἱ Σπαρτιάτες στίς
Θερμοπύλες, στό πεζικό του ἀντιμέτωποι, μέ χίλια⁵¹ δικά τους
παλικάρια διαλεχτά καί ἀπό τοὺς συμμαχοὺς λίγους⁵², γιά νά τόν
ἐμποδίσουν στό στενό νά προχωρήσει πρὸς τά κάτω, καί οἱ δικοί μας
πατεράδες στό Ἄρτεμισιο μέ ἐξήντα πολεμικά καράβια⁵³ ἀπέναντι
σέ ὅλο τό στόλο τῶν ἐχθρῶν.

Εἶχαν τήν τόλμη νά κάνουν τέτοια κατορθώματα ὄχι τόσο γιατί 91
καταφρονοῦσαν τόν ἐχθρό, ὅσο γι' αὐτή τήν ἀμιλλα πού εἶχαν μετα-
ξύ τους : Οἱ Σπαρτιάτες, ζηλεύοντας τήν πόλη μας γιά τό θρίαμβό της
στό Μαραθῶνα, λαχταροῦσαν νά ἐξισωθοῦν μαζί μας καί εἶχαν πάντα
τό φόβο μήπως δύο φορές στή σειρά ἡ πόλη μας ἐξασφαλίσει μόνη της
τή σωτηρία τῆς Ἑλλάδας. Οἱ δικοί μας πάλι ποθοῦσαν πρῶτα πρῶ-
τα νά διατηρήσουν τή δόξα πού ἀπόχτησαν καί νά κάμουν σέ ὅλο τόν
κόσμο φανερό ὅτι καί πρῖν μέ τήν παλικαριά τους νίκησαν καί ὄχι μέ
τή βοήθεια τῆς τύχης, καί ἔπειτα εἶχαν σκοπό νά ξεσηκώσουν τοὺς
Ἕλληνας σέ ναυτικό ἀγώνα κατά τῶν Περσῶν, μέ τό παράδειγμά
τους ἀποδείχνοντας πῶς καί στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες, ἀκριβῶς ὅπως
καί στοὺς ἀγῶνες τῆς στεριάς, ἡ παλικαριά πάντα νικάει τήν ἀρι-
θμητική ὑπεροχή.

Τήν ἴδια λοιπόν τόλμη ἔδειξαν καί οἱ δύο, ὅμως δέν εἶχαν καί 92

- τὴν τύχη ἴδια : Ἐκεῖνοι χάθησαν τὴν μάχην. Μὲ τίς ψυχὴς τοὺς νίκησαν, μὲ τὰ κορμιά δὲν ἄντεζαν· δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ποῦμε πὼς νικηθήσαν, ἀφοῦ κανένας μάλιστα δὲ δέχτηκε νὰ φύγει. Οἱ πρόγονοί μας πάλι νίκησαν βέβαια τὴν πρώτη μοῖρα τοῦ στόλου τοῦ ἔχθρικοῦ, μὰ, ὅταν ἔμαθαν πὼς οἱ ἔχθροί ἦταν πιά κύριοι στὶς Θερμοπύλες, γύρισαν στὴν πατρίδα τους, ὀργάνωσαν τὴν ἄμυνα καὶ πῆραν τέτοιες ἀποφάσεις γιὰ τὴν τακτικὴ πού θὰ ἀκολουθοῦσαν παραπέρα, ὥστε ξεπέρασαν σ' αὐτὲς τίς τελευταῖες μάχες ὅλα τὰ προηγούμενα λαμπρά τους
- 93 **κατορθώματα.** Τὴν ὥρα δηλαδή πού ὅλοι οἱ σύμμαχοι εἶχαν χάσει τὸ θάρρος τους καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἔχιζαν τεῖχος στὸν Ἴσθμό, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ δικιά τους μόνο σωτηρία· τὴν ὥρα πού οἱ ἄλλες πόλεις εἶχαν πέσει στὰ χέρια τῶν ἔχθρῶν καὶ εἶχαν μάλιστα ἐκστρατεύσει καὶ μαζί τους — ἐξόν καμιά ἀσήμαντη, πού δὲν τὴ λογάριασαν· τὴν ὥρα πού χίλια διακόσια πολεμικὰ καράβια⁵⁴ ἔπλεαν ἐναντίον τους, ἐνῶ ἀναρίθμητος στρατός⁵⁵ ἀπὸ τὴ στεριά ἦταν νὰ μπεῖ στὴν Ἀττικὴ· τὴν ὥρα πού καμιά ἐλπίδα σωτηρίας δὲν κρυφόλαμπε ἀπὸ πουθενά καὶ
- 94 ἦταν ἀπὸ συμμαχοὺς ἔρημοι, γυμνοὶ ἀπὸ κάθε ἐλπίδα· τὴν ὥρα πού ἦταν στὸ χέρι τους ὄχι μονάχα ἀπὸ κείνους τοὺς κινδύνους νὰ γλιτώσουν, ἀλλὰ καὶ ἓνα σωρὸ προνόμια προσωπικὰ νὰ ἐξασφαλίσουν, ὅπως ὑπόσχονταν ὁ Ξέρξης⁵⁶, ἂν θὰ τοῦ ἔδιναν τὸ ναυτικὸ τῆς πόλης — πιστεῦτε, βλέπετε, πὼς ἔτσι θὰ κυριαρχοῦσε ἀμέσως καὶ στὴν Πελοπόννησο· τὴν ὥρα αὐτὴ, τὴν κρισιμότητα γιὰ κείνους, δὲ δέχτηκαν τίς προσφορὲς τοῦ οὔτε καὶ ἔτρεξαν στὶς προτάσεις τῶν βαρβάρων γιὰ συνθηκολόγηση ὀργισμένοι μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, πού τοὺς εἶχαν
- 95 **προδώσει⁵⁷.** Ἀντίθετα : οἱ ἴδιοι ἐτοιμάζονταν νὰ ἀγωνιστοῦν ἀγῶνα ἔσχατο γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν, χωρὶς νὰ νιώθουν ὅμως καὶ καμιά μνησικαχία γιὰ τοὺς ἄλλους, πού προτιμοῦσαν τὴ σκλαβιά. Πίστευαν, βλέπετε, πὼς οἱ μικρὲς καὶ ἀσήμαντες πόλεις ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιζητοῦν τὴ σωτηρία τους μὲ κάθε μέσο· ἐκεῖνες ὅμως πού ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ ρυθμίζουν τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποφεύγουν τοὺς κινδύνους. Ὅπως γιὰ κάθε τίμιο καὶ ἄξιο ἄνθρωπο ἓνας ἐνδοξὸς θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπὸ μιὰ ζωὴ βουτηγμένη στὴν ντροπὴ, ἔτσι καὶ γιὰ τίς πόλεις πού ξεχωρίζουν ἀπὸ τίς ἄλλες εἶναι πῶς ὠφέλιμο νὰ ἐξαφανιστοῦν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς παρά νὰ τίς δοῦν ντροπιασμένες στὴ σκλαβιά.
- 96 **Εἶναι φανερό πὼς ἡ σκέψη αὐτὴ στάθηκε ὁδηγὸς τους.** Καὶ ἀφοῦ

δέν είχαν τή δύναμη νά ἀντιμετωπίσουν τόν ἐχθρό στή στεριά καί στή θάλασσα μαζί, παράλαβαν ὅλο τόν ἄμαχο πληθυσμό καί τράβηξαν γιά τό γειτονικό νησί τῆς Σαλαμίνας, γιά νά μπορέσουν νά πολεμήσουν πρῶτα μέ τή μιά καί ὕστερα μέ τήν ἄλλη ἀπό τίς δύο δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Πῶς θά ἦταν δυνατό λοιπόν νά βρεθοῦν ἄντρες πιό γενναῖοι ἀπό αὐτούς ἢ μέ πιό μεγάλη ἀφοσίωση στούς "Ἕλληνες, ἀφοῦ ἄντε-
ξαν νά δοῦν τήν πόλη τους νά ἐρημώνεται, τή χώρα τους νά καταστρέ-
φεται, τά ἱερά νά λεηλατοῦνται καί τούς ναούς νά καίγονται καί ὅλη
τήν κατάρρα τοῦ πολέμου νά ζώνει τή δικιά τους πόλη, μόνο καί μόνο
γιά νά μή γίνουν ἡ αἰτία νά πέσουν στή σκλαβιά οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες;

Καί σά νά μήν τούς ἔφταναν αὐτά, ἔτοιμοι ἦταν νά τά βάλουν μό-
νοι τους μέ χίλια διακόσια πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ. Μά δέν τούς ἄφησαν μονά-
χους : "Ἐπειδή ντράπηκαν οἱ Πελοποννήσιοι τήν ἀρετή τους καί νόμι-
σαν πῶς, ἂν χαθοῦν οἱ δικοί μας, οὔτε καί ἐκεῖνοι θά γλιτώσουν τελικά,
ἂν πάλι καταφέρουν καί νικήσουν, οἱ πόλεις οἱ δικές τους θά βουτη-
χτοῦνε στή ντροπή, ἀναγκάστηκαν νά πάρουν μέρος στόν ἀγώνα. Καί
γιά τήν ἀναταραχή πάνω στή μάχη, γιά τίς πολεμικές κραυγές καί γιά
τίς ἐνθαρρυντικές προτροπές — χαρακτηριστικά κοινά σέ ὅλες τίς ναυ-
μαχίες — ἔχω τή γνώμη πῶς δέν πρέπει νά χάσω ὦρα νά τά πῶ.

"Ὅμως τίς πράξεις τίς ξεχωριστές, πού ἀξίζουν τήν ἡγεμονία 98
καί εἶναι σύμφωνες μέ ὅσα προανάφερα, αὐτές εἶναι τό χρέος μου νά
σᾶς παρουσιάσω : "Ἡ πόλη μας λοιπόν, ὅταν εἶχε τή δύναμή της ὅλη
ἀνέπαφη, εἶχε μιά τέτοια ὑπεροχή ἀπέναντι στίς ἄλλες, ὥστε, καί ρη-
μαχμένη ἀκόμα, ἔβαλε στόν κοινό ἀγώνα τῆς Ἑλλάδας τριήρεις περισ-
σότερες ἀπό ὅσες ὅλοι μαζί οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες, πού ἔλαβαν μέρος στή
ναυμαχία τότε. Καί σίγουρα κανεῖς δέν ἔχει τόση ἐμπάθεια μαζί μας,
ὥστε νά μήν ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ναυμαχία αὐτή εἶναι πού ἐξασφάλισε τή
νίκη μας στούς Περσικούς πολέμους καί τούτη πάλι ἦταν κατόρ-
θωμα τῆς πόλης μας μονάχα.

"Ἄμα λοιπόν εἶναι νά γίνει ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων, 99
ποιοί εἶναι φυσικό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία; Δέν εἶναι αὐτοί πού καί στόν
προηγούμενο πόλεμο ξεχώρισαν ἀπό ὅλους, πού πρόταξαν πολλές φορές
σάν ἄτομα τά στήθη τους στόν κίνδυνο γιά τό κοινό συμφέρον, ὅπου
δέχτηκαν τά πρωτεῖα; Δέν εἶναι αὐτοί πού ἄφησαν τήν πόλη τους,
γιά νά σωθοῦν οἱ ἄλλοι, πού τόν παλιό καιρό ἴδρυσαν τίς πιό
πολλές πόλεις καί πού πολλές φορές τίς ἔσωσαν ἀπό μεγάλες

συμφορές; Δέ θά ἦταν τάχα προσβολή ἀπαράδεκτη, ἂν θά κριθοῦμε ἄξιοι ἡμεῖς γιά πιά μικρές τιμές, τή στιγμή πού σηλώσαμε στίς πλάτες μας τίς πιά μεγάλες συμφορές, καί ἂν θά ἀναγκαστοῦμε νά ἀκολουθοῦμε τώρα ἄλλους, τή στιγμή πού τότε πρώτοι πρώτοι ἡμεῖς ἀντιμετωπίσαμε τόν κίνδυνο πού ἀπειλοῦσε ὅλη τήν Ἑλλάδα;

Δικαίωση τῆς 100
ἀθηναϊκῆς
ἡγεμονίας.

- “Ὡς τή στιγμή ἐκείνη, τό ξέρω, ὅλοι θά παραδέχονταν ὅτι εἶχε προσφέρει ἡ πόλη μας πολλές εὐεργεσίες στήν Ἑλλάδα καί δικαιοματικά θά τῆς ἀνῆκε ἡ ἡγεμονία. Γιά τήν ἀμέσως κίβλας κατοπινή περίοδο μᾶς κατακρίνουν μερικοί πώς τάχα, ἀφότου παραλάβουμε τήν ἀρχηγία στή θάλασσα, ἀφθονες συμφορές προξενήσαμε στούς Ἑλληνας. Μέ τά λόγια τους αὐτά μᾶς καταλογίζουν φυσικά τήν ὑποδούλωση τῶν κατοίκων τῆς Μήλου⁵⁸ καί τή σφαγή τῶν Σκιωναίων⁵⁹.
- 101 Προσωπικά ὅμως νομίζω ὅτι, ἂν μερικοί ἀπό ὅσους μᾶς πολέμησαν ἀποδείχτηκε πώς τιμωρήθηκαν σκληρά, αὐτό δέ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀπόδειξη πώς διοικήσαμε μέ τρόπο ἀνάρμοστο. Ἀντίθετα, πολύ πιά ἰσχυρή ἀπόδειξη, πώς ὀρθά διαχειριστήκαμε τίς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἀπό τίς πόλεις τίς συμμαχικές, πού ἔμειναν πιστές στή δικιά μας ἐξουσία, καμιά δέν ἔπεσε σ’ αὐτές τίς συμφορές.
- 102 Ἐπειτα, ἂν ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού διαχειρίστηκαν τίς ἴδιες ὑποθέσεις μέ τρόπο μαλακότερο, δικαιολογημένα θά τά ἔβαζαν μαζί μας. Ἄφοῦ ὅμως οὔτε αὐτό ἔχει συμβεῖ, οὔτε καί εἶναι δυνατό νά ἐπιβάλει ἐξουσία σέ τόσο πλῆθος πόλεων χωρίς νά τιμωρεῖς αὐτούς πού παρεκτρέπονται, πῶς δέν ἀξίζουμε τόν ἔπαινο ἡμεῖς, τή στιγμή πού κατορθώσαμε νά διατηρήσουμε τόσον καιρό τήν ἐξουσία⁶⁰, χωρίς νά δυσχερῆσουμε παρά ἐλάχιστα;
- 103 Νομίζω μάλιστα πώς ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἄξιοι προστάτες τῶν Ἑλλήνων θά σταθοῦν ἐκεῖνοι πού στά δικά τους χρόνια, ὅσοι πειθάρχησαν, ἀπόκτησαν μεγάλη εὐτυχία. Στά χρόνια λοιπόν τῆς ἡγεμονίας τῆς δικιάς μας θά βροῦμε καί τῶν ἰδιωτῶν τά σπίτια σέ μεγάλη προκοπή καί εὐδαιμονία καί ὅλες τίς πόλεις σέ μιά ξεχωριστή ἀνάπτυξη καί εὐημερία. Εἶναι πού δέ ζηλεύουμε τίς πόλεις πού προόδευαν· δέ δημιουργοῦσαμε ἀναταραχή ἐπιβάλλοντας πολιτεύματα ἀντίθετα, ἔτσι πού μεταξύ τους νά φαγώνονται καί ἐμᾶς νά μᾶς ὑπηρετοῦν δουλικά⁶¹. Τῶν συμμάχων τήν ὁμόνοια τή θεωροῦσαμε κοινή ὠφέλεια γιά ὅλους καί κυβερνοῦσαμε ὅλες τίς πολιτεῖες μέ τούς ἴδιους νόμους σάν σύμμαχοι

πραγματικοί και όχι σαν αφέντες. Μόνο τή γενική πολιτική τους κα-
 τευθύνουμε, χωρίς να ἐπεμβαίνουμε σέ θέματα προσωπικής ἐλευθε-
 ρίας, πού ἦταν ἀπαραβίαστη. Βοηθούσαμε τό λαό και πολεμούσαμε τήν 105
 τυραννία, γιατί εἶχαμε τή γνώμη πώς εἶναι ἀπαράδεκτο οἱ λίγοι να
 καταδυναστεύουν τούς πολλούς, να ἀποκλείονται ἀπό τά δημόσια
 ἀξιώματα οἱ ἄποροι, πού ὠστόσο σέ τίποτα δέν ὑστεροῦσαν μπρός
 στούς ἄλλους : Πιστεύαμε ὅτι δέν ἐπιτρέπεται σέ μιὰ πατρίδα, πού
 εἶναι κοινή γιά ὅλους, ἄλλοι να εἶναι τύραννοι και ἄλλοι μέτοικοι⁶², και
 αὐτοί πού εἶναι ἀπό τή φύση πολίτες, να χάνουν τά πολιτικά τους
 δικαιώματα ἀπό τό νόμο.

Τέτοιες κατηγορίες ἔχοντας γιά τίς ὀλιγαρχίες και ἀκόμα σοβα- 106
 ρότερες ἐφαρμόσαμε στίς ἄλλες συμμαχικές πόλεις τό ἴδιο ἀκρι-
 βῶς πολίτευμα πού εἶχαμε και ἐμεῖς, και δέν ξέρω γιατί πρέπει να
 κάνω μακρολογώντας ἔπαινο γι' αὐτό, τή στιγμή μάλιστα πού εἶναι
 δυνατό να εἶμαι και σύντομος.

Ἄρκει να πῶ ὅτι μέ τό πολίτευμα αὐτό ζήσαμε ἡσυχoi ἐβδο-
 μήντα χρόνια συνεχῶς, χωρίς τυράννους, χωρίς σκλαβιά ἀπό τούς
 βαρβάρους, μονιασμένοι και ἀδερφωμένοι μεταξύ μας, σέ γαλήνη
 και εἰρήνη μέ τόν κόσμο ὅλο.

Γιά ὅλα αὐτά πρέπει οἱ ἄνθρωποι πού λογικεύονται να μᾶς χρω- 107
 στοῦν εὐγνωμοσύνη, και ὄχι να μᾶς κακολογοῦν γιά τούς κληρού-
 χους⁶³, ἀφοῦ τούς στέλναμε στίς πόλεις πού ἐρημίωνονταν ὄχι ἀπό πλε-
 ονεξία, μά γιά να τίς φυλᾶν και να τίς προστατεύουν. Θέλετε τώρα
 και ἀπόδειξη γι' αὐτό; Εἶχαμε βέβαια χώρα πολύ μικρή, σέ σύγ-
 κριση μέ τό μεγάλο ἀριθμό τῶν πολιτῶν, μά δύναμη μεγάλη· εἶχαμε
 πλοῖα δύο φορές τόσα ὅσα οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες μαζί, πλοῖα πού ἦταν σέ
 θέση να ἀναμετρηθοῦν κάθε στιγμή μέ τά διπλάσια σέ ἀριθμό· πλάι 108
 στήν Ἀττική ἦταν ἡ Εὐβοία, πού εἶχε θέση ἐξαιρετη γιά τήν κυριαρ-
 χία μας στή θάλασσα και πολλά πλεονεκτήματα σέ σύγκριση μέ τά
 ἄλλα νησιά, και αὐτήν τήν εἶχαμε στό χέρι πιό σίγουρα και ἀπό τή
 δική μας πόλη· ξέραμε ἀκόμα ὅτι και ἀπό τούς "Ἕλληνες και ἀπό τούς
 βαρβάρους εὐημεροῦσαν περισσότερο ὅσοι ξεσπίτωναν και ἀναστάτω-
 ναν τούς γείτονες, γιά να ἐξασφαλίσουν γιά λογαριασμό τους πλοῦσια
 ζωή και ξένοιαστη. "Ὅμως τίποτα ἀπό αὐτά δέ μᾶς ξεσήκωνε τό νοῦ,
 γιά να φερθοῦμε ἄδικα στούς ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ. Ἀντίθε- 109
 τα, μονάχα ἐμεῖς ἀπό τούς λαούς πού ἀπόχτησαν ποτέ μεγάλη δύναμη

δεχτήκαμε νά ζήσουμε πιό φτωχικά ἀπό ὅσους ἔχουν τό ὄνομα ὅτι εἶναι δοῦλοι. Καί ὀπωσδήποτε, ἂν θέλαμε νά δοῦμε τό συμφέρον μας μονάχα, σίγουρα δέ θά ἐπιθυμούσαμε τῶν Σικωνιῶν τή χώρα — εἶναι γνωστό ἄλλωστε ὅτι τήν παραδώσαμε στούς Πλαταιεῖς τούς πρόσφυγες, πού κατέφυγαν σ' ἐμᾶς γιά προστασία⁶⁴ — ἀφήνοντας ἀνεόχλητη μιὰ τέτοια χώρα, πού θά μπορούσε ἄλλους μας νά μᾶς κάνει πλούσιους.

Οἱ συμφορές 110
πού προκάλε-
σε ἡ Σπαρτιατι-
κή ἡγεμονία.

Παρ' ὅλα αὐτά καί ἐνῶ τέτοια διαγωγὴ δείξαμε στούς συμμάχους καί τόσο φανερά ἀποδείξαμε πώς δέν ἐπιθυμούσαμε τά ξένα ἀγαθά, τολμοῦν νά μᾶς κατηγοροῦν ποιοί; Αὐτοί πού πῆραν μέρος στίς δεκαρχίες⁶⁵, ρήμαξαν τίς πατρίδες τους, ἔκαναν ἓνα τίποτα τίς ἀδικίες τίς παλιές μπρός στίς δικές τους, δέν ἄφησαν κανένα περιθώριο γιά νά τοὺς ξεπεράσουν ἄλλοι πού τυχόν θά ἤθελαν κατόπιν νά φερθοῦν αἰσχρά· αὐτοί πού ἰσχυρίζονται ὅτι λατρεύουν καθετί λακωνικό, ὅμως οἱ πράξεις τους εἶναι πέρα γιά πέρα ἀντίθετες ἀπό τίς συνήθειες τῶν Σπαρτιατῶν⁶⁶, καί ἐνῶ θρηνολογοῦν δῆθεν γιά τή συμφορά πού βρῆκε τοὺς Μηλίους, τόλμησαν ὥστόσο νά διαπράξουν ἐγκλήματα ἀθεράπευτα στούς συμπολίτες τους τοὺς ἴδιους.

- 111 Καί ποῖο κακό δέν ἔκαμαν; Ποιά πράξη αἰσχρὴ ἢ φρικιαστικὴ ἄφησαν νά τοὺς διαφύγει; Τοὺς μεγαλύτερους ἐχθροὺς τοῦ νόμου καί τῆς τάξης τοὺς θεωροῦσαν πιστούς· χαϊδολογοῦσαν τοὺς προδότες, σάν νά ἦταν εὐεργέτες τῆς πατρίδας· προτιμοῦσαν νά εἶναι δοῦλοι σέ ἓναν εἴλωτα⁶⁷, ἀρκεῖ νά ἐξευτελίσουν τήν πατρίδα τους· τιμοῦσαν τοὺς φονιάδες καί τοὺς δολοφόνους τῶν συμπολιτῶν τους ἀκόμα περισσό-
- 112 τερο καί ἀπό τοὺς δικούς τους τοὺς γονεῖς. Ὁδήγησαν τόν κόσμον σέ τέτοιο σημεῖο ὠμότητας, ὥστε πρωύτερα, στά χρόνια τῆς εὐτυχίας, καί στίς μικρές ἀκόμα ἀτυχίες ἔβρισκε ὁ καθένας μας πολλοὺς νά τοῦ παρασταθοῦν, ἐνῶ τότε, τόν καιρὸ τῆς δικιᾶς τους κυριαρχίας, μέ τό πλῆθος τίς συμφορές πού ἔπесαν στόν καθένα, πάψαμε νά λυπούμαστε τοὺς ἄλλους· δέν ἄφησαν σέ κανένα περιθώρια νά συγκινηθεῖ μὲ τοὺς καημούς τῶν ἄλλων.

- 113 Πραγματικά, σέ ποιόν δέν ἔδειξαν τήν ἐγκληματικὴ διάθεσή τους; Ἡ ποιὸς στάθηκε τόσο μακριὰ ἀπὸ τή δημόσια ζωὴ, ὥστε δέν ἀναγκάστηκε νά μπεῖ βαθιὰ μέσα στίς συμφορές, ὅπου μᾶς βούτηξαν αὐτοί οἱ ἐλεεινοί; Ἐπειτα δέν ντρέπονται πού κατακρίνουν ἐμᾶς,

έναντια σέ κάθε ἔννοια δικαιοσύνης, τή στιγμή πού τίς πόλεις τίς δικές τους τίς ἔριξαν σέ τέτοια παρανομία; Καί πάνω ἀπό ὅλα ἔχουν τό θράσος νά κάνουν λόγο γιά ἰδιωτικές καί γιά δημόσιες δίκες, πού ἔγιναν ἄλλοτε σ' ἐμᾶς⁶⁸, τή στιγμή πού αὐτοί, μέσα σέ τρεῖς μῆνες μονάχα, σκότωσαν χωρίς δίκη ἀκόμα περισσότερους ἀπό ὅσους δίκασε ἡ πόλη μας μέσα σέ ὅλο τό μακρῷ διάστημα πού κράτησε ἡ ἡγεμονία της⁶⁹.

“Ὅσο γιά τίς ἐξορίες, τίς ἐσωτερικές ἀναστατώσεις, τή σύγχυση καί τήν παρανομία, τίς αὐθαίρετες πολιτειακές μεταβολές, καί ἀκόμα γιά τά ἐγκλήματα πρός τά παιδιά, τό ἀτίμασμα τῶν γυναικῶν, τήν ἀρπαγή τῶν περιουσιῶν, ποίος θά μπορούσε νά τά ἀπαριθμήσει ὅλα αὐτά⁷⁰; “Ἐνα μονάχα ἔχω νά πῶ καί τίποτα ἄλλο : Οἱ ἀδικίες πού ἔγιναν στά χρόνια τῆς δικιάς μας κυριαρχίας μέ ἕνα μονάχα ψήφισμα⁷¹ θά ἦταν δυνατό νά διαλυθοῦν ὅμως τίς σφαγές καί τίς παρανομίες πού ἔγιναν στά χρόνια τους κανεῖς δέν εἶναι δυνατό νά τίς γιαντρέψει.

Ἄλλά οὔτε ἡ εἰρήνη, πού ἔχουμε τώρα⁷², οὔτε ἡ δῆθεν αὐτονομία, πού εἶναι γραμμένη βέβαια στίς συνθήκες, μά δέν ὑπάρχει πραγματικά στίς πολιτείες, ἀξίζει νά προτιμηθοῦν μπροστά στή δικιά μας ἡγεμονία. Καί πράγματι ποίος θά ἦταν δυνατό νά ἐπιθυμήσει μιᾶ τέτοια θλιβερή κατάσταση, ὅπου οἱ πειρατές κατέχουν τίς θάλασσες, οἱ πελταστές⁷³ κυριεύουν τίς πόλεις, καί οἱ πολίτες, ἀντί νά μάχονται μέ τοὺς ἐχθρούς, γιά νά ὑπερασπίσουν τίς πόλεις τους, τρώγονται μεταξύ τους μέσ στά τείχη, ὅπου μετά τήν εἰρήνην ὑποδουλώθηκαν μέ βία πόλεις ἀκόμα περισσότερες ἀπό ὅσες πρὶν ἀπό αὐτή, ὅπου ἀπό τίς συγχές πολιτικές ἀναστατώσεις πιό τρομαγμένοι εἶναι οἱ κάτοικοι στίς πόλεις ἀπό αὐτοὺς πού βρίσκονται διωγμένοι σέ ἐξορίες; Τρέμουν, βλέπετε, τί θά τοὺς ξημερώσει, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔχουν τουλάχιστον ἐλπίδα πῶς θά γυρίσουν κάποτε στόν τόπο τους.

Καί τόσο μακριά βρίσκονται ἀπό τήν ἐλευθερία καί τήν αὐτονομία, ὥστε ἄλλες εἶναι στά χέρια τῶν τυράννων, ἀλλοῦ λύνουν καί δένουν οἱ ἀρμοστές, πολλές ἔχουν καταστραφεῖ ἐντελῶς καί ἄλλες ἔχουν τό βάρβαρο γιά ἀφέντη. Αὐτόν πού, ὅταν τόλμησε κάποτε νά περάσει στήν Εὐρώπη καί νά τό πάρει ἀπάνω του πιότερο ἀπό ὅσο τό ἀξίζε, τόν καταντήσαμε σέ τέτοια κατάσταση ἐμεῖς, ὥστε ὄχι μόνο νά σταμα-

114

115 Καταδίκη τῆς εἰρήνης τοῦ Ἄνταλκίδα – Ἡ εὐθὺνη τῶν Σπαρτιατῶν.

116

117

118

τήσει όριστικά τίς έκστρατείες έναντίον μας, αλλά νά άνέχεται νά καταστρέφεται καί ή χώρα του. Καί μόνο πού έπλευσε γιά έδω μέ χίλια διακόσια πλοία, σέ τέτοια ταπεινώση τόν ρίξαμε, ώστε πολεμικό καράβι νά μήν τολμάει νά κατεβάσει πιά έδωθε από τήν Φασήλιδα⁷⁴, μόνο νά κάθεται ήσυχα, νά περιμένει ίσως ευνοϊκή περίσταση, μά νά μήν έχει έμπιστοσύνη στίς δυνάμεις πού διέθετε.

119 Καί ότι τά πράγματα βάδισαν όπως βάδισαν μόνο μέ τήν άνδρεία τών προγόνων μας, τό έδειξαν όλοκάθαρα οι συμφορές τής πόλης μας. 'Αμέσως, μόλις χάσαμε τήν ήγεμονία έμείς, άρχισαν καί τών 'Ελλήνων τά δεινά. "Υστερα δηλαδή από τήν καταστροφή μας στόν 'Ελλησποντο⁷⁵ καί αφού άλλοι ανάλαβαν πιά τήν ήγεσία, οι βάρβαροι νίκησαν σέ ναυμαχία⁷⁶, πήραν τήν έξουσία στή θάλασσα, κατέλαβαν τά περισσότερα νησιά, αποβιβάστηκαν στή Λακωνική, κυρίεψαν τά Κύθηρα μέ βία καί έκαναν τό γύρο τής Πελοποννήσου λεηλατώντας καί ρημάζοντας.

120 'Ο καλύτερος τρόπος μάλιστα γιά νά άντιληφθεϊ κανείς τό μέγεθος τής μεταβολής πού μεσολάβησε εϊναι νά παραβάλει τά κείμενα τών συνθηκών πού έγιναν στίς μέρες⁷⁷ μας μέ αυτές πού ύπογράφτηκαν τώρα τελευταία. 'Από τή σύγκριση αυτή θά αποδειχτεϊ πώς τότε έμείς βάζαμε περιορισμούς στήν έξουσία του βασιλιά, όρίζαμε τούς φόρους σέ όρισμένες περιπτώσεις καί του άπαγορεύαμε νά βγαίνει έλεύθερα στή θάλασσα· τώρα όμως εκείνος εϊναι πού ρυθμίζει τών 'Ελλήνων τά ζητήματα, τούς δίνει εντολές πάνω στό τί πρέπει νά κάμουν, καί μόνο πού δέ βάζει Πέρσες σατράπες τοποτηρητές⁷⁸ στίς πόλεις μας.

121 Γιατί τί άλλο πιά απομένει έξω από αυτό; Μήπως δέν έκανε ό,τι ήθελε στόν πόλεμο; Δέν ύπαγόρευσε αυτός τούς όρους τής ειρήνης καί δέ ρυθμίζει σήμερα όπως θέλει τή γενική πολιτική κατάσταση; Δέν τρέχουμε σ' εκείνον, σάν νά εϊναι αφεντικό μας, όταν εϊναι νά κατηγορήσουμε ή μιά πόλη τήν άλλη; Δέν τόν αποκαλοΰμε Μεγάλο Βασιλέα, σάν νά εϊμαστε στά χέρια του αιχμάλωτοι; Καί όταν πολεμούμε μεταξύ μας, έλπίδες σωτηρίας δέ στηρίζουμε σ' εκείνον, πού μέ μεγάλη του χαρά όλους θά μάς εξόντωνε;

122 "Όλα αυτά θά πρέπει νά τά αναλογιστοΰμε καί, αφού νιώσουμε άγανάκτηση γιά τή σημερινή κατάντια μας, νά έπιζητήσουμε φιλότιμα τήν ανασύσταση τής ήγεμονίας μας. 'Ακόμα νά αποδώσουμε

μομφή στους Σπαρτιάτες, γιατί ἄρχισαν τόν πόλεμο⁷⁹ δῆθεν γιά νά ἐλευθερώσουν τούς "Ελληνες καί, καταλήγοντας, τόσο πολλούς παράδωσαν στά χέρια τῶν βαρβάρων γιατί ἀπόσπασαν τούς "Ιωνες ἀπό τή δικιά μας πόλη, πού ἦταν ἡ μητρόπολή τους καί πού τούς ἔσωσε τόσες φορές, γιά νά τούς παραδώσουν στους βαρβάρους⁸⁰, πού κατέχουν τή χώρα τους παρά τή θέλησή τους καί οὔτε στιγμή δέν ἔπαψαν νά πολεμοῦν μαζί τους.

Καί τότε βέβαια τούς ἔπιανε ἡ ἀγανάκτηση, ὅταν ἐμεῖς εἴχαμε 123 τή δίκαιη ἀξίωση νά διοικοῦμε μερικούς ἀπό τούς "Ελληνες μέ τρόπο νόμιμο· τώρα ὅμως, πού ἔπесαν σέ μιά τέτοια σκλαβιά οἱ ἴδιοι αὐτοί "Ελληνες, καθόλου δέ νοιάζονται γι' αὐτούς, πού δέν τούς φτάνει μόνο νά ρημάζονται στους φόρους, νά βλέπουν τίς ἀκροπόλεις τους νά τίς κατέχουν οἱ ἐχθροί, ἀλλά, ἐξόν ἀπό τήν κοινή τους συμφορά, δέχονται καί μαρτύρια σωματικά ἀκόμα φοβερότερα ἀπ' ὅσα οἱ σκλάβοι πού ἀγοράζουμε μέ χρῆμα⁸¹. Κανέννας ἀπό μᾶς δέν τυραννάει τό δοῦλο⁸² του μέ τόση ἀπανθρωπιά, ὅπως ἐκεῖνοι ἐκεῖ πέρα βασανίζουν τούς ἐλεύθερους.

Μά τό πιό τραγικό μαρτύριο εἶναι γι' αὐτούς ὅταν τούς ἀναγκάζουν 124 νά ἐκστρατεύουν μαζί τους, γιά νά ἐξασφαλίσουν τήν ἴδια τή σκλαβιά τους, νά πολεμοῦν μέ ἐκείνους πού ἔχουν τήν ἀπαίτηση νά μείνουν ἐλεύθεροι καί νά ἀντιμετωπίζουν τούς πιό σκληρούς ἀγῶνες, ὅπου, ἂν νικηθοῦν, τήν ἴδια τή στιγμή θά ἀφανιστοῦν, ἂν πάλι κατορθώσουν καί νικήσουν, θά σιγουρέψουν τή σκλαβιά τους ἀκόμα περισσότερο.

Καί γιά ὅλα αὐτά ποιούς ἄλλους πρέπει νά θεωρήσουμε ὑπεύ- 125 θυνους, ἂν ὄχι τούς Σπαρτιάτες, πού μέ τέτοια δύναμη στά χέρια τους ἀφήνουν τούς συμμαχούς νά ὑποφέρουν βάσανα φριχτά, καί τούς βαρβάρους νά ἀπλώνουν τήν κυριαρχία τους μέ τῶν "Ελλήνων τήν παλικαριά καί τή βοήθεια; Αὐτοί πού πρῶτα διώχσαν τούς τυράννους⁸³ καί βοηθοῦσαν τό λάο, τόσο πολύ ἄλλαξαν πολιτική, πού πολεμοῦν τά πολιτεύματα τά δημοκρατικά καί ἐγκαθιστοῦν παντοῦ τίς μοναρχίες.

"Αλλωστε κατάστρεψαν ἀπό τά θεμέλια τή Μαντίνεια⁸⁴, καί μάλι- 126 στα μετά τή σύναψη εἰρήνης, ὑπόταξαν μέ βία τήν ἀκρόπολη Καδμεία⁸⁵ τῶν Θηβαίων καί τώρα δά πολιορκοῦν τήν "Ολυθο⁸⁶ καί τό Φλιούντα⁸⁶.

Ἀκόμα βοηθοῦν τό βασιλιά τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα⁸⁷, τόν τύραννο

- τῆς Σικελίας Διονύσιο⁸⁷, ὡς καί τό βάρβαρο⁸⁷ πού ἐξουσιάζει τήν Ἀσία, γιά νά ἀποκτήσουν οἱ ἴδιοι ὅσο γίνεται πιά μεγάλη δύναμη καί ἐπιβο-
- 127 λή. Καί ὅμως τουλάχιστο παράλογο δέν εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ προστάτες τῶν Ἑλλήνων ἀπό τή μιᾶ μεριά νά ὀρίζουν κυρίαρχο καί ἀφέντη ἓνα μονάχα πρόσωπο σέ τόσο πλῆθος ἀπό ἀνθρώπους, πού καί τόν ἀριθμῶν τους δέν μπορεῖς νά ὑπολογίσεις, καί ἀπό τήν ἄλλη νά μήν ἀφήνουν οὔτε τίς πιά μεγάλες πόλεις νά κανονίζουν μόνες τά ζητήματά τους, μά ἤ νά τίς ἀναγκάζουν νά εἶναι σκλάβες ἤ νά τίς ρίχνουν σέ συμφο-
- 128 ρές ἀβάσταχτες; Καί τό φριχτότερο ἀπό ὅλα, νά βλέπεις αὐτούς πού ἔχουν τήν ἀξίωση νά εἶναι στήν Ἑλλάδα ἡγεμόνες νά κάνουν κάθε μέρα ἐκστρατεῖες ἐνάντια στούς Ἕλληνες, μέ τούς βαρβάρους ὅμως νά ἔχουν πάντοτε φιλία καί συμμαχία ἀδιατάρακτη.

ΘΕΜΑ Β'.

Ἡ ἀνάγκη τοῦ
πολέμου κατὰ
τῶν Πελοσῶν.

- 129 Καί ἄς μή νομίσει κανεῖς πῶς προκαλῶ δυσχέρειες πού ἀνακάλεσα στή μνήμη σας μέ τόσο σκληρό τρόπο τά γεγονότα αὐτά, τή στιγμή μάλιστα πού ἀπό τήν ἀρχή σᾶς δήλωσα πῶς θά μιλήσω γιά συνδιαλλαγή. Μίλησα ἔτσι ὄχι βέβαια γιά νά διαβάλω τήν πόλη τῶν Σπαρτιατῶν μπροστά στούς ἄλλους Ἕλληνες, ἀλλά γιά νά ἀναγκάσω αὐτούς τούς ἴδιους νά ἀλλάξουν νοοτροπία — μέσα στά πλαίσια φυσικά τῆς δύναμης πού ἔχει ἓνας λόγος.
- 130 Μά οὔτε καί εἶναι δυνατό νά ἀποτρέψεις ἀπό σφάλματα ἤ νά κάνεις κάποιον νά ἐπιθυμήσει πράξεις διαφορετικές, ἄν δέ θά κατακρίνεις μέ τρόπο ἀποφασιστικό τήν τωρινή κακή διαγωγή του. Κατήγορους πρέπει νά θεωροῦμε μονάχα ὅσους ἐπικρίνουν μέ αὐτό τόν τρόπο μέ σκοπό νά βλάψουν κάποιον· ἀντίθετα, αὐτούς πού μιλοῦν γιά τό καλό θά πρέπει νά τούς ὀνομάζουμε συμβούλους. Καί αὐτό γιατί τόν ἴδιο λόγο, ὅταν δέν ξεκινάει καί ἀπό τήν ἴδια πρόθεση, δέν πρέπει νά τόν κρίνουμε καί μέ τό ἴδιο πνεῦμα.
- 131 Ἄλλωστε ἔχουμε νά τούς κατακρίνουμε καί γιά ἄλλο λόγο ἀκόμα: Τούς γείτονες τῆς χώρας τους τούς ἀναγκάζουν νά εἶναι εἰλωτες⁸⁸ στήν πόλη τους, ἐνῶ τίποτα τέτοιο δέ φροντίζουν νά πετύχουν γιά τό κοινό συμφέρον τῶν συμμάχων, παρόλο πού εἶναι στό χέρι τους νά διαλύσουν τήν ἐχθρα τους μέ ἐμᾶς καί νά ἀναγκάσουν ὅλους τούς βαρ-
- 132 βάρους νά γίνουν οἱ περίοικοι⁸⁸ ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καί ὅμως αὐτοί πού νιώθουν δίκαιη περηφάνια γιά τά φυσικά τους προτερήματα καί ὄχι γιατί ἡ τύχη τούς τά ἔφερε ἕλα βολικά, ἔχουν ὑποχρέωση νά καταπιάνονται μέ πράξεις τέτοιες βέβαια, καί ὄχι νά ὀρίζουν

τούς δασμούς για τούς κατοίκους τῶν νησιῶν, τούς ἀνθρώπους δηλαδή πού ἀξίζουν μόνο νά τούς λυποῦνται : Τούς βλέπουν κάθε μέρα πού ἀναγκάζονται νά ὀργάνουν τά βουνά, ἔτσι πού ἡ γῆ τους εἶναι στείρα καί ἄγονη, ἐνῶ οἱ στεριανοί, πού ἔχουν στή διάθεσή τους χωράφια ἄφθονα καί γόνιμα, τά πιό πολλά τά ἀφήνουν ἀδούλευτα· μά καί ἀπό τά λίγα πού δουλεύουν ἀποκομίζουν πλούτη ἀμέτρητα.

Ἔχω τή γνώμη πώς, ἂν κάποιος ξένος ἐρχόταν ἀπό ἄλλου καί 133 ἀντίκριζε τήν τωρινή κατάσταση τῆς χώρας μας, σίγουρα θά μάς νόμιζε τρελούς καί ἐμᾶς καί τούς Σπαρτιάτες : Παλεύουμε μεταξὺ μας για τίποτένια πράγματα, τή στιγμή πού χωρίς κανένα φόβο μπορούμε νά ἀποκτήσουμε πολλά, ρημάζουμε τή χώρα τή δικιά μας καί δέ μάς νοιάζει διόλου νά ἀποκτήσουμε καί νά χαροῦμε τά πλούτη τῆς Ἀσίας.

Καί για τό βασιλιά βέβαια τῆς Περσίας τίποτα δέν εἶναι πιό 134 ὠφέλιμο, ἀπό τό νά λογαριάζει διαρκῶς μέ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο δέ θά πάψουμε στιγμή ἐμεῖς νά πολεμοῦμε μεταξὺ μας. Ἐμεῖς ὅμως τόσο μακριά βρισκόμαστε ἀπό τό νά προκαλέσουμε συγκρούσεις μέσα στούς δικούς του ὑποτελεῖς ἢ νά τούς κάνουμε νά ἐπαναστατήσουν, ὥστε ἀκόμα καί τίς ταραχές, πού γίνονται ὀλότεια τυχαῖα, τόν βοήθουμε νά τίς καταπνίξει· ἀφοῦ καί ἀπό τά δυό στρατόπεδα πού βρίσκονται στήν Κύπρο⁸⁹, τή στιγμή πού καί τό ἓνα καί τό ἄλλο εἶναι τό ἴδιο ἑλληνικά, τοῦ ἐπιτρέπουμε νά χρησιμοποιεῖ τό ἓνα ἐλεύθερα για τούς σκοπούς του καί τό ἄλλο νά τό πολιορκεῖ.

Ὅστόσο οἱ ἀποστάτες τά ἔχουν καλά μαζί μας, ἀλλά καί στούς 135 Σπαρτιάτες θά ἐμπιστευόνταν τήν τύχη τους. Μά καί ἀπό ὅσους ἐξεστράτευσαν μαζί μέ τόν Ἐιρίβαζο⁹⁰ καί τοῦ πεζικοῦ τό ἐκλεκτότερο κομμάτι ἀπό ἑλληνικούς τόπους στρατολογήθηκε καί τοῦ ναυτικοῦ τό μεγαλύτερο μέρος συγκεντρώθηκε ἀπό τά ἰωνικά παράλια· καί αὐτοί μέ μεγαλύτερη χαρά θά ἐκπορθοῦσαν τήν Ἀσία παρά θά πολεμοῦσαν μεταξὺ τους για ἀσήμαντα ζητήματα.

Για ὅλους αὐτούς καμιά ἔγνοια δέν ἔχουμε παρά φιλονικοῦμε 136 μεταξὺ μας ποιός θά κατέχει τίς Κυκλάδες καί παραδώσαμε στό βάρβαρο μέ τόση ἀπερισκεψία ἀμέτρητες πόλεις καί ἐξαιρετικά ὑπολογίσιμες δυνάμεις. Ἔτσι ἄλλες τίς ἔχει κιόλας μέσ στα χέρια του, ἄλλες κοντεύει νά τίς πάρει καί για ἄλλες καιροφυλακτεῖ, γιατί — καί μέ τό δίκιο του — νιώθει μιά περιφρόνηση για ὅλους μας.

- 137 Κατάφερε δηλαδή ὅ,τι δέν μπόρεσε κανείς ἀπό τούς προγόνους του ὡς τώρα : Ἐναγνώρισθη ἐπίσημα καί ἀπό μᾶς καί ἀπό τούς Σπαρτιάτες πῶς ἡ Ἀσία ἀνήκει ἀποκλειστικά στόν Πέρση βασιλιά⁹¹. Καί τέτοια ἀπόλυτη κυριαρχία ἀσκει πάνω στίς πόλεις τίς ἑλληνικές, ὥστε ἄλλες τίς καταστρέφει ἀπό τά θεμέλια καί σέ ἄλλες ὀχυρώνει ἀκροπόλεις. Καί ὅλα αὐτά ἔγιναν φυσικά ἀπό τή δικιά μας κουταμάρα μόνο, καί ὄχι ἀπό τίς δικές του τίς δυνάμεις.

ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Βέβαια ὑπάρχουν μερικοί πού νιώθουν θαυμασμό μπροστά στό μέγεθος τῆς δυνάμεως τοῦ Πέρση βασιλιά καί ἐπιμένουν πῶς εἶναι ἀκαταμάχητη. Πάνω σ' αὐτό λένε καί ξαναλένε πῶς τάχα ἔχει φέρει ἄνω κάτω τήν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποψη ὅμως ἡ δική μου εἶναι πῶς ὅσοι λέν αὐτά δέ μᾶς ἀποτρέπουν ἀπό τήν ἐκστρατεία· ἀντίθετα μᾶς σπρώχνουν ἀκόμα περισσότερο σ' αὐτή. Ἐννοῶ φυσικά ὅτι, ἂν εἶναι δύσκολο νά πολεμήσουμε μ' ἐκεῖνον ὅταν ὁμονήσουμε, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἔχει νά ἀντιμετωπίσει πολλές ταραχές μέσ στό δικό του κράτος, θά πρέπει κυριολεκτικά νά τρέμουμε τήν ἐποχή ἐκείνη πού θά ἀποκατασταθεῖ τάξη καί ἡσυχία ἀπόλυτη μέσ στό βασιλείο του, ἐνῶ ἐμεῖς θά ἐξακολουθοῦμε τούς πολέμους μεταξύ μας, ὅπως συμβαίνει τώρα.

- 139 Ὡστόσο ὅμως, ἀκόμα καί ἂν συντάσσονται μέ τή δικιά μου γνώμη, οὔτε καί στήν περίπτωση αὐτή εἶναι σωστή ἡ σκέψη τους γιά τή δικιά του δύναμη. Ἄν δηλαδή ἦταν σέ θέση νά ἀποδείξουν ὅτι καί μιά φορά στά περασμένα νίκησε ἡ δύναμη τοῦ βασιλιά καί τίς δύο πόλεις τίς δικές μας ἐνωμένες, ἴσως νά εἶχαν κάποια βάση πού προσπαθοῦν καί τώρα νά μᾶς τρομοκρατήσουν. Αὐτό ὅμως δέν ἔγινε ποτέ! Ἄν τώρα, τή στιγμή πού πολεμούσαμε ἐμεῖς μέ τούς Σπαρτιάτες, τάχτηκε ἐκεῖνος μέ τό μέρος τοῦ ενός καί ἡ συμβολή του βάρυνε γιά τήν ἀντίπαλη μερίδα, τό γεγονός αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά ἀποτελέσει ἀπόδειξη γιά τή δικιά του δύναμη. Σέ τέτοιες περιστάσεις εἶναι γνωστό ὅτι μικρές δυνάμεις φέρνουν συχνά ἀνυπολόγιστες μεταστροφές στήν ἐκβαση τοῦ ἀγώνα. Σχετικά μάλιστα θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε τούς Χιῶτες⁹² γιά παράδειγμα, πού μέ ὅποιον τό μέρος θά ἤθελαν νά συνταχθοῦν, αὐτοί ἐπικρατοῦσαν πάντα στή θάλασσα.
- 140 Δέν εἶναι λοιπόν σωστό νά κρίνουμε τή δύναμη τοῦ βασιλιά ἀπό τά ἀποτελέσματα πού ἔφερε ἡ σύμπραξή του μέ τόν καθέναν ἀπό τούς

δυό μας, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὰ πού πέτυχε στίς περιπτώσεις πού πολεμοῦσε μόνος αὐτός γιὰ τὸ δικό του τὸ συμφέρον. Καί πρῶτα πρῶτα μέ ποιό τρόπο ἀντιμετώπισε τὴν ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου⁹³; Δέν ἔστειλε γιὰ νά τοὺς πολεμήσουν τοὺς πιό ἔμπειρους στρατηγούς του, τὸν Ἀβροκόμα, τὸν Τιθραύστη, τὸ Φαρνάβαζο; Καί αὐτοὶ στά τρία χρόνια πού ἔμειναν ἐκεῖ πέρα πιότερες συμφορές δέν ἔπαθαν ἀπὸ αὐτές πού προξένησαν οἱ ἴδιοι στοὺς ἐχθρούς τους; Καί τελικὰ δέν ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ κάτω τόσο ντροπιασμένοι, ὥστε οἱ ἀποστάτες νά μὴν ἀρκοῦνται τώρα πιά νά ἐξασφαλίσουν μονάχα τὴν ἐλευθερία τους, ἀλλὰ νά θέλουν νά ἐπιβάλουν τὴ θέλησή τους καί στοὺς γείτονες;

Ἦστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Εὐα- 141
γόρα⁹⁴. Αὐτός κυβερνάει μιὰ πόλη μόνο, καί, σύμφωνα μέ τὴ συνθήκη τῆ γνωστή, ὁ ἴδιος ἀνήκει στὴν κυριαρχία τῆς Περσίας· ἀκόμα, μὲ πού κατοικεῖ νησί, νικήθηκε στὴ θάλασσα πολλές φορές ὡς τώρα, καί γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς χώρας του μπορεῖ νά διαθέσει μονάχα τρεῖς χιλιάδες πελταστῆς. Ὡστόσο, παρόλο πού ἡ δύναμή του εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ὁ βασιλιάς δέν εἶναι σέ θέση νά τὴ νικήσει πολεμώντας. Καί ἔχει κιόλας ξοδέψει ἕξι χρόνια ὀλόκληρα γι' αὐτὴ τὴν ἱστορία· καί, ἂν εἶναι δυνατό νά συμπεράνει κανένας τὰ μελλούμενα ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν, εἶναι πιό πιθανό νά ἀποστατήσει καί ἄλλος κανεὶς μέσ στό βασιλεῖο του προτοῦ νά ὑποκύψει ὁ Εὐαγόρας. Τόση ἀργοπορία διακρίνει συχνὰ ὅλες τίς πράξεις τοῦ Πέρση βασιλιᾶ.

Στὴ ναυμαχία πάλι πού ἔγινε στὴ Ρόδο⁹⁵ εἶναι γνωστό πὼς εἶχε 142
τὴ συμπαθία ἀπὸ τοὺς συμμάχους τῶν Σπαρτιατῶν, πού ἦταν δυσαρρεστημένοι ἀπ' τὴν κακὴ πολιτειακὴ κατάσταση· ἀκόμα ἀπὸ μᾶς ναυτολογοῦσε τὰ πληρώματα τοῦ στόλου του καί εἶχε ναύαρχο τὸν Κόνωνα, τὸν πιό εὐσυνείδητο ἀπὸ τοὺς στρατηγούς, πού οἱ Ἕλληνες τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐμπιστοσύνη, μὰ καί τὸν πιό ἔμπειρο στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Παρ' ὅλα αὐτὰ καί τὴ στιγμὴ πού εἶχε τέτοιο συνεργάτη γιὰ τὴν περίπτωσι αὐτὴ, ἄφησε τρία χρόνια⁹⁶ τὸ ναυτικὸ του — πού ὥστόσο ὑπεράσπιζε τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Κράτους του — νά τὸ πολιορκοῦν μόνο ἑκατὸ τριήρεις τῶν Σπαρτιατῶν καί ἀρνήθηκε ἀδιάντροπα στοὺς στρατιῶτες του μισθὸ γιὰ δεκαπέντε μῆνες. Τόσο πού, ἂν ἦταν μονάχα στό χέρι τὸ δικό του, πολλές φορές σίγουρα θά εἶχαν διαλυθεῖ μόνο ἡ προσωπικότητα τοῦ Κόνωνα καί ἡ δημιουργία τῆς Συμμαχίας τῆς Κορίνθου⁹⁷ τοὺς ὑποχρέωσε

- νά ναυμαχήσουν μέ τό ζόρι καί νά νικήσουν τελικά.
- 143 Καί αὐτά βέβαια εἶναι τά πύο λαμπρά, τά πύο βασιλικά του κατορθώματα, αὐτά πού ὅσοι θέλουν νά ἐξάρουν τίς πράξεις τῶν βαρβάρων ποτέ δέν παύουν νά τά μνημονεύουν. Ἔτσι κανεῖς δέν ἔχει νά μοῦ πεῖ ὅτι δέ χρησιμοποιοῦ τά παραδείγματα καλόπιστα καί ὅτι χρονοτριβῶ σέ λεπτομέρειες ἀσήμαντες παραμελώντας γεγονότα
- 144 βαρυσήμαντα. Ἀκριβῶς γιά νά προλάβω μιὰ τέτοια κατηγορία, ἀνάφερα τά πύο λαμπρά τους ἔργα. Ὡστόσο δέν ξεχνῶ οὔτε καί τά ἄλλα, ὅτι δηλ. ὁ Δερκυλίδας⁹⁸ μέ χίλιους μόνο ἄντρες ἔγινε ἀπόλυτος κυρίαρχος στήν Αἰολίδα· ὁ Δράκοντας⁹⁹ πῆρε τόν Ἀταρνέα καί μέ τρεῖς χιλιάδες πελταστές πού μάζεψε ἀλώνισε κυριολεκτικά τήν πεδιάδα τῆς Μυσίας¹⁰⁰. ὁ Θίβρωνας¹⁰¹ ἔφερε στήν Ἀσία λίγους μονάχα παραπάνω ἀπό αὐτούς καί ὑπόταξε ὅλη τή Λυδία· τέλος ὁ Ἀγησίλαος μέ τά ἀπομεινάρια ἀπό τά στρατεύματα τοῦ Κύρου¹⁰² ἔγινε κύριος σχεδόν σέ ὅλη τή χώρα δῶθε ἀπό τόν Ἄλυ¹⁰³.
- 145 Ἄλλωστε δέν ἀξίζει νά φοβηθοῦμε βέβαια οὔτε τή στρατιά, πού διαρκῶς περιπολεῖ μαζί μέ τό βασιλιά, οὔτε καί τήν ἀνδρεία τῶν βαρβάρων. Ἀπόδειξαν δά ὀλοκάθαρα οἱ Ἕλληνες, πού πῆραν μέρος τότε στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου, ὅτι αὐτοί δέν ἔχουν περισσότερη παλικαριά ἀπό ὅσους στρατολογοῦν στά παράλια. Ἀφήνω κατά μέρος, ἂν θέλετε, ὅλες τίς μάχες, ὅπου νικήθηκαν, καί δέχομαι τήν ἄποψη ὅτι στασίαζαν, γιατί δέν ἤθελαν νά πολεμήσουν μέ τόν ἀδερφό
- 146 τοῦ βασιλιᾶ. Μά καί ἀπό τότε πού σκοτώθηκε ὁ Κύρος καί ὅλοι οἱ Ἀσιάτες βρέθηκαν ἐνωμένοι, κάτω ἀπό τίς λαμπρές αὐτές συνθηκες πολέμησαν μέ τρόπο τόσο θλιβερό, ὥστε δέν ἄφησαν κανένα ἐπιχείρημα σ' αὐτούς πού συνηθίζουν νά ἐπαινοῦν τήν ἀνδρεία τῶν Περσῶν. Εἶναι γνωστό πώς εἶχαν μέσ στά χέρια τους ἕξι χιλιάδες¹⁰⁴ Ἕλληνες, ὄχι βέβαια διαλεγμένους καί ἀπ' τοὺς καλύτερους, ἀλλά ἀνθρώπους πού κακίες καί ἐλαττώματα δέν τοὺς ἄφηναν νά ζήσουν στόν τόπο τους καί πού δέν ἤξεραν τή χώρα τῶν βαρβάρων καί εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπ' τοὺς συμμάχους τους, πού εἶχαν προδοθεῖ ἀπό τοὺς συντρόφους τους¹⁰⁵ καί εἶχαν χάσει τόν ἀρχηγό, αὐτόν πού
- 147 καί ἀκολούθησαν. Ὅμως τόσο κατώτεροι ἀπό αὐτούς φάνηκαν τότε οἱ βάρβαροι, ὥστε ὁ βασιλιάς τους τά ἔχασε μπρός στήν κατάσταση αὐτή, καί μήν ἔχοντας καμιᾶ ἐμπιστοσύνη στίς περσικές δυνάμεις

πού τόν ἔζωναν, τόλμησε νά συλλάβει ὅλους τοὺς ἀρχηγούς τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ τοῦ Κύρου, καί αὐτό κάτω ἀπό τήν προστασία τῶν σπονδῶν. Εἶχε, βλέπετε, τήν ιδέα πῶς μέ τή μιαρῆ του πράξι θά ἔφερνε ἄνω κάτω τό στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων καί προτίμησε νά τά βάλει καλύτερα μέ τοὺς θεούς παρά νά ἀναμετρηθεῖ ἀντρίκια μέ τοὺς Ἕλληνες.

Καί ὅταν τό ὑπολό το σχέδιο ἀπότυχε, γιατί οἱ στρατιῶτες 148
μας ἔμειναν ἀκλόνητοι στίς θέσεις τους καί ἀντιμετώπισαν τή συμφορά σάν ἄντρες, κατά τήν ἐπιστροφή τους στήν πατρίδα ἔστειλε τόν Τισσαφέρην μέ ἰππικό νά τοὺς συνοδέψει. Καί παρόλο πού αὐτοὶ τοὺς παρακολουθοῦσαν ἄγρυπνα σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς πορείας, πορεύτηκαν σάν νά εἶχαν συνοδεία τιμητική καί ἐνωθάν φόβο μόνο σέ χῶρες ἀκατοίκητες, ἐνῶ, ἂν συναντοῦσαν ὅσο γινόταν περισσότερους ἐχθρούς, τό θεωροῦσαν μεγάλη εὐτυχία.

Καί, γιά ἀνακεφαλαίωση στά ὅσα εἶπα ὡς τώρα, θέλω νά σᾶς το- 149
νίσω τοῦτο ἐδῶ : Ἐκεῖνοι — πού δέν ἤρθαν βέβαια γιά λαφυραγωγία οὔτε καί γιά νά καταχτήσουν καμιά πόλη ἀσήμαντη, μέ εἶχαν ἐκστρατεύσει μέ ἐχθρική διάθεση γι' αὐτόν τόν ἴδιο τόν Πέρση βασιλιά — γύρισαν πίσω μέ μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀπό ὅση οἱ πρέσβεις πού ἔρχονται στή χώρα του, γιά νά συνάψουν συμμαχία¹⁰⁷. Θαρρῶ λοιπόν πῶς δέν ὑπάρχει τόπος πού δέ γνώρισε σέ ὅλη τήν ἔκτασή της τή δειλία καί τή νωθρότητα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ : Καί στά παράλια τῆς Ἀσίας πολλές φορές νικῆθηκε¹⁰⁸, ἀλλά καί στήν Εὐρώπη¹⁰⁹, ὅταν διάβηκε, πολύ ἀκριβὰ τό πλήρωσε : Ἄλλοι χάθηκαν κατά τρόπο ἄθλιο, ἄλλοι σῶθηκαν ντροπιασμένοι καί δειλοί¹¹⁰ καί τελευταῖα μέσα στά ἴδια τά ἀνάκτορα¹¹¹ τοῦ Πέρση βασιλιά ἔγιναν καταγέλαστοι.

Καί τίποτα ἀπό αὐτά δέν ἔγινε στήν τύχη· ὅλα ἦταν φυσικό νά 150
γίνουν ὅπως ἔγιναν. Δέν εἶναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι, πού ἀνατρέφονται μέ αὐτόν τόν τρόπο καί κάτω ἀπό τήν τρομάρα τοῦ δεσποτικοῦ τους πολιτεύματος, νά ἔχουν μέσα τους καμιά ἀρετή, δέν εἶναι δυνατό νά στήνουν τρόπαια στίς μάχες ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Πῶς εἶναι δυνατόν ἀλήθεια, μέ τά δικά τους ἦθη, νά ἀναδειχτεῖ ποτέ ἄξιος στρατηγός ἢ καί γενναῖος στρατιώτης, ἀφοῦ ἡ μάζα ἢ μεγάλη εἶναι ἄτακτος ὄχλος 151
χωρίς καμιά πείρα στοὺς κινδύνους, ἀνίκανοι γιά πόλεμο, γιά τή σκληριά ὅμως καλύτερα ἐκπαιδευμένοι καί ἀπό τοὺς δούλους μας; Ὅσοι πάλι κατέχουν μεγάλα ἀξιώματα, αὐτοὶ ποτέ δέν ἔζησαν μέ

κάποια ἰσορροπία, ποτέ δὲ νοιάστηκαν γιὰ τὸ συμφέρον τὸ κοινό, γιὰ τὸ καλὸ τοῦ κράτους· ἀντίθετα, κάθε στιγμή δείχνουν τὴν περιφρόνηση στοὺς κατώτερους, τὴ δουλοπρέπεία τους στοὺς ἀνώτερους, σὰν τοὺς ἀνθρώπους πού ἡ διαφθορά τοὺς ἔχει σημαδέψει. Καί γενικὰ τὰ σώματά τους εἶναι μαλθακά, ἀπὸ τὸν πλοῦτο βουτηγμένα στὴν πολυτέλεια καί στὴ χλιδὴ, καί ἡ ψυχὴ τους πάντα δουλική, ταπεινωμένη καί τρομοκρατημένη ἀπὸ τὸ δυνάστη· ἀφήνουν νὰ τοὺς ἐρευνοῦν ἐξευτελιστικά στοῦ παλατιοῦ τίς πόρτες, σέρνονται κατὰ γῆς, μὲ κάθε τρόπο ἀσχοῦνται στὴν ταπείνωση¹¹² λατρεύουν καί προσκυνοῦν ἓνα θνητὸ πού τὸν ἀποκαλοῦν θεό, ἀδιαφοροῦν γιὰ τοὺς θεοὺς καί λογαριάζουν τοὺς ἀνθρώπους περισσότερο.

- 152 "Ἄλλωστε καί αὐτοὶ πού διορίζονται σατράπες καί κατεβαίνουν στίς παραθαλάσσιες περιοχές ποτέ δὲ θά ντροπιᾶσουν τὴν ἀγωγή πού ἔλαβαν στὴ χώρα τους! Θά βαδίσουν ἀκριβῶς πάνω στὰ ἴδια χάρια, ἄπιστοι γιὰ τοὺς φίλους, ἄναντροι πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τους, πότε μὲς στὴν ταπείνωση, πότε μὲσα στὴν περηφάνια βουτηγμένοι, μὲ ἔπαρση καί καταφρόνια στοὺς συμμάχους καί στοὺς ἐχθροὺς κόλακες
- 153 σιχαμένοι. Τὸ στράτευμα τοῦ Ἀγησίλαου τὸ συντήρησαν μὲ ἐξοδα δικὰ τους ὀχτῶ μῆνες¹¹³· τοὺς στρατιῶτες ὅμως, πού γιὰ λογαριασμό τους ἀντιμετώπισαν κινδύνους, τοὺς κατακράτησαν δύο φορές τόσους μῆνες τοὺς μισθοὺς. Καί αὐτοὺς πού εἶχαν καταλάβει τὴν Κισθὴνη¹¹⁴ ἑκατὸ τάλαντα τοὺς μοίρασαν, ἐκείνους ὅμως πού πῆραν μαζί τους μέρος στὴν ἐκστρατεία τῆς Κύπρου τοὺς φέρθηκαν πιο βάναυσα καί
- 154 ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους. Καί γιὰ νὰ σταθοῦμε σὲ γενικὲς γραμμές, χωρὶς νὰ πελαγοδρομοῦμε σὲ λεπτομέρειες εἰδικές, ποιὸς ἀπὸ αὐτοὺς πού τοὺς πολέμησαν δέν ἔφυγε πλοῦσιος; Καί ποιὸς ἀπὸ ὅσους ἔπεσαν στὰ χέρια τους δέν πέθανε φριχτὰ ἀπὸ βασανιστήρια; Δέν ἔπιασαν τὸν Κόνωνα θρασύτατα γιὰ νὰ τὸν θανατώσουν¹¹⁵, αὐτὸν πού νύαρχος γιὰ τὸ συμφέρον τῆς Ἀσίας κατόρθωσε νὰ καταλύσει τὴν ἐξουσία τῶν Σπαρτιατῶν; Καί τὸ Θεμιστοκλῆ¹¹⁶, πού τοὺς κατατρόπωσε στὴ Σαλαμίνα, γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὴν Ἑλλάδα, δέν τὸν ἔκριναν ἄξιο γιὰ τὰ ἀκριβότερα δῶρα καί γιὰ τίς πιο λαμπρές τιμές;

155 Πῶς εἶναι δυνατό λοιπὸν νὰ ἐπιδιώκει ἄνθρωπος τὴ φιλία τῶν βαρβάρων, πού τιμωροῦν σκληρὰ τοὺς εὐεργέτες τους καί καλακεύουν ἐπιδεικτικὰ ἐκείνους πού τοὺς βλάπτουν; Καί ποιὸν τάχῃ ἀπὸ μᾶς δέν ἔχουν ἀδικήσει; Καί ποιὰ στιγμή σταμάτησαν νὰ ἐτοιμά-

Τὸ ἀδιάλλα-
κτο μῖσος τῶν
Ἑλλήνων γιὰ
τοὺς Πέρσες.

ζουν συμφορές για τήν Ἑλλάδα; Καί τοῦ πράγμα ἑλληνικό εἶναι πού δέ μισοῦν αὐτοί, πού δέ δίστασαν στόν προηγούμενο πόλεμο νά λεηλατήσουν καί νά παραδώσουν στίς φλόγες καί τῶν θεῶν ἀκόμα τά ἀγάλματα καί τούς ναούς;

Γι' αὐτό κιόλας οἱ Ἴωνες ἀξίζουσαν κάθε ἔπαινο, πού ἄφησαν κατά- 156
ρα¹¹⁷ σέ ὅποιον ἀγγίζει τούς καμένους τούς ναούς ἢ σέ ὅποιον διανο-
ηθεῖ νά τούς ἐπαναφέρει στήν παλιά τους κατάσταση. Δέν ἦταν βέβαια
τά μέσα πού τούς ἔλειπαν νά τούς ἀναστηλώσουν, ἀλλά ἤθελαν νά θυ-
μιζοῦν συνεχῶς τήν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων στίς ἐπερχόμενες γενιές,
ἔτσι πού κανένας πιά νά μήν τούς ἔχει ἐμπιστοσύνη, ἀφοῦ τόληψαν
τέτοιες ντροπές γιά τούς θεούς, παρά νά τούς φοβοῦνται καί νά φυλά-
γονται ἀπό αὐτούς, βλέποντας πώς τά ἔβαλαν ὄχι μόνο μέ τή δική
μας τή ζωή, ἀλλά ἀκόμα καί μέ τά ἀφιερώματά μας στούς θεούς.

Ἐχω βέβαια καί γιά τούς συμπολίτες μας νά ἀναφέρω παρα- 157
δείγματα ἀνάλογα. Δηλαδή καί αὐτοί μέ ὅσους ἔχουν πολεμήσει μέ-
χρι τώρα συμφιλιώνονται εὐκόλα καί λησμονοῦν τήν ἔχθρα πού τούς
χώριζε. Στούς κατοίκους ὁμως τῆς Ἀσίας, οὔτε καί ὅταν εὐεργετοῦνται
ἀπό ἐκείνους, ποτέ δέν τούς ἀναγνωρίζουν καμιά χάρη· τόσο εἶναι τό
μίσος πού νιώθουν γιά κείνους. Πολλούς ἐξάλλου καταδίκασαν σέ θά-
νατο οἱ πρόγονοί μας, γιατί ἔδειξαν συμπάθεια στούς Μήδους· καί
τώρα ἀκόμα στίς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ, πρὶν ἀπό τό θέμα τῆς ἡμέρας,
διατυπώνουν κατάρες γιά κείνον πού θά πρότεινε ἀποστολή πρεσβείας
στήν Περσία. Ὡς καί στά Ἐλευσίνια μυστήρια οἱ Εὐμολπίδες καί οἱ
Κήρυκες¹¹⁸, ἀπό τό φοβερό τους μίσος γιά τούς Πέρσες, ἀπχορεύουν
τίς τελετές καί σέ ὅλους τούς βαρβάρους, ὅπως στούς δολοφόνους.

Καί τόσο ζυμωμένη μέ τή φύση μας εἶναι ἡ ἔχθρα μας μέ αὐτούς, 158
ὥστε καί ἀπό τίς διηγήσεις τίς παλιές περισσότερο χαίρομαστε ὅσες
μιλοῦν γιά τούς Τρῶες καί τούς Πέρσες, τίς διηγήσεις δηλ. πού μᾶς
πληροφοροῦν γιά ὅλες τίς συμφορές τους. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά
βροῦμε ὅτι ἀπό τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους οἱ ποιητές μας ἔχουν
ἐμπνευστεῖ τραγούδια θριαμβευτικά, ἐνῶ ἀπό τούς πολέμους μετα-
ξύ μας μονάχα θρήνους θλιβερούς: Τά πρῶτα τά τραγουδάμε στίς γιορ-
τές μας, ἐνῶ τούς θρήνους τούς θυμόμαστε μόνο στίς συμφορές μας.

Ἐχω τή γνώμη μάλιστα ὅτι καί ἡ ποίηση τοῦ Ὀμήρου τιμήθη- 159
κε ξεχωριστά κυρίως, γιατί ἔπλεξε μέ τέχνη θαυμαστή τόν ὕμνο τῶν
ἡρώων πού πολέμησαν γενναῖα τότε μέ τούς βαρβάρους. Γι' αὐτό

ἀκριβῶς καί οἱ πρόγονοί μας θέλησαν νά τῆς δώσουν μιά τέτοια θέση τιμητική καί στούς ποιητικούς ἀγῶνες καί στήν ἐκπαίδευση τῶν νέων¹¹⁹ : Γιά νά κρατοῦμε στήν ψυχή μας ἀσβηστο τό μίσος τό παλιό γιά τούς βαρβάρους, ἀκούγοντας ἀδιάκοπα τά ἔπη τοῦ Ὀμήρου, καί, ἔχοντας γιά ὑπόδειγμα τήν ἀρετή ἐκείνων πού πῆραν μέρος σ' αὐτήν τήν ἐκστρατεία, νά νιώθουμε τήν ἐπιθυμία νά ἐπιτελέσουμε καί ἐμεῖς παρόμοια κατορθώματα.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΑΜΕΣΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Ἡ κατάλληλη 160
στειγμή.

Κατά τή γνώμη μου λοιπόν πολλοί εἶναι οἱ λόγοι πού μᾶς πιέζουν νά πολεμήσουμε μέ αὐτούς, κυρίως ὅμως ἡ σημερινή περίσταση, πού εἶναι ὁ πιό ἰσχυρός παράγοντας. Αὐτή δέν πρέπει νά τήν ἀφήσουμε νά πάει χαμένη. Εἶναι χωρίς ἄλλο ντροπή νά τήν ἀφήνουμε ἀνεκμετάλλευτη, τώρα πού εἶναι μέσα στά χέρια μας, γιά νά τή θυμηθοῦμε ὅταν θά γίνει παρελθόν. Τί ἄλλο λοιπόν θά θέλαμε νά συμβεῖ ἀκόμα παραπάνω ἀπό τίς προϋποθέσεις πού ὑπάρχουν τώρα, προκειμένου νά ἀποφασίσουμε ἐπιτέλους τόν πόλεμο κατά τοῦ βασιλιά;

161 Δέν ἔχει μήπως ἀποστατήσει ἀπό αὐτόν ἡ Αἴγυπτος καί ἡ Κύπρος; Δέν ἔχει γίνει ἄνω κάτω ἀπό τόν πόλεμο ἡ Φοινίκη καί ἡ Συρία; Τήν Τύρο¹²⁰, πού τόσο κόμπαζε γι' αὐτή, δέν τοῦ τήν πῆραν μήπως οἱ ἔχθροί του; Μά καί οἱ πιό πολλές πόλεις τῆς Κιλικίας βρῖσκονται πιά στά χέρια τῶν συμμάχων μας καί ὅσες ἀπομένουν δέν εἶναι δύσκολο νά τίς κατακτήσουν. Ὅσο γιά τή Λυκία κανένas ποτέ Πέρσης δέν τῆς ἐπιβλήθηκε.

162 Καί ὁ Ἐκατόμωως¹²¹ ὅμως, ὁ σατράπης τῆς Καρίας, πάει καιρός πιά τώρα πού στήν πραγματικότητα ἔγινε ἀνεξάρτητος· καί θά τό ἐκδηλώσει καί ἐπίσημα ὅταν ἐμεῖς θελήσουμε. Καί ἀπό τήν Κνίδα ὡς τή Σινώπη Ἕλληνες κατοικοῦν τήν Ἀσία, καί αὐτούς δέ χρειάζεται βέβαια νά τούς πείσουμε ἐμεῖς, παρά νά μήν τούς ἐμποδίσουμε νά πολεμήσουν τούς βαρβάρους. Ὑστερα ἀπό ὅλα αὐτά, ὅταν τέτοια ὀρμητήρια ὑπάρχουν, καί ὁ πόλεμος ἀπό παντοῦ σχεδόν κυκλώνει τήν Ἀσία, γιά ποιό λόγο τάχα νά λεπτολογοῦμε τόσο σχολαστικά τό καθετί πού θά προκύψει ἀπό αὐτόν; Ἀφοῦ οἱ βάρβαροι νικιοῦνται ἀπό ἀσημαντες δυνάμεις, εἶναι ὀλοφάνερο τί ἔχουν νά τραβήξουν, ὅταν θά ἀναγκαστοῦν νά πολεμήσουν μέ ὅλους μαζί τούς Ἕλληνες.

Και νά τί θά συμβεῖ ἀκριβῶς : "Ἄν ὁ βάρβαρος ἐνισχύσει τήν κατο- 163
χή του στίς πόλεις τίς παραθαλάσσιες τοποθετώντας ἀκόμα ἰσχυρό-
τερες φρουρές ἀπό ὅσες τώρα, ἴσως καί τά νησιά κοντά στίς ἀσιατικές
ἀκτές, ὅπως ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος καί ἡ Χίος, νά κλίνουν μέ τό μέρος του
ἄν ὅμως τόν προλάβουμε ἐμεῖς καί καταλάβουμε τήν περιοχὴ αὐ-
τή, εἶναι φυσικό καί αὐτοί πού κατοικοῦν τή Λυδία, τή Φρυγία, κα-
θώς καί τή χώρα πού ἀπλώνεται ἀκόμα παραμέσα, νά προσχωρήσουν
σ' ἐμᾶς, πού θά ἔχουμε πιά γιά ὀρηκτήριο τήν περιοχὴ αὐτή.

Γι' αὐτό καί πρέπει νά βιαστοῦμε, νά μήν καθυστερήσουμε στιγ- 164
μή, γιά νά μήν πάθουμε ὅ,τι καί οἱ πατέρες μας. Ἐκεῖνοι κινήτο-
ποιήθηκαν ὕστερα ἀπό τοὺς βαρβάρους, ἄφησαν μερικούς ἀπό τοὺς
συμμάχους τους¹²² στήν τύχη, καί ὕστερα ἀναγκάστηκαν λίγοι αὐτοί
νά πολεμοῦν μέ πολλούς· καί ὅμως ἦταν στό χέρι τους νά διαβοῦν
πρῶτοι στήν Ἀσία καί μέ ὅλες τίς ἑλληνικές δυνάμεις ἐνωμένες νά ὑπο-
τάξουν μέ εὐκολία ἕνα πρὸς ἕνα τά ἔθνη τῆς Ἀσίας.

Γιατί, ὅταν κανένας πολεμαίει μέ ἀνθρώπους πού συναθροίζονται 165
ἀπό διαφόρους τόπους, ἔχει ἀποδειχτεῖ ὅτι δέν πρέπει νά περιμένει
ὥσπου νά μαζευτοῦν ὅλοι, ἀλλά νά ἐπιτεθεῖ ἀμέσως, ὅταν ἀκόμα θά
εἶναι σκορπισμένοι. Καί οἱ πρόγονοί μας βέβαια, πού ἔπесαν στά
σφάλματα αὐτά, τά ἐπανάρθωσαν ἀργότερα, ἀλλά ἀντιμετώπισαν κιν-
δύνους φοβερούς. Ἐμεῖς ὅμως, ἄν ἔχουμε μυαλό, ἀπό τήν ἀρχή θά
πάρουμε τά μέτρα μας. Ἐγκαίρια θά ἐπιδιώξουμε νά ἐγκαταστήσουμε
στρατό στήν Ἰωνία καί τή Λυδία, ἀφοῦ ξέρουμε ὅτι ὁ Πέρσης βασι- 166
λιάς ἐξουσιάζει τοὺς κατοίκους τῆς Ἀσίας, ὄχι βέβαια μέ τή δική τους
θέληση, παρά ἀσφαλισμένους πάντα μέ στρατιωτικές δυνάμεις πιό ἰσχυ-
ρές ἀπό ὅσες μπορεῖ νά διαθέσει κάθε πόλη. Ἄν τώρα ἐμεῖς μεταφέ-
ρουμε δυνάμεις ἀκόμα ἰσχυρότερες ἐκεῖ — πράγμα εὐκολότατο γιά
μᾶς, ἀρκεῖ νά τό θελήσουμε — σίγουρα καί ἀκίνδυνα θά καρπωθοῦμε
ὅλη τήν Ἀσία. Καί ἀσφαλῶς εἶναι καλύτερα νά πολεμοῦμε ἐμεῖς
μ' ἐκεῖνον, γιά νά τοῦ καταλύσουμε τή βασιλεία, παρά νά ἀλληλο-
τρωγόμεστε συνέχεια γιά τό ποιός θά πετύχει τήν ἡγεμονία στήν
Ἑλλάδα.

Εἶναι μάλιστα ἀνάγκη νά γίνεῖ ἡ ἐκστρατεία στίς μέρες τοῦτες 167 Ἡ ἀνάγκη νά
τῆς γενιᾶς μας, γιά νά ἀπολαύσουν ἐπιτέλους καί τά ἀγαθὰ αὐτοί πού
ὡς τώρα γεύτηκαν μόνο τίς συμφορές καί νά μήν περάσουν τή ζωὴ
τους ὅλη μέσα στή δυστυχία. Φτάνει τό παρελθόν — τότε πού καί
ἀποκαταστα-
θοῦν τό
γενηγοότερο
οἱ Ἕλληνες.

- 168 ποιό κακό δέν ἔπесе ἀπάνω τους! Πάντα εἶναι πολλές οἱ συμφορές
 στὸ φυσικό τοῦ ἀνθρώπου, ἐπινοήσαμε καὶ ἑμεῖς ἀκόμα περισσό-
 τες ἀπὸ τίς ἀναπόφευκτες: Δημιουργήσαμε στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ
 μας πολέμους καὶ ἐπαναστάσεις, ὥστε ἄλλοι νὰ χάνονται παράνομα
 μέσα στὴν ἴδια τους τὴ χώρα, ἄλλοι σέ ξένους τόπους νὰ περιφέρον-
 ται ἄθλιοι μαζί μέ τὰ παιδιά καὶ τίς γυναῖκες τους, τέλος πολλοὶ
 ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴ στέρηση νὰ ὑποχρεώνονται νὰ ὑπηρετοῦν
 τὸν ἐχθρό καὶ νὰ πεθαίνουν πολεμώντας μέ τούς φίλους. Γιὰ τὴν
 169 κατάσταση αὐτὴ κανεῖς ποτέ δέν ἀγανάχτησε! Γιὰ τὰ φανταστικά
 βέβαια δράματα, πού συνθέτουν καὶ παρουσιάζουν οἱ τραγικοί ποιη-
 τές, ὅλοι νιώθουν τὴν ὑποχρέωση νὰ συγκινοῦνται καὶ νὰ κλαῖν
 ὅταν ὅμως βλέπουν μπροστά στά μάτια τους νὰ διαδραματίζονται
 τραγωδίες ἀληθινές, φριχτές καὶ ἀναρίθμητες, αὐτές πού φέρνει
 τοῦ πολέμου ἡ κατάρρα, τόσο μακριὰ βρίσκονται ἀπὸ τό νὰ νιώσουν
 λύπη, ὥστε πιότερο χαίρονται γιὰ τό κακό πού προξενεῖ ὁ ἕνας στὸν
 170 ἄλλο παρά γιὰ τὴν προσωπικὴ τους εὐτυχία.
 Δέν ἀποκλείεται ὥστόσο καὶ νὰ γελάσουν μερικοὶ μέ τὴν ἀφέλεια
 μου, πού κάθουμι ἐδῶ πέρα καὶ ὀδύρομαι γιὰ τὴ δυστυχία ἀτομικῶν
 περιπτώσεων σέ τέτοιες περιστάσεις, ὅπου ἡ Ἰταλία ὅλη ἔχει γίνεῖ
 ἄνω κάτω¹²³, ἡ Σικελία ὑποδουλώθηκε¹²⁴, τόσες πόλεις ἔχουν παρα-
 δοθεῖ στὸ βάρβαρο¹²⁴ καὶ ὅλη ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα βρίσκεται πιά μπρο-
 στά σέ ἔσχατους κινδύνους.
 170 Ἄπορῶ μάλιστα καὶ μέ τὴ στάση πού κρατοῦν οἱ διάφοροι ἡγέ-
 τες στίς πόλεις τίς ἑλληνικές. Νομίζουν πῶς ἔχουν τό δικαίωμα νὰ
 νιώθουν περηφάνια, τὴ στιγμή πού ποτέ δέν μπόρεσαν οὔτε νὰ ποῦν,
 μὰ οὔτε καὶ νὰ στοχαστοῦν τίποτα γιὰ τό θέμα αὐτό πού ἔχει τόση
 σημασία. Ἐπρεπε δηλαδή αὐτοί, ἂν ἄξιζαν πραγματικά τὴ φήμη πού
 ἔχουν τώρα, νὰ ἀφήσουν κατὰ μέρος κάθε ἄλλο ζήτημα καὶ νὰ κατα-
 πιαστοῦν νὰ δώσουν γνώμη μονάχα γιὰ τὸν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους.
 171 Δέν ἀποκλείεται νὰ ἔφεραν κάποιο θετικό ἀποτέλεσμα καὶ στὴν
 περίπτωση ὅμως πού θά ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπογοητευθοῦν, θά
 ἄφηναν τὰ λόγια τους χρησμούς γιὰ τίς μελλούμενες γενιές. Τώρα
 ὅμως αὐτοὶ πού ἔχουν τὴ δόξα τὴ μεγάλη καταπιάνονται περισπού-
 δαστα μέ τὰ ἀσήμαντα ζητήματα καὶ ἀφήνουν σ' ἐμᾶς, πού δέν ἔχου-
 με σχέση μέ τὴν πολιτική, τὴ φροντίδα νὰ δίνουμε συμβουλές γιὰ θέ-
 ματα μέ τόση σπουδαιότητα.

Ἄλλά ὅσο πιό μικρόψυχοι εἶναι οἱ ἀρχηγοί μας, τόσο πιό σοβαρά καί πιό ἀποφασιστικά πρέπει νά ἐξετάζουσι οἱ ἄλλοι τόν τρόπο πού θά ἀπαλλαγούμε ἀπό τίς ἔχθρες πού μᾶς βασανίζουν τώρα. Γιατί τώρα βέβαια μάταια κάνουμε συνθήκες γιά εἰρήνη! Στήν πραγματικότητα δέ ματαιώνουμε ὀριστικά τόν πόλεμο· μόνο τόν ἀναβάλλουμε, καί περιμένουμε τήν εὐκαιρία τήν καλή, πού θά ἔχουμε τή δύναμη νά καταφέρουμε ὁ ἓνας στόν ἄλλο κάποιο χτύπημα ἀνεπανάληπτο!..

Ὅμως εἶναι ἀνάγκη νά βγάλουμε ἀπό τή μέση τά σχέδια τά ὕπουλα καί νά καταπαιστοῦμε ἐπιτέλους μονάχα μέ τά ἔργα πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά ζοῦμε μέσ στίς πόλεις μας μέ ἀσφάλεια μεγαλύτερη καί νά ἔχουμε ἀνάμεσά μας ἐμπιστοσύνη περισσότερη. Βέβαια νά ἀναπτυχθεῖ τό θέμα αὐτό εἶναι ἀπλό καί εὐκόλο: Δηλαδή εἶναι ἀδύνατο νά ἐξασφαλίσουμε μιᾶ σίγουρη εἰρήνη, ἅμα δέν πολεμήσουμε ὅλοι μαζί ὁμόφωνα τούς Πέρσες· ἀδύνατο νά ὁμονήσουν οἱ Ἕλληνες, προτοῦ πεισθοῦν καί τίς ὠφέλειες ἀπό τόν κοινό ἔχθρο νά ἐπιζητοῦν καί τούς πολέμους μέ τόν ἴδιο ἀντίπαλο νά κάνουν.

Καί ὅταν γίνουν ὅλα αὐτά καί λείπει ἀπό τή μέση ἡ φτώχεια, πού καταστρέφει τίς φιλίες καί ὀδηγεῖ τούς συγγενεῖς σέ ἀμάχες, ἀναστατώνει ὅλους τούς ἀνθρώπους καί φέρνει τούς πολέμους, δέν εἶναι δυνατό νά μήν ὁμονήσουμε καί νά μήν νιώθουμε ἀγάπη ἀληθινή ὁ ἓνας γιά τόν ἄλλο. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους πρέπει νά κάνουμε τό πᾶν, γιά νά μεταφερθεῖ τό γρηγορότερο ἀπό δῶ ὁ πόλεμος στό χῶρο τῆς Ἀσίας. Εἶναι τό μόνο ἀγαθό πού θά ἦταν δυνατό ἴσως νά βγάλουμε ἀπό τούς ἀνόσιους πολέμους μεταξύ μας, ἂν θά τό ἀποφασίζαμε ἐπιτέλους νά ἐκμεταλλευτοῦμε ἐνάντια στούς βαρβάρους γιά τό δικό μας τό καλό τήν πικρή πείρα πού μᾶς ἐξασφάλισαν ἐδῶ.

Ἄλλά, θά πεῖτε, θά πρέπει ἴσως ἐξαιτίας τῆς συνθήκης¹²⁶ νά συγκρατηθοῦμε, νά μήν βιαστοῦμε καί νά μήν κάνουμε τήν ἐκστρατεία νωρίτερα ἀπό τήν ὥρα της. Ἄλλωστε οἱ πόλεις πού ἀπόχτησαν αὐτονομία μέ τή συνθήκη αὐτή νιώθουν εὐγνωμοσύνη γιά τό βασιλιά, γιατί σ' αὐτόν χρωστοῦν αὐτή τήν χάρη· καί ὅσες πάλι ἔχουν παραδοθεῖ στά χέρια τῶν βαρβάρων δέν τά βάζουν παρά μέ τούς Σπαρτιάτες πρῶτα καί ὕστερα μέ τούς ἄλλους πού ὑπόγραψαν μαζί τους τούς ὅρους τῆς εἰρήνης, γιατί πιστεύουν πώς αὐτοί εἶναι ἡ αἰτία πού τούς ἀνάγκασ-

175 Τό χρέος νά καταλυθεῖ ἡ εἰρήνη τοῦ Ἀνακίδα.

σε νά γίνουν οί σκλάβοι τῶν βαρβάρων. Μά ἕνας ἀκόμα λόγος παραπάνω νά διαλύσουμε ἀμέσως τή συμφωνία αὐτή, πού δημιούργησε μιὰ τέτοια γνώμη ἀπαράδεκτη : "Ὅτι δῆθεν ὁ βάρβαρος νοιάζεται τήν Ἑλλάδα καί προστατεύει τήν εἰρήνην¹²⁷, ἐνῶ μερικοί ἀπό μᾶς εἶναι αὐτοί πού τή λυμαίνονται καί τήν καταστρέφουν.

176 Καί τό πιό κωμικό ἀπό ὅλα, ἀπό τά ἄρθρα τῆς συνθήκης περισσότερο σεβόμαστε ἐκεῖνα πού εἶναι τά χειρότερα γιά μᾶς : Αὐτά πού δίνουν στά νησιά μας καί στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης τήν αὐτονομία ἀπό πολὺν καιρό τώρα καταπατήθηκαν¹²⁸ καί ἄδικα ἀναφέρονται μέσα στίς στήλες¹²⁹ τῆς συνθήκης· ἐκεῖνα ὅμως πού εἶναι ἡ ντροπή μας καί πού πολλούς ἀπό τοὺς συμμάχους μας ἔχουν ρίξει στή σκλαβιά, μένουν στή θέση τους ἀκλόνητα καί τά σεβόμαστε ἀπόλυτα· καί ὅμως θά ἔπρεπε νά τά καταστρέψουμε ἀμέσως, νά μήν τά ἀφήσουμε οὔτε μιὰ μέρα, νομίζοντάς τα διαταγές τοῦ βασιλιᾶ καί ὄχι ἄρθρα ἰσότιμης συνθήκης. Ποιός τάχα δέν τό ξέρεי ὅτι συνθήκη ἔχουμε, ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότητα¹³⁰ καί δικαιώματα καί γιά τίς δύο μερίδες πού συμβάλλονται, καί διαταγή, ὅταν τό ἕνα μέρος ἀπό τά δύο ἀντίθετα μειονεκτεῖ γιά ὄφελος τοῦ ἄλλου;

177 Γι' αὐτό τό λόγο ἀκριβῶς ἔχουμε ὅλο τό δικαίωμα νά καταγγείλουμε τοὺς πρέσβεις πού διαπραγματεύτηκαν αὐτή τήν εἰρήνη, ἐπειδή, ἐνῶ τοὺς ἔστειλαν οἱ Ἕλληνες, ὑπόγραψαν συνθήκη πού μόνο τοὺς βαρβάρους εὐνοεῖ. Ὡστόσο, εἴτε πίστευαν πῶς ὁ καθένας ἔπρεπε νά διαφεντεύει μόνο τή δικιά του πόλη εἴτε νά ἐξουσιάζει καί τίς χῶρες πού κατακτήθηκαν στόν πόλεμο ἢ καί νά ἀρκεστεῖ στίς κτήσεις πού εἶχε στά χρόνια τῆς εἰρήνης, αὐτοί εἶχαν χρέος νά ὀρίσουν μιὰ ἀπό τίς τρεῖς αὐτές λύσεις καί νά ὑπογράψουν τή συνθήκη μέ πνεῦμα ἀπόλυτης ἰσοτιμίας καί δικαιοσύνης.

178 Τώρα ὅμως τόσο στήν πόλη τή δικιά μας ὅσο καί στῶν Σπαρτιατῶν δέν ἀναγνώρισαν καμιά τιμή· ἀντίθετα ὄρισαν τό βάρβαρο δεσπότη ἄλλης τῆς Ἀσίας, σάν νά εἶχαμε πολεμήσει ἐμεῖς γιά λογαριασμό του ἢ σάν νά ἦταν πολὺ παλιά ἡ ἐξουσία τῶν Περσῶν καί ἐμεῖς μόλις πού κατοικήσαμε στίς πόλεις μας· σάν νά μήν πῆραν τήν τιμή αὐτή τώρα στά τελευταῖα καί σάν νά μήν εἶχαμε ἐμεῖς ἀπό τά πανάρχαια χρόνια τήν ἐξουσία στήν Ἑλλάδα.

179 Ἐχω μάλιστα τή γνώμη ὅτι μέ αὐτά πού τώρα θά σᾶς πῶ θά ἀποδείξω καθαρά τόσο τήν προσβολή πού ἔγινε σ' ἐμᾶς ὅσο καί τά

πλεονεκτήματα πού ἀποκόμισε ὁ Πέρσης βασιλιάς. Δηλαδή εἶναι γνωστό πώς ὅλη ἡ γῆ πού σκέπει ὁ οὐρανός εἶναι μοιρασμένη σέ δύο μεγάλα τμήματα¹³¹ — τό ένα τό λέν Ἀσία, τό ἄλλο Εὐρώπη. Ὁ βασιλιάς μέ τή γνωστή συνθήκη πῆρε στήν ἐξουσία του τό μισό μέρος ὀλόκληρης τῆς γῆς, σάν νά ἔκανε τή μοιρασιά τοῦ κόσμου μέ τό Δία¹³² καί ὄχι ἰσότιμη συνθήκη μέ ἀνθρώπους. Καί ὕστερα αὐτή τή θλιβερή 180 συνθήκη μᾶς ὑποχρέωσε νά τή χαράξουμε σέ στήλες λίθινες καί νά τήν καταθέσουμε στά πανελλήνια ἱερά, σάν τρόπαιο πολύ λαμπρότερο γι' αὐτόν ἀπό ὅσα στήνονται στίς μάχες. Καί πράγματι, αὐτά τά τελευταῖα εἶναι γιά κατορθώματα περιορισμένης σημασίας καί ἀποτελέσματα μιᾶς ἴσως τυχερῆς στιγμῆς· οἱ στήλες ὅμως προβάλλουν τό ἀποτέλεσμα ἑνός πολέμου μακροχρόνιου σέ βάρος ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γιά ὅλα αὐτά θά πρέπει νά μᾶς πιάσει ἡ ἀγανάκτηση καί νά κοιτάξουμε νά βροῦμε τρόπο νά πάρουμε ἐκδίκηση γιά ὅσα πάθαμε στό παρελθόν καί νά τακτοποιήσουμε τά πράγματα στό μέλλον. Στό κάτω κάτω εἶναι ντροπή σάν ἰδιώτης ὁ καθένας νά ἔχουμε στά σπίτια μας γιά δούλους τοὺς βαρβάρους, καί ἀπό τήν ἄλλη ἐπίσημα σάν κράτος νά ἀφήνουμε τόσους ἀπό τοὺς συμμάχους μας νά εἶναι δούλοι ἐκείνων· εἶναι ντροπή αὐτοί πού ἔζησαν στά χρόνια τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, γιά τό χατήρι μιᾶς γυναίκας πού τοὺς κλέψανε, νά νιώσουν τόσο ὅλοι μαζί τήν προσβολή πού ἔγινε, ὥστε νά μή σταματήσουν τόν πόλεμο, παρά μονάχα ἀφοῦ κατάστρεψαν ἀπ' τά θεμέλια τήν πόλη αὐτοῦ πού τόλμησε νά τοὺς προσβάλει, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος ἐμεῖς σήμερα, 182 τή στιγμή πού καταξευτερίζεται ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα, νά μὴν τοὺς ἐπιβάλουμε ὅλοι μαζί μιᾶ τιμωρία — ἐνῶ εἶναι στό χέρι μας νά πραγματοποιήσουμε ἀκόμα καί τήν τολμηρότερη εὐχή μας. Ἐξάλλου μόνο ἓνας τέτοιος πόλεμος εἶναι ἀπό τήν εἰρήνη προτιμότερος : Μοιάζει μέ πανηγυρική πομπή¹³³ παρά μέ ἐκστρατεία καί εἶναι ὠφέλιμος καί γιά ὅσους θέλουν τήν ἡσυχία τους καί γιά κείνους πού ἐπιθυμοῦν τόν πόλεμο. Ἐξασφαλίζει, βλέπετε, τή δυνατότητα στους πρώτους νά ἀπολαμβάνουν χωρίς φόβο τά ἀγαθὰ τους, στους ἄλλους πάλι νά ἀποχτήσουν πλούτη πολλά ἀπό τίς ξένες χῶρες.

181 Ἰλικά καί ἠθικά ὠφέλη ἀπό τήν ἐκστρατεία.

Μά καί ἀπό κάθε ἀποψη ἄν τό συλλογιστεῖ κανεῖς στά σ'βαρά, 183

- θά βρεῖ πώς τέτοιες πράξεις μᾶς ὠφελοῦν πάρα πολύ. Καί πράγματι, μέ ποιούς πρέπει νά πολεμοῦν οἱ ἄνθρωποι πού δέν κατέχονται ἀπό καμιά διάθεση πλεονεξίας, ἀλλά κοιτοῦν μόνο τό δίκαιο; Δέν πρέπει νά τά βάζουν μέ αὐτούς πού καί παλιότερα ἔβλαψαν τήν Ἑλλάδα καί
- 176 τώρα πάλι τήν ἔχουν στό μάτι καί ἔλο τόν καιρό τρέφουν ἐναντίον
- 184 μας αἰσθήματα μονάχα μίσους; Ποιούς εἶναι φυσικό νά φθονοῦν ὅσοι δέν ἔχουν χάσει ἀκόμα τό φιλότιμό τους ἐντελῶς, ἀλλά διατηροῦν μιά στάλα ἀξιοπρέπειας; Δέν πρέπει νά μισοῦν ἐκείνους πού ἔχουν φορτωθεῖ ἐξουσία μεγαλύτερη ἀπό ὅση γίνεται νά σηκώσει ἡ φύση ἡ ἀνθρώπινη, μόλο πού ἡ ἀξία τους δέ φτάνει οὔτε τούς πύθλιους δικούς μας; Καί ἐναντίον τίνων ἔχουν χρέος νά ἐκστρατεύουν αὐτοί πού θέλουν νά δείχνουν εὐσέβεια, μὰ δέν ξεχνοῦν οὔτε στιγμή καί τό συμφέρον τους; Ὅχι ἐναντίον ἐκείνων πού εἶναι φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί, πού ἔχουν ἀποκτήσει ἀμέτρητα ἀγαθά, μὰ δέν εἶναι σέ θέση νά τά ὑπερασπίσουν; Ἐ λοιπόν, ἔλους αὐτούς τούς ἄρους τούς συγκεντρώνουν ἀπάνω τους οἱ Πέρσες.
- 185 Ἄλλωστε οὔτε καί τίς πόλεις μας πρόκειται νά λυπήσουμε στρατολογώντας στρατιῶτες ἀπό αὐτές, πράγμα πού τώρα, στόν πόλεμο πού κάνουν μεταξύ τους, ἀναμφισβήτητα τούς εἶναι ὀχληρότατο. Εἶμαι μάλιστα βέβαιος ὅτι πολύ λιγότεροι θά θέλουν νά μείνουν ἀπό ὅσους θά ἔχουν τή λαχτᾶρα νά πάρουν μέρος στήν ἐκστρατεία αὐτή. Ποιός τάχα νέος ἤ καί ἡλικιωμένος θά εἶναι τόσο ἀδιάφορος, ὥστε νά μή δεχτεῖ νά πάρει μέρος σ' αὐτό τό στράτευμα πού θά τό διευθύνουν μαζί Σπαρτιάτες καί Ἀθηναῖοι, πού ὀργανώνεται γιά τήν ἐλευθερία τῶν συμμάχων, πού ξεκινάει μέ τίς εὐχές ἑλλης ἀνεξαρτέτως τῆς Ἑλ-
- 186 λάδας, πού ἔχει σκοπό νά τιμωρήσει τούς βαρβάρους; Ἀλλά καί πόση φήμη, τί θύμηση θαυμάσια, πόση δόξα πρέπει νά φανταστοῦμε ὅτι θά ἀποκτήσουν ὅσο θά εἶναι ζωντανοί, ἤ θά ἀφήσουν πίσω τους, ἦν θά πεθάνουν, ὅσοι θά ξεχωρίσουν σέ ἕναν ἀγώνα τόσο ἱερό; Καί ἀφοῦ ἐκεῖνοι πού πολέμησαν μονάχα τόν Ἀλέξανδρο¹³⁴ καί δέν κυρίευσαν παρά μιά πόλη μόνο ἀξιώθηκαν τέτοιους λαμπρούς ἐπαίνους, ποιά ἀνείπωτα ἐγκώμια πρέπει νά περιμένουμε πώς θά δεχτοῦν αὐτοί πού θά κυριαρχήσουν σέ ἕλλη τήν Ἀσία; Ποιός ἀπό τούς ποιητές ἤ ἀπό τούς ῥήτορες δέ θά μοχθήσει καί δέ θά ἐξαντλήσει ὅλες του τίς δυνάμεις καί τίς γνώσεις του μέ τή φιλοδοξία νά ἀφήσει ἀθάνατο

μνημείο στους αιώνες τόσο για τή δικιά του ικανότητα, όσο και για τήν ἀρετή ἐκείνων;

Τώρα πιά, πού βρίσκομαι στοῦ λόγου μου τό τέρμα, δέν ἔχω τήν ἴδια γνώμη πού εἶχα ὅταν τόν ἄρχιζα. Τότε πίστευα πώς θά μπορέσω νά μιλήσω μέ τρόπο ἀντάξιο γιά ἕνα τέτοιο θέμα· τώρα ὅμως ξέρω καλά πώς δέν τά ἔχω καταφέρει νά φτάσω τή σπουδαιότητά του καί πώς πολλά πού εἶχα στό νοῦ μου νά σᾶς πῶ μοῦ ἔχουν διαφύγει¹³⁵. Δέν ἀπομένει παρά νά προσπαθεῖστε μόνοι σας νά συλλάβετε τήν εὐημερία πού θά ἀποκτήσουμε, ἐάν θά στρέψουμε πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς ἠπείρου τόν πόλεμο πού τώρα κάνουμε μεταξύ μας, ἂν μεταφέρουμε τά πλούτη τῆς Ἀσίας στό χῶρο τῆς Εὐρώπης.

Καί νά μή μείνουν αὐτά πού τώρα ἀκούσατε λόγια μονάχα ἄδεια, ἀλλά, ὅσοι μποροῦν νά τά μεταβάλουν σέ πράξη θετική, νά ξεσηκώσουν μέ ζῆλο ὁ ἕνας τόν ἄλλο καί νά προσπαθήσουν μέ κάθε μέσο νά ἐπιτύχουν τή συμφιλίωση τῆς πόλης μας καί τῶν Σπαρτιατῶν· ὅσοι πάλι διεκδικοῦν μιά θέση ξέχωρη στό χῶρο τῶν ρητόρων, νά πάψουν πιά νά ἀσχαλοῦνται μέ τό λόγο μου γιά τή γνωστή Παρακαταθήκη¹³⁶ καί νά ἀραδιάζουν καί τίς ἄλλες τους γνωστές μικρολογίες· εἶναι καιρός νά βάλουν τά δυνατά τους νά μέ ἀνταγωνιστοῦν σ' αὐτόν ἐδῶ τό λόγο καί νά σκεφτοῦν πῶς θά μιλήσουν μέ τρόπο ἰκανότερο γι' αὐτό τό ἴδιο θέμα, ἔχοντας στό μυαλό τους ὅτι αὐτοί πού δίνουν μεγάλες ὑποσχέσεις δέν πρέπει νά ἐξαντλοῦνται σά μικροζητήματα, δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά εἰσηγοῦνται μέτρα πού δέ θά ἐξασφαλίσουν καμιά προκοπή σ' αὐτούς πού θά πεισθοῦν, ἀλλά νά δίνουν συμβουλές πού, ἂν εἰσακουστοῦν, καί οἱ ἴδιοι θά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τή δυσπραγία πού ἔχουν¹³⁷, μά καί στοὺς ἄλλους θά φανοῦν πώς πρόσφεραν λαμπρές ὑπηρεσίες.

187 Ἀνακεφαλαίωση
Πρόσκληση
τῶν ρητόρων
γιά συνεργασία
πάνω στό γνω-
στό θέμα τῆς
ἐκστρατείας.

188

189

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

τοῦ ἼΣΟΚΡΑΤΗ

1. Οἱ ἐπισημότερες πανελλήνιες γιορτές ἦταν : Τά Ὀλύμπια, πού γίνονταν στήν Ὀλυμπία κάθε τέσσερα χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τά Πύθια στοὺς Δελφούς, κάθε πέντε χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνα, τά Ἴσθμια στὸν Ἴσθμό, κάθε τρία χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνα, καὶ τά Νέμεα στή Νεμέα, κάθε δύο χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Διός. Στίς γιορτές αὐτές, ἐκτός ἀπὸ τίς θυσίες καὶ τίς ἄλλες λατρευτικές ἐκδηλώσεις, γίνονταν καὶ κάθε λογῆς ἀγῶνες, πνευματικοί, καλλιτεχνικοί καὶ ἰδίως ἀθλητικοί. Οἱ νικητές ἀποκτοῦσαν τιμὴ καὶ δόξα πανελλήνια. Σέ τέτοιες ἐορταστικές συγκεντρώσεις, πανηγύρεις, ὅπως τίς ἔλεγαν (ἀπὸ τὸ πᾶν καὶ ἄγυρις = συνάθροιση), ἀπαγγέλονταν συνήθως καὶ οἱ Πανηγυρικοὶ λόγοι, πού εἶχαν γιὰ θέμα ἢ τὴν κοινὴ γιορτὴ, πού γιόρταζε τὸ συγκεντρωμένο πλῆθος, ἢ τὸ λαὸ πού ἄκουε, τοὺς προγόνους καὶ τὰ κατορθώματά τους.

2. Ἡ λέξι σοφιστής στά ἔργα τοῦ Ἰσοκράτη καὶ γενικότερα στήν ἐποχὴ του δέν ἔχει φυσικά τὴ σημερινή της σημασία — τοῦ ἀνθρώπου δηλ. πού χρησιμοποιοεῖ λογικοφανῆ ἐπιχειρήματα, γιὰ νά ὑποστηρίξει μιὰ παράλογη θέση. Σημαίνει εὐρύτατα τὸν ἄνθρωπο μέ τίς πνευματικές ἀνησυχίες, αὐτὸν πού προσπαθεῖ νά ἀπαντήσῃ σέ προβλήματα φιλοσοφικά, ἠθικά, πνευματικά, θά μπορούσαμε ἴσως νά ποῦμε τὸ φιλόσοφο, μέ πρακτικὴ ὅμως κατεύθυνση. Οἱ γνωστοὶ σοφιστές — Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ἰππίας καὶ ἄλλοι — δέν εἶναι γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, παρὰ δάσκαλοι ἐκλεκτοὶ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ρητορικῆς, πνευματικοὶ ἄνθρωποι καὶ ἔξοχοι στοχαστές.

3. Ὑπαιμιγμός στοὺς Ὀλυμπιακοὺς λόγους τοῦ Γοργία καὶ τοῦ Λυσία (ἀπὸ αὐτοὺς σώθηκαν μόνο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα). Ὁ πρῶτος ἀπάγγειλε τὸ 392 π.Χ. στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τὸν «Ὀλυμπιακόν» του λόγο, ὅπου καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας σέ ὁμόνοια καὶ ὕστερα σέ πόλεμο κατὰ τῶν βαρβάρων, μέ σκοπὸ τὴν κατάληψη τῆς χώρας τους καὶ τὴν ἀποικιακὴ ἐπέκταση τῶν Ἑλλήνων. Στὴν ἐπόμενη Ὀλυμπιάδα, τοῦ 388 π.Χ., ὁ Λυσίας φαίνεται πὸς ἀπάγγειλε ἐπίσης λόγο καὶ καλοῦσε

τούς "Έλληνες νά ένωθοῦν σέ πόλεμο κοινό κατά τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν. Οἱ δυό αὐτοί λόγοι ὅπωςδῆποτε εἶχαν ἐπίδραση πάνω στόν Πανηγυρικό τοῦ Ἴσοκράτη, πού πραγματεύεται τό ἴδιο θέμα καί κυκλοφόρησε τό 380 π.Χ., μέ τήν εὐκαιρία πάλι μιᾶς Ὀλυμπιάδας.

4. Μέ τήν ἔκφραση δικαστικά ἔγγραφα — καί ὄχι μέ τή γνωστότερη δικανικούς λόγους — νομίζουμε πώς ἀποδίδεται ὀρθότερα τό «τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων» τοῦ κειμένου, διότι ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ Ἴσοκράτη προβάλλεται σαφέστερα καί γίνεται πιό κατανοητή. Ἄλλωστε πολλοί ἀπό τοὺς δικανικούς λόγους εἶναι δουλεμένοι μέ τέτοια τέχνη καί ἐπιμέλεια, ὥστε τίποτε δέν ἔχουν νά ζηλέψουν καί ἀπό τοὺς καλύτερους ἐπιδεικτικούς.

5. Οἱ ἔκλεκτοί εἶναι ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του. Σ' αὐτούς ἀπευθύνεται ὁ λόγος του καί ἔχει σκοπό νά τοὺς μορφώσει πολιτικά, μά καί νά τοὺς μύήσει στά μυστικά τῆς ρητορικῆς τέχνης. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν νά προσέχει πολύ τόσο στή φραστική διατύπωση, ὅσο καί σέ ὅλη τήν ἀρχιτεκτονική δομὴ τοῦ λόγου του.

6. Τυπικό μοτίβο στά προοίμια τῶν πιό πολλῶν ρητορικῶν λόγων. Καί ὁ Ἴσοκράτης δέν πρωτοτυπεῖ ὄχι μονάχα στό προοίμιο, ἀλλὰ καί στή γενική ἐκτέλεση τοῦ θέματος. Οἱ ἰδέες — τό εἶπαμε — ἀποτελοῦν ἐπανάληψη ἀνάλογων ἰδεῶν καί προτάσεων τοῦ Γοργία, πού ὥστόσο προηγήθηκε ἀπό τόν Ἴσοκράτη δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια, σημασία ὅμως ἔχει ὁ ἰδιαιτέρως τρόπος πού τίς προβάλλει ὁ τελευταῖος.

7. Εἶναι βέβαιον πώς ὁ Πανηγυρικός ἀπασχόλησε τόν Ἴσοκράτη περὶ τὰ δέκα χρόνια. Τὸν δούλευε συνέχεια ἀπὸ τό 390 ὡς τό 380 π.Χ., καί μάλιστα στά πιό δημιουργικά του χρόνια, ἀπὸ 46 μέχρι 56 χρονῶν.

8. Αὐτὸ ἀναφέρει καί στό Φίλιππο (§ 84). Ἐκεῖ ὅμως ντρέπεται γιὰ τήν ἔπαρση αὐτῆ καί παραδέχεται σχεδὸν πώς ἕνας τέτοιος λόγος εἶναι τολμηρὸς καί ὅπωςδῆποτε ἀποτέλεσμα μιᾶς κάποιας ἀπειρίας.

9. Γιατί τό ναυτικό τῶν Ἀθηναίων πρόσφερε ὑπηρεσίες ὕψιστες στήν κοινὴ ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων κατά τὰ Μηδικά. Ὑστερα ἡ διαγωγή τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τόν Πελοποννησιακὸν πόλεμον προκάλεσε τὴν δυσarrέσκεια ὄλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὅλα αὐτὰ προετοιμάζουν τὴν δημιουργίαν τῆς δευτέρας Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καί ὁ λόγος τοῦ Ἴσοκράτη τὴν διευκόλυνε ὅπωςδῆποτε.

10. Ὁ Ἴσοκράτης θέλει νά ἀποδείξει πώς ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία εἶναι «πάτριος» ἀλλὰ καί «βελτίστη» πολιτεία μαζί.

11. Δηλαδή τούς Σπαρτιάτες.

12. Ὁ ὑπαινιγμός στρέφεται κατά τῶν Λακεδαιμονίων, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπό τούς Ἑλληνας καί ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῆς Λακωνίας, ἀφοῦ ἐδιώξαν πρῶτα τούς παλιούς κατοίκους της.

13. Ὁ μῦθος περὶ αὐτοχθονίας εἶναι κοινός στά ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν. Τόν βρίσκουμε λ.χ. στό Θουκιδίδη (II, 36), στόν Πλάτωνα (Μενέξενος, 237) κ.λ.π. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Ἰσοκράτης τόν χρησιμοποιεῖ καί ἄλλοῦ (Παναθηναϊκός, § 124—125).

14. Τό σιτάρι.

15. Ὁ μῦθος λέει ὅτι ἡ Δήμητρα, ὅταν ὁ Πλούτωνας τῆς ἔκλειψε τήν κόρη της τήν Περσεφόνη, ἔτρεχε σάν τρελή ἀναζητώντας την. Κάποτε ἔφθασε καί στήν Ἀττική, στήν Ἐλευσίνα μάλιστα, καί ὁ βασιλιάς της Κελεός τή φιλοξένησε στό παλάτι του. Γιά νά δείξει τήν εὐγνωμοσύνη της γιά τή φιλοξενία, δίδαξε τή γεωργία στό γιό τοῦ βασιλιά Τριπτόλεμο. Τόν ἔστειλε μάλιστα μέ ἕνα ἄρμα, πού τό ἔσερναν δράκοντες φτερωτοί, νά διαδώσει τούς χρυσοῦς σπόρους σέ ὅλη τήν οἰκουμένη καί νά διδάξει τή γεωργία στούς ἀνθρώπους.

16. Ἐλευσίνια ἦταν γιορτή πού γινόταν στήν Ἐλευσίνα πρός τιμή τῆς Δήμητρας ἀπό πολύ παλιά κάθε τρία ἢ κάθε πέντε χρόνια. Στήν ἱστορική ἐποχή κάθε πέντε χρόνια γίνονταν τά μεγάλα Ἐλευσίνια καί ἴσως κάθε χρόνο τά μικρά. Οἱ γιορτές αὐτές δέν πρέπει νά συγχεόνται μέ τά Ἐλευσίνια Μυστήρια. Γι' αὐτά δέν ξέρομε παρά ἐλάχιστα πράγματα — τόσο μυστήριο σκέπαζε τήν ὑπόθεση αὐτή, γνωστή μόνο στούς μυημένους, πού ποτέ δέν ἔβγαζαν λέξη. Εἶναι ὥστόσο μάλλον βέβαιο πώς αὐτοί σέ κατάσταση ἔκστασης μυστικιστικῆς, ἕνα εἶδος καταληψίας, δέχονταν — ἢ φαντάζονταν πώς δέχονταν — πληροφορίες γιά τό μέγα πρόβλημα πού συγκλόνηζε τόν ἄνθρωπο ἀπό τή στιγμή πού πρωτοφάνηκε στή γῆ: Γιά τό πρόβλημα τῆς ζωῆς μετά θάνατο. Ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Διόνυσος, πού λατρεύονταν στά Μυστήρια αὐτά, ἦταν, λέει, σέ θέση νά ἀπαντήσουν στά ἐναγώνια ἐρωτήματα τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ καί οἱ τρεῖς εἶχαν ἰδιαίτερες σχέσεις καί μέ τή ζωή καί μέ τόν Ἄδη, μέ τό θάνατο.

17. Πρόκειται γιά τά μικρά Ἐλευσίνια.

18. Ἀπαρχές εἶναι ἡ προσφορά στούς θεούς ἀπό τούς πρῶτους πρῶτους καρπούς τῆς χρονιάς. Τό ἔθιμο εἶναι πολύ παλιό καί συναντιέται τόσο στήν ἐλληνική ὥσο καί στήν ἰουδαϊκή θρησκεία. (Ἐπιζεῖ

καί στίς μέρες μας ένσωματωμένο σά χριστιανικά λατρευτικά ἔθιμα).

19. Πρόκειται γιά τόν πρῶτο ἑλληνικό ἀποικισμό, πού ἔγινε μετά τήν κάθοδο τῶν Δωριέων καί ἔφερε τούς Ἑλληνας σέ σύγκρουση μέ τούς βαρβάρους τῆς Ἀσίας. Ἡ λύση τοῦ οικονομικοῦ — κοινωνικοῦ προβλήματος μέ τόν ἀποικισμό ἀποτελεῖ πίστη βαθιά γιά τόν Ἰσοκράτη, πού τήν προβάλλει κάθε τόσο μέ ἐπιμονή καί πειστική ἐπιχειρηματολογία.

20. Ἐννοεῖ τό πολίτευμα πού καθιέρωσε ὁ Θησεύς. Αὐτός ἔκανε καί τόν πρῶτο συνοικισμό τῆς Ἀττικῆς, πού ἀποτελέσει τήν Ἀθήνα.

21. Στήν Ὀμηρική ἐποχή, ἀλλά καί ἀργότερα, σά φονικά ἐγκλήματα ἐφαρμόζονταν ὁ νόμος τῆς αὐτοδικίας, δηλαδή καθένας εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει σ' αὐτόν πού τόν ἀδίκησε τήν τιμωρία πού ὁ ἴδιος ἔχρινε δίκαια.

22. Μέ τήν ἀναπτυγμένη υἱική καί πνευματική ζωή, μέ τά ἄφθονα μέσα ψυχαγωγίας πού διέθετε — μουσικούς καί δραματικούς ἀγῶνες, πανηγύρεις, θρησκευτικές τελετές, ἄνετα καί εὐχάριστα σπίτια κτλ. — μέ τά θαυμάσια ἔργα τέχνης πού τή στόλιζαν ἡ Ἀθήνα ἦταν πάντα ἡ λαμπρή πολιτεία, πού ἐξασφάλιζε ἄνεση, εὐδαιμονία καί περηφάνια στούς κατοίκους τῆς.

23. Ἀπό ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδας ἔρχονταν καθημερινά ἄνθρωποι στήν Ἀθήνα, γιά νά βροῦν δουλειά καί νά ζήσουν ζωῆ ἀνθρωπινή. Ἡ τάξη τῶν μετοίκων ἀποτελεῖ μάρτυρα ἀδιάψευστο γι' αὐτό.

24. Πρίν ἀπό τούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες γινόταν πάντα σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα ἡ γνωστή Ὀλυμπιακή ἐκεχειρία. Σταματοῦσε δηλ. κάθε ἐχθροπραξία, γιά νά μποροῦν νά πάρουν μέρος στίς γιορτές ὅλοι οἱ Ἑλληνας. Ἡ ἀνακωχή αὐτή κρατοῦσε ἓνα μῆνα, γι' αὐτό λεγόταν καί ἱερομηνία.

25. Ἐκτός ἀπό τούς ἀθλητές πού ἀγωνίζονταν στίς πανελληνίες γιορτές, καί προπαντός στήν Ὀλυμπία, συχνά παρουσίαζαν τά ἔργα τους καί γνωστοί πνευματικοί ἄνδρες ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἡρόδοτος λ.χ. διάβασε στήν Ὀλυμπία μέρος τῆς Ἱστορίας του, ἐνῶ ὁ Γοργίας, ὁ Λυσίας, ὁ Ἰππίας καί ἄλλοι πολλοί ἀγόρευσαν στόν ἱερό χῶρο.

26. Τά θεάτρα, τά διάφορα ἔργα τέχνης — ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς — κτλ.

27. Ἐκτός ἀπό τίς δημόσιες πνευματικές καί καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, βοηθοῦσε πολύ καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία νά δίνει ἡ Ἀθήνα τήν εἰκόνα κέντρου πνευματικοῦ καί καλλιτεχνικοῦ μέ τρόπο μοναδικό: Τά διάφορα συμπόσια, ὅπου γίνονταν θαυμάσιες φιλοσοφικές καί φιλολογο-

κές συζητήσεις, τὰ ὀργάνωναν στὰ σπίτια τους ἰδιῶτες. Λένε πῶς τό σπίτι τοῦ Περικλῆ ἀποτελοῦσε διαρκῶς ἐστία τέτοιαις πνευματικῆς τροφῆς.

28. Εἶπαμε πῶς τὰ Νέμεα γίνονταν κάθε δύο χρόνια, τὰ Ἴσθμια κάθε τρία χρόνια, τὰ Ὀλύμπια κάθε τέσσερα χρόνια καί τὰ Πύθια κάθε πέντε χρόνια.

29. Ὁ ἄσος Φιλοσοφία, πού χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης, δέν ἔχει τήν ἰδιαιτέρη σημασία πού πῆρε στόν Πλάτωνα καί στόν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ταυτόσημος μέ τή λέξη παιδεία καί περιέχει τήν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς καί τοῦ πνεύματος γιά σκοποῦς πρακτικούς, ἀνθρωπιστικούς, ὅπως ἴσως θά λέγαμε σήμερα.

30. Τό ἐγκώμιο τῆς πνευματικῆς Ἀθήνας εἶναι ἀγαπημένος στόχος γιά τόν Ἴσοκράτη, καί χωρίς ἀμφιβολία τό μέρος αὐτό τοῦ λόγου του ἀποτελεῖ μιὰ ἀπό τίς κορυφές του. Μᾶς ἔρχεται στό νοῦ ὁ περίφημος ὕμνος τῆς Ἀθήνας ἀπό τό Θουκυδίδη, ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ, ὅπου καί ἐκεῖ ἡ βάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου βρίσκεται στήν πνευματική καί καλλιτεχνική ἀνάπτυξη τῆς λαμπρῆς πόλης. Ἡ ἰδέα πάλι πῶς οἱ λέξεις Ἐλλάδα καί Ἑλληνες ταυτίζονται σχεδόν μέ τήν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς εἶναι κοινός τόπος στήν ἀρχαία γραμματεία.

31. Κατά τήν ἀττική παράδοση γιά τόν Ἡρακλῆ, μετά τό θάνατο τοῦ ἥρωα τὰ παιδιά του, καταδιωγμένα ἀπό τό βασιλιά τῶν Μυκηναῶν Εὐρυσθέα, ζήτησαν πρῶτα τή βοήθεια τοῦ βασιλιᾶ τῆς Τραχίνας καί ὕστερα τοῦ Ἰθυσέα τῶν Ἀθηναίων. Ὁ τελευταῖος ἀνάλαβε εὐχαρίστως πόλεμο κατά τοῦ Εὐρυσθέα, τόν ἔπιασε αἰχμάλωτο, ἀφοῦ τόν νίκησε, καί τόν παράδωσε στά παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ, πού τόν σκότωσαν. Μέ τήν ἐπέμβαση λοιπόν τῶν Ἀθηναίων τὰ παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ ἐξασφάλισαν τήν κυριαρχία τους στήν Πελοπόννησο. Στό μῦθο αὐτόν οἱ τραγικοί ποιητές τῶν Ἀθηναίων στήριξαν τίς τραγωδίες τους γιά τοὺς Ἡρακλειῆδες.

32. Πρόκειται γιά τόν πόλεμο τῶν «Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας», πού ὑποκίνησε ὁ Πολυνεΐκης, γιός τοῦ Οἰδίποδα, κατά τοῦ ἀδερφοῦ του Ἐτεοκλῆ. Ὁ Ἄδραστος, ὁ βασιλιάς τοῦ Ἄργους, ἔδωσε τήν κόρη του στόν Πολυνεΐκη καί βοήθησε τό γαμπρό του στήν ἐκστρατεία. Ὁ μῦθος αὐτός στά ἐγκώμια τῶν Ἀθηναίων ἀναφέρεται συχνά καί σχεδόν πάντα σέ συνδυασμό μέ τό μῦθο τῶν Ἡρακλειδῶν.

33. Σύμφωνα μέ τή μυθολογία ὁ Ἡρακλῆς ἦταν γιός τοῦ Δία καί τῆς Ἀλκμήνης.

34. Ὁ ὕπαινιγμός γιὰ τὴν ὑποδούλωση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Λύσανδρο μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (404 π.Χ.).

35. Ξενοφερμένοι εἶναι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ Δωριεῖς, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας (1100 π.Χ.) καὶ κατάρχησαν χώρα ξένη.

36. Οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ παράδοση, πού ἐπαναλαμβάνεται συνέχεια στὰ ἐγκώμια τῆς πόλης, εἶναι αὐτόχθονες, γηγενεῖς, γέννημα — θρέμμα τῆς Ἀττικῆς γῆς. (Φυσικὰ ἢ ἱστορικὴ πραγματικότητα διαψεύδει τὴν παράδοση).

37. Σκύθες γιὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι ὁ λαὸς πού κατοικοῦσε πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὸ Β. Ὁκεανό. Μ' αὐτοὺς πολέμησαν καὶ οἱ Ἕλληνας καὶ οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα χρησιμοποιοῦσαν συχνὰ Σκύθες γιὰ ἀστυνομικούς, γιὰ κλητῆρες, γιὰ ὑπηρετές κτλ.

38. Ὁ Ἰσοκράτης, ὅπως καὶ ὁ Εὐριπίδης στὸν «Ἐρεχθέα», θεωρεῖ τὸν Εὐμόλοπο Θράκα βασιλιά, πού ἦρθε νὰ κατάρχησει τὴν Ἀττικὴ μὲ ἀφορμὴ νὰ βοηθήσει τοὺς Ἐλευσίνιους κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Ὅμως σκοτώθηκε στὸν ἀγῶνα αὐτόν, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέας, καὶ οἱ Ἐλευσίνιοι ὑποτάχθηκαν στοὺς Ἀθηναίους.

Ἄλλη παράδοση θέλει τὸν Εὐμόλοπο ἰδρυτὴ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, καὶ ἀπὸ αὐτὸν κατάγονται οἱ Εὐμολπίδες, τὸ περίφημο ἱερατικὸ γένος τῆς Ἐλευσίνας.

39. Πολεμόχαρες γυναῖκες πού τίς τοποθετοῦν στὴ Θράκη. — Διάφορες παραδόσεις γι' αὐτές προβάλλουν καὶ διάφορες ἐκδοχές — Ἐκαμαν, λέει, πολλοὺς πολέμους καὶ πολεμοῦσαν συνήθως ἐφιππες μὲ τόξα, ἀσπίδες στρογγυλές καὶ κυρίως μὲ πελέκια ἀμφίστομα. Ὁ Ἡρακλῆς κάποτε ἔκανε ἐκστρατεία ἐναντίον τους καὶ τὸν συνόδεψε μάλιστα καὶ ὁ Θησεύς. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτη (Παναθηναϊκός) ἡ βασίλισσά τους Ἴππολύτη ἀγάπησε τὸ Θησεύα καὶ ἐκεῖνος τὴν πῆρε μαζί του. Λίγα χρόνια μετὰ οἱ Ἀμαζόνες, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν γιὰ τὴν προσβολὴ καὶ νὰ τιμωρήσουν τὴ βασίλισσά τους πού τίς πρόδωσε, ἔκαναν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἔπαθαν ὁμως πραγματικὴ πανωλεθρία.

40. Οἱ Σπαρτιάτες δηλαδὴ.

41. Ἐνοσεῖ βασικὰ τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Λυσία, πού τὸν μιμεῖται σέ πολλά ὁ Ἰσοκράτης.

42. Ἡ ἔκφραση «οἱ ἐπέο τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντες» χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ τοὺς Μακραθωνομάχους.

43. Τό θέμα επανέρχεται καί σέ άλλους λόγους τοῦ Ἰσοκράτη (Ἀρεοπαγιτικός, Περί Εἰρήνης).

44. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ Ἰσοκράτης δηλώνει ὅτι ἡ δόξα ἀποτελεῖ τήν ἄξια ἀνταμοιβή τῶν νεκρῶν ἡρώων καί μάλιστα ὅτι αὐτή ἀκριβῶς «ἡ μετὰ θάνατον εὐλογία» ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἀθανασίας, ἄν δέν εἶναι ἡ πραγματική ἀθανασία. (Φίλιππος § 135, Εὐαγόρας § 3. Ἀρχίδαμος § 109, Εἰρήνη § 94).

45. Ὁ ὑπαινιγμός γιά τούς Σπαρτιάτες, πού στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κολάκευαν τούς Πέρσες, γιά νά πετύχουν τήν οικονομική βοήθειά τους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Γιά τήν κατάσταση αὐτή μάλιστα εἶχαν ἀγανακτήσει καί ἐπιφανεῖς Σπαρτιάτες μέ πανελλήνια αἰσθήματα, ὅπως ὁ ναύαρχος Καλλικρατίδας (Ξεν. Ἑλλην. I, IV).

46. Ἐννοεῖ τήν ἐκστρατεία τοῦ Δάτη καί τοῦ Ἀρταφέρνη (490 π.Χ.).

47. Ἡ ἱστορική πραγματικότητα, τό γεγονός δηλ. πώς οἱ Ἀθηναῖοι ἀμφιταλαντεύτηκαν ἐννέα μέρες, πρὶν νά συνάψουν μάχη, καί πώς οἱ Σπαρτιάτες περίμεναν τό καινούριο φεγγάρι, γιά νά ξεκινήσουν, δέν ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ τούς σκοπούς τοῦ ρήτορα, πού θέλει νά ἐξάρει τό ἐθνικό φιλότιμο τῶν Ἑλλήνων γενικά. Ἐξάλλου οἱ λεπτομέρειες αὐτές δέν ἀλλοιώνουν τήν πραγματικότητα, πού ὅπωςδῆποτε δέν ἀπέχει ἀπό τήν εἰκόνα πού προβάλλει ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης.

48. Τρόπαιο ἦταν πρόχειρο μνημεῖο πού ἔστηναν οἱ νικητές στό πεδίο τῆς μάχης. Ἦταν συνήθως κορμός δέντρου στημένος κατακόρυφα σέ ὕψωμα καί πάνω του κάρφωναν ὀριζόντια ἄλλους κορμούς, ἀπό ὅπου κρεμοῦσαν ἀσπίδες, κράνη, θώρακες καί ἄλλα πολεμικά λάφυρα.

49. Τό στάδιο ἰσοδυναμοῦσε μέ 185 περίπου σημερινά μέτρα.

50. Τό 480 π.Χ.

51. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πώς στίς Θερμοπύλες οἱ Σπαρτιάτες ἦταν μόνο 300.

52. Κατά τόν Ἡρόδοτο 700 Θεσπιεῖς, κατά τόν Διόδωρο 3.000. Προφανῶς στήν ἀρχή οἱ μαχητές ἦταν συνολικά περίπου 4.000, ἀλλά τήν τελευταία μέρα δέν ἔμειναν παρά 300 Σπαρτιάτες καί 700 Θεσπιεῖς. — Ὅλους τούς ἄλλους τούς ἀπόλυσε ὁ ἴδιος ὁ Λεωνίδα.

53. Ὁ Ἰσοκράτης βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τόν Ἡρόδοτο (VIII, 2), πού μιλάει γιά 281 ἑλληνικά καράβια, ἀπό τά ὅποια τά 127 ἦταν ἀθηναϊκά.

54. Ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει 1207 καράβια καί ὁ Ἰσοκράτης στόν Παναθηναϊκό (§ 49) τά ἀνεβάζει πάνω ἀπό τά 1300.

55. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει σχετικά τόν ὑπερβολικό ἀριθμό τῶν 1.700.000 ἀνδρῶν, πού φυσικά ἦταν ἀδύνατο νά κινητοποιηθεῖ τήν ἐποχή ἐκείνη.

56. Τίς ὑποσχέσεις αὐτές δέν τίς εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης, ἀλλά ὁ γαμπρός του ὁ Μαρδόνιος, καί μάλιστα μετά τή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας.

57. Γιατί ἐνδιαφέρονταν μόνο γιά τή δικιά τους σωτηρία καί ἀποσύρονταν στήν Πελοπόννησο.

58. Οἱ κάτοικοι τῆς Μήλου, τοῦ γνωστοῦ νησιοῦ τῶν Κυκλάδων, πού ἦταν ἀποικοί τῶν Λακεδαιμονίων, ἀρνήθηκαν νά ὑπακούσουν στίς ἐντολές τῶν Ἀθηναίων, πράγμα πού θεωρήθηκε ὡς ἀποστασία ἀπό τήν Ἀθηναϊκή Συμμαχία. Τότε, τό 416/5 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβαν μέ τή βία τό νησί, ἐσφαξαν ὅλο τόν ἀρσενικό πληθυσμό ἀπό τήν ἐφηβική ηλικία καί πάνω, καί ὑποδούλωσαν τούς ἄλλους (Θουκυδ. Ε', 84 κ.έ.). Ἡ πράξη αὐτή εἶναι ἀπό τίς φορικτότερες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καί χαρακτηρίζει τήν ἠθική διάλυση πού ἔφερε ὁ πόλεμος.

59. Ἡ Σ κ ι ὠ ν η ἦταν σπουδαία πόλη στή σημερινή Κασσάνδρα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἦταν μέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, ἀλλά ἀποστάτησε καί αὐτή στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καί τό 422 π.Χ. εἶχε τήν τύχη τῆς Μήλου ἀπό τούς Ἀθηναίους, ὅταν τήν ξανακατέλαβαν.

60. Ἡ πρώτη Ἀθηναϊκή Συμμαχία κράτησε γύρω στά 65 χρόνια, ἀπό τό 477 δηλ. π.Χ. μέχρι τήν ἐκστρατεία στή Σικελία (413 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης μιλάει καθαρά γι' αὐτό στόν Παναθηναϊκό (§ 56)· στόν Πανηγυρικό ὅμως (§ 106) θά δώσει χονδρικά τόν ἀριθμό τῶν 70 χρόνων.

61. Ὁ ὑπαινιγμός φυσικά κατά τῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς, πού παντοῦ ἐγκαθιστοῦσε ὀλιγαρχικά πολιτεύματα, τίς δεκαρχίες.

62. Οἱ μέ τ ο ι κ ο ι ἦταν ξένοι πού κατοικοῦσαν μόνιμα στήν Ἀθήνα γιά λόγους ἐπαγγελματικούς. Στρατεύονταν ὑποχρεωτικά καί πλήρωναν εἰδικό φόρο, τ ὁ μ ε τ ο ἰ κ ἰ ο. Δέν εἶχαν πολιτικά δικαιώματα καί ἀπαγορευόταν νά παντρεύονται Ἀθηναῖες ἢ νά ἀποχτοῦν περιουσία ἀκίνητη. Κάθε μέτοικος ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἔχει γιά προστατή κάποιον Ἀθηναῖο πολίτη, πού τόν ἐκπροσωποῦσε στίς σχέσεις του μέ τό δημόσιο καί μέ τούς ἰδιῶτες. Μέ τή λέξη μ ε τ ο ι κ ο ι ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης ἐννοεῖ τήν ἄχρηρη ζωή στό περιθώριο τῆς δημόσιας ζωῆς.

63. Οἱ Ἀθηναῖοι στά μέρη πού κατακτοῦσαν ἔφερναν Ἀθηναίους πολίτες ἄπορους καί τούς μοίραζαν μέ κλῆρο τά ἐδάφη. Αὐτοί λέγονταν κ λ η ρ ο ὕ χ ο ι καί διατηροῦσαν ὅλα τά δικαιώματα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη.

64. Μετά τήν ἄλωση τῶν Πλαταιῶν ἀπό τούς Λακεδαιμονίους τό 427 π.Χ. καί μετά τήν καταστροφή τῆς πόλης ἀπό τούς Θηβαίους, ὅσους Πλαταιεῖς ἀπόμειναν οἱ Ἀθηναῖοι τούς ἐγκατέστησαν στή Σικιώνη.

65. Ἐδῶ ἐννοεῖ τούς λακωνίζοντες Ἀθηναίους. Οἱ δ ε κ α ρ χ ί ε ς ἦταν ὀλιγαρχικές κυβερνήσεις ἀπό δέκα ἄνδρες, πού ἐγκατέστησε ὁ Λύσανδρος μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου στίς συμμαχικές πόλεις τῶν Ἀθηναίων, κυρίως στά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γιά νά τίς κυβερνοῦν μέ τή βοήθεια πάντα ἐνός Σπαρτιάτη ἀρμοστή. (Ξεν. Ἑλλην. ΙΙΙ, 5, 13 — Φίλιππος § 95 — Παναθηναϊκός § 54 καί 68).

66. Μέ πραγματικά διπλωματική λεπτότητα ὁ Ἴσοκράτης ἀποφύγει νά θίξει τούς Σπαρτιάτες, ἀφοῦ κηρύττει τήν ἀνάγκη νά ὁμοιοήσουν οἱ ἑλληνικές πόλεις. Πολύ εὐστοχα ἀποδίδει κάθε συμφορά, πού ἔγινε στήν Ἀθήνα τήν ἐποχή τῶν Τριάντα Τυράνων, μόνο στούς λακωνίζοντες συμπολίτες του.

67. Ἐννοεῖ τό Λύσανδρο, πού ἐγκατέστησε τίς δεκαρχίες. Ἦταν γιός τοῦ Ἀριστοκλείτου, ἀλλά ἀπό τή μάνα του δέν ἦταν γνήσιος Σπαρτιάτης, γι' αὐτό λεγόταν «μόθαξ» ἢ «μόθων». Οἱ μόθακες ἦταν βέβαια ἐλεύθεροι, μά ὄχι γνήσιοι Σπαρτιάτες. Ἐδῶ τό «εἰλωτες» ἀποτελεῖ φυσικά ρητορική ὑπερβολή.

68. Οἱ Ἀθηναῖοι φημίζονταν ὡς φιλόδικοι.

69. Ὁ Ξενοφώντας ἀναφέρει σχετικά ὅτι οἱ Τριάντα Τύρανοι, μέσα σέ ὀκτώ μῆνες πού κράτησε ἡ ἐξουσία τους, σκότωσαν πιό πολλούς πολίτες ἀπό ὅσους οἱ ἐχθροί τῶν Ἀθηναίων σέ διάστημα δέκα χρόνων.

70. Τό κατηγορητήριο τοῦ Ἴσοκράτη κατά τῶν δεκαρχῶν καί γενικότερα κατά τῆς ὀλιγαρχίας εἶναι ιδιαίτερα ἐντονο καί κρύβει ξεχωριστό πάθος. Γι' αὐτό ἴσως ὁ Πανηγυρικός θεωρήθηκε ἀριστοῦργημα πολιτικῆς κριτικῆς.

71. Ὁ Ἴσοκράτης προσπαθεῖ νά ὑποβάλει τήν ἰδέα ἐνός διατάγματος, σάν αὐτό πού ψηφίστηκε τό 377 π.Χ. καί πού ἀπαγόρευσε τούς δασμούς στίς συμμαχικές πόλεις, καθώς καί τίς φρουρές, τίς κληρουχίες καί γενικά τήν ἀθηναϊκή ἰδιοκτησία σέ συμμαχικό ἔδαφος. Τό διάταγμα αὐτό θά θεμελιώσει τό δεύτερο ἀθηναϊκό συνασπισμό.

72. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη, πού ἔγινε τό 387 π.Χ. Ἔγινε μέ τίς προσπάθειες τοῦ Σπαρτιάτη ναύαρχου Ἀνταλκίδα καί ἀποτελεῖ συμφωνία πρωτάκουστη! Μέ αὐτήν ὁ Πέρσης βασιλιάς Ἀρταξέρξης κρατοῦσε τίς Μικρασιατικές πόλεις, τήν Κύπρο καί τίς Κλαζομενές. Οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἔμεναν ἐλεύθερες καί ἀνεξάρτητες, ἐκτός ἀπό τά νησιά Λήμνο, Ἴμβρο καί Σκύρο, πού θά ἀνήκαν, ὅπως καί πρίν, στούς Ἀθηναίους, καί ἀπό τή Μεσσηνία, πού θά τήν κρατοῦσε ἡ Σπάρτη. Ἀπειλοῦσε ἀκόμα ὁ Πέρσης βασιλιάς ὅτι θά ἐπιβάλλει τούς ὅρους τῆς συνθήκης μέ τή βία στήν Ἑλλάδα καί ἀνάθετε τήν ἐφαρμογή της στούς Σπαρτιάτες, πού, ἀπό τό μίσος τους γιά τήν Ἀθήνα, ἔγιναν ἡ αἰτία νά ὑπογραφεῖ αὐτή ἡ ἄθλια συνθήκη. Εὐτυχῶς ὅμως γιά τήν Ἑλλάδα, δέν κράτησε πολύ.

73. Στρατεύματα μισθοφορικά, πού ὀργάνωσαν τίς πόλεις λόγω τῶν πολιτικῶν ταραχῶν, λυμαίνονταν τά πάντα καί δημιουργοῦσαν παντοῦ βαριά ἀτμόσφαιρα στρατοκρατίας.

74. Ἡ Φάσηλις ἦταν πόλη παραλιακή στά σύνορα μεταξύ Λυκίας καί Παμφυλίας. Ἐνας ἀπό τούς ὅρους τῆς λεγόμενης «Κιμωνείου Εἰρήνης» (449 π.Χ.) — πού μᾶλλον ἦταν μιᾶ ἀπλή συμφωνία — ἦταν ἡ ὑποχρέωση τῶν Περσῶν νά μήν πλέουν πέρα ἀπό τή Φασήλιδα, δηλ. στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Ἔτσι ἡ κυριαρχία τοῦ Αἰγαίου, βαθύτερη αἰτία τῶν Μηδικῶν πολέμων, περνοῦσε πιά ἀδιαφιλονίκητη στόν ἀθηναϊκό στόλο.

75. Ἐννοεῖ τήν καταστροφή τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στούς Αἰγός Ποταμούς τό 405 π.Χ.

76. Τή ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.), ὅπου ὁ περσικός στόλος, μέ ναύαρχο τόν Φαρνάβαζο καί τόν Ἀθηναῖο Κόνωνα, νίκησε τό στόλο τῶν Σπαρτιατῶν.

77. Σύγκριση ἀνάμεσα στήν Κιμώνειο καί τήν Ἀνταλκίδειο Εἰρήνη.

78. Τό κείμενο ἔχει τή λέξη «ἐπίσταθμος», πού μᾶλλον ἀποτελεῖ μετάφραση στά ἑλληνικά τῆς περσικῆς λέξης σατράπης. Σατράπες ἦταν οἱ διοικητές τῶν εἴκοσι μεγάλων διοικητικῶν περιφερειῶν, τῶν σατραπειῶν, τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἡ αὐταρχικότητα καί ἡ αὐθαιρεσία πού συχνά τούς χαρακτήριζε ὀδήγησε στή σημασιολογική ἀλλοίωση τῆς λέξης, ὅπως τήν ξέρομε σήμερα ἐμεῖς.

79. Τόν Πελοποννησιακό (431 — 404 π.Χ.).

80. Μέ τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

81. Οἱ ἀγοραστοί δοῦλοι, οἱ «ἀγορῶνητοι», ἦταν πάντα σέ χειρό-

τερη μοίρα από εκείνους που γεννιούνται μες στο σπίτι του αφέντη τους, τους «οικότριβες».

82. Ἡ κατάσταση τῶν δούλων στήν Ἀθήνα ἦταν ὀπωσδήποτε πύ ἀνθρωπινή· τό ἀφεντικό δέν εἶχε δικαίωμα ζωῆς ἢ θανάτου ἀπάνω τους καί ὀπωσδήποτε ἀπόφευγαν νά τους κακοποιήσουν. Τούς ὀνόμαζαν μάλιστα παῖδας ἢ οἰκέτας. Ὁ δούλος εἶχε τό δικαίωμα, στήν περίπτωση πού ὁ κύριός του τοῦ φερόταν παράνομα ἢ βάρβαρα, νά καταφύγει στό νάο τοῦ Θησέα ἢ σέ ἄσυλο ἀπαραβίαστο καί νά ζητήσει νά πουληθεῖ σέ ἄλλον αφέντη.

83. Ὑπαινιγμός πιθανόν γιά τό ρόλο πού ἔπαιξε ἡ Σπάρτη στό διώξιμο τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀπό τήν Ἀθήνα. Ὁ Πλούταρχος ἄλλωστε ἀναφέρει πώς καμιά πολιτεία δέν ἦταν τόσο «μισοτύρανος», σάν τήν πολιτεία τῶν Λακεδαιμονίων, πού ἐδιώξε τους Κυψελίδες ἀπό τήν Κόρινθο, τό Λύγδαμιν ἀπό τή Νάξο, τους Πεισιστρατίδες ἀπό τήν Ἀθήνα, τόν Αἰσχίνη ἀπό τή Σικυώνα.

84. Ἡ Μαντίνεια, πόλη τῆς ἀνατολικῆς Ἀρκαδίας, καταστράφηκε ἀπό τους Σπαρτιάτες τό 385 π.Χ. καί οἱ κάτοικοί της διασκορπίστηκαν σά χωριά.

85. Τήν Καδμεία, τήν ἀκρόπολη τῶν Θηβῶν, τήν κατέλαβε ὁ Φοιβίδας, Λακεδαιμόνιος στρατηγός, τό 382 π.Χ.

86. Ἡ πολιορκία τῆς Ὀλυνθου κράτησε ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 382 ὡς τό καλοκαίρι τοῦ 379 π.Χ. καί τοῦ Φλιούντα ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 381 ὡς τήν ἀνοιξή τοῦ 379 π.Χ. Ἐπομένως τή χρονιά πού κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός ἡ πολιορκία συνεχίζεται. Ἡ Ὀλυνθος εἶναι ἡ γνωστή πόλη στή Χαλκιδική, πού κατάστρεψε ὁ Φίλιππος τό 348 π.Χ., καί ὁ Φλιούντας βρισκόταν σά Β.Δ. τῆς Νεμέας.

87. Ὁ Ἀμύντας, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας καί πατέρας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', βοήθοῦσε τους Σπαρτιάτες στόν πόλεμο κατά τῶν Ὀλυνθίων. Ὁ Διονύσιος, ὁ πρεσβύτερος πάλι ἦταν σύμμαχος τῆς Σπάρτης σέ ὅλη σχεδόν τή διάρκεια τῆς ἐξουσίας του. Ἡ Σπάρτη τέλος ἀπό τό 392 π.Χ. καί κυρίως μετά τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.) διατηροῦσε πάντα καλές σχέσεις μέ τους Πέρσες, γιατί ὑπολόγιζε στή βοήθειά τους γιά τήν ἐπιβολή της στήν Ἑλλάδα.

88. Ἐπίτηδες ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης μεταχειρίζεται τίς λέξεις εἰλωτες καί περῖοικοι, γιά νά δώσει ἔμφαση στό λόγο του. Εἶναι γνωστό πώς εἰλωτες εἶναι οἱ παλιοί κάτοικοι τῆς Σπάρτης, πού

ἀντιστάθηκαν στους Δωριεῖς καί τελικά ἔγιναν δοῦλοι τους, χωρίς νά ἔχουν κανένα ἀπολύτως δικαίωμα· περίοικοι πάλι εἶναι αὐτοί πού ὑποτάχτηκαν χωρίς ἀντίσταση καί ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή γύρω ἀπό τή Σπάρτη διατηρώντας μερικά προνόμια.

89. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη παράδινε, ὅπως εἶπαμε, τήν Κύπρο στόν Πέρση βασιλιά, γι' αὐτό ὁ Εὐαγόρας, ὁ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, κήρυξε τήν ἀνεξαρτησία του καί ἀγωνίστηκε σκληρό καί μακροχρόνιο ἀγώνα — βάσταξε πεντέξι χρόνια — κατά τῶν Περσῶν. Τέλος μέ τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν πού πέτυχε μπόρεσε νά δημιουργήσει εὐνοϊκές συνθήκες, πού τοῦ ἐπέτρεψαν νά ὑπογράψει μιὰ ἐντιμη εἰρήνη. Τή στάση τοῦ Εὐαγόρα ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν τήν ἀντιμετώπισε, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ἰσοκράτης, μέ μισθοφορικό στρατό Ἑλλήνων ἀπό τά ἰωνικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

90. Ὁ Πέρσης σατράπης πού διεύθυνε τίς ἐπιχειρήσεις κατά τοῦ Εὐαγόρα.

91. Μέ τή συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού ἀναγνώριζε στόν Πέρση βασιλιά τήν κυριαρχία στή Μ. Ἀσία, στίς Κλαζομενές καί στήν Κύπρο (Ξεν. Ἑλλην. V, 1, 31), ὅπως ἀναφέραμε στό σχόλ. 72.

92. Ἡ Χί ο ς ἦταν σύμμαχος πιστή τῶν Ἀθηναίων ὡς τό 412 π.Χ.

Τότε, μετά τήν καταστροφή στή Σικελία, ἀποστάτησε καί προσχώρησε στή συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλά μετά τή νίκη τοῦ Κόνωνα στήν Κνίδο (394 π.Χ.) ξαναγύρισε στήν ἀθηναϊκή συμμαχία καί ἔθεσε τό στόλο της στή διάθεση τοῦ νικητῆ.

93. Ἐγινε ἐπί τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περσίας Ἀ ρ τ α ξ έ ρ ξ η τ ο ὺ Μ ν ή μ ο ν α (405 - 359 π.Χ.). Τό ἴδιο θέμα ἀναφέρεται καί στόν «Φίλιππο» (§ 101): Ὁ βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου Ἀ χ ο ρ ι ς κατάφερε τό 382 π.Χ. νά ἐξαναγκάσει τοὺς Πέρσες νά ὑποχωρήσουν. Ὑστερα ἀπό αὐτό οἱ Αἰγύπτιοι πῆραν θάρρος καί ἄρχισαν ἐπιδρομές καί κατά τῶν γειτονικῶν λαῶν. Ἀναφέρεται σχετικά πῶς ἀπόσπασαν πολλές πόλεις τῆς Συρίας.

94. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Εὐαγόρα εἶχε τελειώσει μᾶλλον ἀπό τό 381 π.Χ. Ἡ δέν ἔχει λοιπόν πληροφορηθεῖ τό γεγονός ὁ Ἰσοκράτης ἤ τό ἀπόσπασμα αὐτό γράφτηκε νωρίτερα καί δέ διορθώθηκε τό 380 π.Χ., ὅταν κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός.

95. Πρόκειται πάλι γιά τή γνωστή ναυμαχία τῆς Κνίδου, τό 394 π.Χ., ὅπου οἱ Πέρσες, μέ νάυαρχο τόν Κόνωνα, νίκησαν τοὺς Σπαρτιατές, καί ἀπό τότε ἡ Ἀθήνα ἀπόκτησε ξανά τήν ἡγεμονία στή θάλασσα. Τό

γεγονός αυτό τό εἶχε ἀναφέρει καί στήν § 119, τώρα ἕμως τό φωτίζει διαφορετικά, γιατί ἄλλος εἶναι ὁ στόχος του.

96. Ὁ περσικός στόλος δέν τολμοῦσε νά ἀνοιχτεῖ στό πέλαγος, γιατί φοβόταν τά 120 πλοῖα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Κόνωνας πάλι μέ τά 40 πλοῖα του ὀπωσδήποτε ἔμεινε παγιδευμένος, ἂν ὄχι τρία, δύο τουλάχιστο χρόνια.

97. Ἡ Κορινθιακή Συμμαχία, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό Ἀθηναίους, Βοιωτούς, Κορίνθιους καί Ἀργεῖους, ἔγινε μέ σκοπό νά δημιουργηθεῖ κοινό μέτωπο κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀκολούθησε — τό 395 π.Χ. — ὁ Κορινθιακός πόλεμος, πού ἀνάγκασε τοὺς Λακεδαιμονίους νά ἀνακαλέσουν τόν Ἀγησίλαο ἀπό τή Μ. Ἀσία. Μόνο τότε πῆραν θάρρος οἱ Πέρσες καί ἀποτόλμησαν τή ναυμαχία τῆς Κνίδου.

98. Ἰκανότατος Σπαρτιάτης ναύαρχος πού ἀντικατέστησε τό Θίβρωνα, ὅταν ἐκεῖνον τόν ἀνακάλεσαν στή Σπάρτη ὕστερα ἀπό τίς κατηγορίες τῶν συμμαχικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας ὅτι ἄφηνε τά στρατεύματά του νά τίς λεηλατοῦν (βλ. σχολ. 101), καί πολέμησε στή Μ. Ἀσία ἀπό τό 399 ὡς τό 397 π.Χ.

99. Ὁ Δράκοντας ὁ Πελληνέας ἦταν κάτω ἀπό τίς διαταγές τοῦ Δερκυλίδα καί ἔγινε κυβερνήτης τοῦ Ἀταρνέα — εὐφορῆς περιοχῆς στά αἰολικά παράλια ἀπέναντι στή Λέσβο — μετά τήν ἄλωσή του ἀπό τό Δερκυλίδα (Ξεν. Ἑλλην. ΙΙΙ, 2, 11).

100. Χώρα τῆς Β.Δ. Μ. Ἀσίας κοντά στή Βιθυνία καί στήν Τρωάδα.

101. Σπαρτιάτης στρατηγός, πού εἶχε σταλεῖ πρῶτος τήν ἀνοιξη τοῦ 399 π.Χ. στή Μ. Ἀσία, μέ 5000 πεζοὺς καί 300 Ἀθηναίους ἵππεῖς, γιά νά ἐλευθερώσει τίς ἑλληνικές πόλεις ἀπό τόν περσικό ζυγό. Ὅμως τόν κατηγόρησαν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἄφηνε τό στρατεύμα του νά λεηλατεῖ τίς πόλεις τους, καί οἱ Σπαρτιάτες τόν ἀνακάλεσαν καί τόν καταδίκασαν σέ ἐξορία, ἀφοῦ στό μεταξύ τόν ἀντικατέστησαν μέ τό Δερκυλίδα.

102. Τό στρατεύμα τοῦ Κύρου, οἱ Κύριοι, ὅπως τοὺς ἔλεγαν, ἦταν 13 χιλ. Ἕλληνες μισθοφόροι, πού εἶχαν πάρει μέρος στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου τοῦ νεώτερου κατά τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξη. Τοὺς ὀνόμαζαν καί Μυριοὺς μέ τό γενικό ἀριθμό τῶν 10 χιλ. Ἀπὸ αὐτοὺς, ὕστερα ἀπό πολλὰ δεινά καί ταλαιπωρίες τρομερές, μόνο 5 - 6 χιλ. περίπου ἔφτασαν στόν Εὐξείνιο Πόντο, μέ ἀρχηγό τους τόν Ξενοφῶντα, καί μετά στήν Προποντίδα, ὅπου ἔσμιζαν μέ τό στρατεύμα τοῦ Θίβρω-

να. (Ἡ ὑπόθεση εἶναι γνωστή ἀπό τήν «Κύρου Ἀνάβασιν») τοῦ Ξενοφώντα, ὅπου μέ ἐξαιρετική παραστατικότητα γίνεται ἡ ἀφήγηση τῆς ἄτυχης ἐκστρατείας τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀρταξέρξη, ὁ θάνατός του καί κυρίως τά βάσανα καί οἱ ταλαιπωρίες πού ἀντιμετώπισαν οἱ Ἕλληνες, γιά νά γυρίσουν πίσω ἀπό τά βᾶθη τῆς Ἀσίας στό Μικρασιατικά παράλια).

103. Μεγάλος ποταμός τῆς Μ. Ἀσίας, πού πηγάζει ἀπό τόν Ἀντίταυρο καί χύνεται στόν Εὐξείνιο. Χρησίμευε γιά σύνορο ἀνάμεσα στή χώρα τῆς Λυδίας καί τῆς Περσίας.

104. Ὁ Ξενοφώντας λέει πώς οἱ Ἕλληνες πού πῆραν μέρος στή μάχη κοντά στό Κούναξα, ὅπου σκοτώθηκε ὁ Κύρος, ἦταν 12.900 ἄνδρες (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. 1, 7, 10). 6000 ἦταν αὐτοί πού ἀπόμειναν τελικά καί γύρισαν ξανά στήν Προποντίδα (Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. VII, 7, 33).

105. Ἐννοεῖ τόν Ἀριαῖο, τόν ὑπαρχηγό τοῦ Κύρου, καί τούς ἄλλους Πέρσες, πού ἐγκατέλειψαν τούς Ἕλληνες μετὰ τό θάνατο τοῦ Κύρου καί πῆγαν μέ τό μέρος τοῦ Ἀρταξέρξη.

106. Ὁ Τισσαφέρνης, μέ δόλο καί παρά τή συνθήκη πού ὑπῆρχε, ἐπίασε ὅλους τούς στρατηγούς τῶν Ἑλλήνων καί τούς σκότωσε. Ὅλα τά γεγονότα αὐτά τά περιγράφει μέ κάθε λεπτομέρεια ὁ Ξενοφώντας — πού εἶχε πάρει καί ὁ ἴδιος μέρος στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου — στήν «Ἀνάβασιν» του, ὅπως ἀναφέραμε στό σχόλιο 102.

107. Ὑπαιγιμός γιά διάφορα συμβάντα ἀπροσδόκητα, ὅπως ἡ σύλληψη τοῦ Κόνωνα τό 392 π.Χ. κατὰ διαταγή τοῦ σατράπη Τειριβάζου.

108. Στή Μυκάλη τό 479 π.Χ., ἀπό τόν Κίμωνα στόν Εὐρυμέδοντα κτλ.

109. Στό Μαραθώνα τό 490 π.Χ., στή Σαλαμίνα τό 480 π.Χ. καί στίς Πλαταιές τό 479 π.Χ.

110. Ὁ Ξέρξης, μετὰ τήν καταστροφή τοῦ στόλου του στή Σαλαμίνα, γύρισε πανικόβλητος σέ ἄθλια κατάσταση στή χώρα του.

111. Ἀπό τούς Ἕλληνες μισθοφόρους τοῦ Κύρου, τούς Μυρίους, πού στό Κούναξα τό 401 π.Χ. νίκησαν τούς βαρβάρους πού ἦταν ἀπέναντί τους καί τούς κατατρόπωσαν. Ἀλλά καί ὕστερα, παρά τήν ἄθλια κατάσταση πού βρέθηκαν οἱ Ἕλληνες, οἱ Πέρσες δέν τόλμησαν νά τοῦς ἀντιμετωπίσουν ἀνοιχτά.

112. Μέ ἀληθινὸ πάθος ὁ Ἰσοκράτης προβάλλει τίς ιδέες του γιά τήν ἠθική ἀνύψωση τοῦ ἀτόμου καί τῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀνθρώπινη,

ἀξιοπρέπεια, ὁ αὐτοσεβασμός, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ ἀποτελοῦν ἀξίες ἀπαράβατες, ποὺ χαρακτηρίζουν τίς πολιτισμένους κοινωνίες. Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ἄξεστη καὶ ἀνελεύθερη περσικὴ κοινωνία καὶ στὴν πολιτισμένη, τὴν ἐλεύθερη, τὴ θεμελιωμένη μὲ τὰ μεγάλα ἀνθρωπιστικά ἰδεώδη ἑλληνικὴ πολιτεία εἶναι φανερὴ καὶ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ αὐτὴ χαρακτηριστικά καὶ πολὺ πειστικά.

113. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σατράπες τῆς Περσίας, ὁ Τιθραύστης, τὸ 395 π.Χ. ἔδωσε στὸν Ἀγησίλαο 30 τάλαντα, γιὰ νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τῆς σατραπείας του. Τὸ τάλαντο ἦταν μονάδα νομισματικῆ, ποὺ ἰσοδυναμοῦσε μὲ 6000 ἀττικές δραχμές.

114. Μικρὴ πόλη τῆς Μυσίας ἀπέναντι στὴ Λέσβο.

115. Πρόκειται γιὰ ὑπερβολή. Στὴν πραγματικότητα ὁ Κόνωνας πιάστηκε τὸ 392 π.Χ. ἀπὸ τὸ σατράπη Τειρίβαζο καὶ φυλακίστηκε, γιὰτὶ ἐνεργοῦσε ἀντιδρώντας στὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Μπόρεσε ὅμως νὰ δραπέτευσει καὶ βρῆκε καταφύγιο στὴν Κύπρο, ὅπου καὶ πέθανε, κοντὰ στὸν Εὐαγόρα.

116. Ὁ Θεμιστοκλῆς, καταδιωγμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του μὲ διαβολές τῶν Σπαρτιατῶν, πῶς δῆθεν βρισκόταν σὲ μυστικὴ συνεννόηση μὲ τὸν Παυσανία, γιὰ νὰ παραδώσουν τὴν Ἑλλάδα στοὺς Πέρσες, πῆγε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀραξέρξη, γιοῦ τοῦ Ξέρξη. Τοῦ θύμισε τίς δῆθεν ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφερε στὸν πατέρα του κατὰ τὰ Μηδικὰ καὶ ἐκεῖνος τὸν δέχτηκε πρόθυμα, τὸν φόρτωσε δῶρα πολὺτιμα καὶ τοῦ χάρισε μάλιστα τρεῖς πόλεις: τὴ Μαγνησία, τὴ Λάμψακο καὶ τὴ Μυσούντα, καὶ ζοῦσε ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους πλουσιοπάροχα ὡς τὸ θάνατό του.

117. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης καὶ ὁ Λυκούργος (στὸ λόγο του κατὰ Λεωκράτους) παραδίδουν πῶς ὅλοι γενικά οἱ Ἕλληνες ὀκνίστηκαν μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν νὰ μὴν ἀνοικοδομήσουν ποτὲ τὰ ἱερά, ποὺ κἀκηκαν ἢ γκρεμίστηκαν κατὰ τὰ Μηδικὰ, νὰ τὰ ἀφήσουν ὅπως εἶναι, γιὰ νὰ θυμίζουν στὶς μελλούμενες γενιές τὴν ὁμότητα καὶ τὴν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων. Ἡ ἄποψη τοῦ Ἰσοκράτη ὅμως φαίνεται ἀκριβέστερη, γιὰτὶ εἶναι γνωστὸ πῶς στὴν Ἀθήνα ἀνοικοδομήθηκαν ὅλα τὰ ἱερά.

118. Οἱ Εὐμόλιπιδες καὶ οἱ Κήρυκες εἶναι δύο παλιές ἱερατικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἀπὸ τίς ὅποιες ἔβγαζαν εἰς ἱερεῖς τῆς Δήμητρας στὴν Ἐλευσίνα. Συνδέονται κατὰ κανόνα, ἦταν γίνεται λόγος γιὰ μυστήρια, καὶ εἶχαν χωρὶς ἄλλο πολὺ μεγάλη δύναμη, ποὺ ἐπεκτεινόταν πανίσχυρη ἀκόμα καὶ σὲ θέματα πολιτικά.

119. Είναι βέβαιο πώς τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, πού ἔχουν ἄφθο-
νο ἠθικοπλαστικό καί παιδαγωγικό ὕλικό, διδάσκονταν συστηματικά στά
παιδιά τῆς Ἀθήνας. Γνωστή εἶναι ἡ λατρεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιά
τὴν Ἰλιάδα, πού τὴν κουβαλοῦσε πάντοτε μαζί του.

120. Πολύ πλούσια πόλη τῆς Φοινίκης, ἐμπορικό κέντρο ἔλου τοῦ
τότε γνωστοῦ κόσμου. Φαίνεται ὅτι πρὸς στιγμὴν ὁ Εὐαγόρας τῆς Κύ-
πρου ἔγινε κύριος τῆς Τύρου.

121. Φαίνεται πὸς ὁ Ἐκατόμωος ὑποστήριξε κρυφά μέ χρήματα
τὴν προσπάθεια τοῦ Εὐαγόρα νά ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν περσικό ζυγό— ἢ
τουλάχιστον κράτησε μιὰ εὐνοϊκή γιά τὸν Εὐαγόρα οὐδετερότητα. Ἐνας
ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους του ἀργότερα, ὁ Ἰδριέας, (Φίλιππος, § 103), ἤταν
πρόθυμος, κατὰ τὸν Ἰσοκράτη, νά βοηθήσει τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἐναντία
στοὺς βαρβάρους.

122. Ἐννοεῖ τοὺς Ἴωνες, πού τοὺς ἐγκατέλειψαν οὐσιαστικά οἱ
Ἕλληνες κατὰ τὴν Ἴωνική Ἐπανάσταση : Οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ Ἐρε-
τριεῖς τοὺς πρόσφεραν βοήθεια ὑποτονική, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθη-
καν καθαρὰ νά τοὺς ἐνισχύσουν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νά ὑποκύψουν οἱ
Ἴωνες καί νά ὑποταχθοῦν στοὺς Πέρσες.

123. Ἀπὸ τὸ Διονύσιο, τὸν τύραννο τῶν Συρακουσῶν, πού τὸν
βοηθοῦσαν καί οἱ Σπαρτιάτες (§ 126).

124. Στὸ Διονύσιο καί στοὺς Καρχηδόνιους.

125. Μέ τὴν εἰρήνην τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης δέν
κουράζεται νά κάνει διαρκῶς δριμύτατη κριτική γιά τὴν «εἰρήνην τῆς
ντροπῆς», ἀφοῦ ὁ σκοπὸς του εἶναι νά παρουσιάσει τοὺς Σπαρτιάτες
ὡς ὑπονομευτές τῆς τιμῆς καί τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν Ἑλλήνων.

126. Τῆς συνθήκης τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

127. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας ὡς ἐπιτηρητῆς εἶχε τὸ δικαίωμα νά
παρakoλουθεῖ καί νά ἐλέγχει μήπως παραβιαστεῖ κανένα ἀπὸ τὰ ἄρθρα
τῆς συνθήκης.

128. Μέ τὴν τακτική τῶν Σπαρτιατῶν, πού κατέλαβαν τὴν ἀκρό-
πολη τῶν Θηβαίων καί ἄνοιξαν πόλεμο στὴν Ὀλυνθο μέ κάποιον πρόσχη-
μα : Οἱ Ὀλύνθιοι πιέζαν τὴν Ἀκανθο καί τὴν Ἀπολλωνία νά πολεμή-
σουν μαζί τους κατὰ τοῦ βασιλιᾶ Ἀμύντα τῆς Μακεδονίας. Οἱ δύο πό-
λεις, γιά νά ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τίς πιέσεις, ζήτησαν τὴ βοήθεια τῶν Σπαρ-
τιατῶν, πού βρῆκαν ἀφορμὴ νά κηρύξουν τὸν πόλεμο στὴν Ὀλυνθο.

129. Οἱ συνθήκες, γιά νά ἔχουν πιὸ πλατιά δημοσιότητα, χαράσ-

σονταν από τούς αρχαίους πάνω σέ στήλες λίθινες καί τοποθετοῦνταν στά πανελλήνια ἱερά καί σέ ἄλλα ἐπίσημα καί πολυσύχναστα μέρη.

130. Ἡ ἔννοια αὐτή τῆς «ἀπόλυτης ἰσοτιμίας» θά θεωρηθεῖ βασιική ἀρχή γιά τή δημιουργία τῆς δεύτερης ἀθηναϊκῆς συμμαχίας τό 377 π.Χ.

131. Οἱ γεωγραφικές γνώσεις τῶν ἀρχαίων εἶναι περιορισμένες. Τήν Ἀφρική λ.χ. δέν τή θεωροῦσαν ξεχωριστή ἥπειρο, ἀλλά ἓνα τμήμα πότε τῆς Ἀσίας καί πότε τῆς Εὐρώπης.

132. Ὑπαινιγμός γιά τή διανομή τοῦ κόσμου ἀνάμεσα στό Δία, τόν Ποσειδῶνα καί τόν Πλούτωνα : Ὁ Δίας πῆρε, λέει, τόν οὐρανό, ὁ Ποσειδῶνας τή γῆ καί ὁ Πλούτωνα τόν Ἄδη.

133. Γιατί ὁ σκοπός του εἶναι ἱερός. Εἶναι ἔμμομη ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη, πίστη βαθιά καί ἰδανικό, ἡ ἀνάγκη νά ἐκστρατεύσουν ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες κατά τῶν Περσῶν, ἰδέα πού τόν φώτιζε πάνω ἀπό 40 χρόνια ὡς τό θάνατό του καί σημάδευε ὅλα τά βήματά του. Τό 346 π.Χ., πού γράφτηκε ὁ «Φίλιππος», ὁ ἴδιος πόθος φλογίζει τήν ψυχή του καί τό ἴδιο θέμα θά ἀναπτύξει διεξοδικά προσαρμόζοντας μόνο τίς λεπτομέρειες στίς νέες συνθήκες.

134. Ἄλλο ὄνομα τοῦ Πάρη. Τό Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς ἦταν, φαίνεται, πολεμικό ὄνομα καί τό Π ά ρ ι ς βουκολικό.

135. Πάρα πολύ ἀνθρώπινο : Οἱ προθέσεις καί οἱ ἐπιθυμίες μας ξεπερνοῦν πάντοτε τίς δυνατότητές μας. Ἐξἄλλου τό θέμα τοῦ Πανηγυρικοῦ — ἡ σύνθεση μιᾶς ταραγμένης ἐποχῆς, ὅπως τήν εἶχε συλλάβει ἡ φαντασία τοῦ ρήτορα, ἡ ἀνατομία, ἡ ἀξιολόγηση καί προπαντός ἡ ἀντιμετώπιση τῶν πολλῶν καί σοβαρῶν προβλημάτων πού παρουσίαζε — ὅπως δὲ δέν ἦταν εὐκόλο ἐγχείρημα. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτά ὁ χειρισμός τοῦ θέματος, τόσο στήν ἀρχή ὥσο καί στό τέλος, εἶναι σωστός καί ἔξυπνος ἀπό ρητορική καί ψυχολογική ἄποψη : Στήν ἀρχή ἔπρεπε νά ἐξασφαλιστεῖ τό ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν ἢ τῶν ἀναγνωστῶν — καί ἦταν ἓνας θαυμάσιος τρόπος — στό τέλος πάλι ἔπρεπε νά ἀποκατασταθοῦν τά πράγματα στά πλαίσια τοῦ μέτρου καί νά ἐπιτευχθεῖ ἔτσι ἡ συμπάθεια καί ἡ εὐνοια τοῦ ἀκροατηρίου.

136. Ὑπαινιγμός κατά τοῦ ρήτορα Ἀντισθένη. Αὐτός εἶχε γράψει κατά τοῦ «Πρὸς Εὐθύνοιν ἀμαρτύρου» λόγου τοῦ Ἰσοκράτη, γιά κάποιον «Εὐθύνοιν», πού εἶχε καταχραστεῖ χρήματα πού τοῦ δόθηκαν νά τά φυλάξει (πρὸς παρακαταθήκη).

137. Χλευάζει τή φτώχεια καί τή μιζέρια ὀρισμένων σοφιστῶν ἰδίως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ	σελ.	5-17
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	σελ.	19-21
3. ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ	σελ.	23-65
4. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	σελ.	67-83

